

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jh
01902/87

1

ROČNÍK XV, 1964

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Miloslav Darovec, K pomeru významovej výstavby a syntaktickej stavby jazykových jednotiek	3
Viktor Krupa, Morféma ako lingvistická jednotka	21
Róbert Štukovský, Letter Entropy in a Special Vocabulary	27
Ladislav Dvonč, K vývinu dvojhlasok v spisovnej slovenčine	35
Jozef Škultéty, Hispanizmy v Kukučínovej práci „Punta Arenas“	49
Rudolf Kuchar, Niektoré termíny v stredovekej slovenskej právnej terminológii	53
Josef Skulina, Nářeční diferenciacie severního úseku moravskoslovenské oblasti se zřením k valašské kolonizaci (Příspěvek k pomezní problematice česko-slovenské)	64

Zprávy a posudky

V. medzinárodný sjazd slavistov v Sofii. V. Blanár	76
S. B. Bernštejn, Očerk sravnitelnoj grammatiki slavianskich jazykov. Š. Ondruš	82
Arnošt Lamprecht, Slovník středoopavského nářečí. A. Habovštiak	84
Josef Beneš, O českých příjmeních. M. Majtánová	86

Cudzojazyčné recenzie

A. Ellegård, English, Latin, and Morphemic Analysis. G. Altmann	89
Psycholinguistics. V. Krupa	90
S. R. Levin, Linguistic Structures in Poetry. G. Altmann	90
E. F. Haden, M. S. Han, Y. W. Han, A Resonance-Theory for Linguistics. V. Krupa	91
A. S. Abramson, The Vowels and Tones of Standard Thai. M. Romportl	93

СОДЕРЖАНИЕ

Милослав Даровец, К отношению семантической постройки и синтаксической структуры языковых единиц	3
Виктор Крупа, Морфема как лингвистическая единица	21
Роберт Штуковский, Энтропия букв в специальном словаре	27
Ладислав Двонч, К развитию дифтонгов в литературном словацком языке	35
Йозеф Шкультеты, Испанизмы в произведении Кукучина «Пунта Арена»	49
Рудольф Кухар, Некоторые термины из средневековой словацкой юридической терминологии	53
Йосеф Скулина, Диалектная дифференциация северной части моравскословацкой области с учетом валашской колонизации (Замечания по чешско-словацкой пограничной проблематике)	64

Сообщения и рецензии

У-той международный конгрес славистов в Софии. В. Бланар	76
С. Б. Бернштейн, Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Ш. Ондруш	82
Арношт Лампрехт, Словарь центральноопавского диалекта. А. Хабовштыак	84
Йосеф Бенеш, О чешских фамилиях. М. Майтанова	86

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

ROČNÍK XV, 1964

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA

Redakčná rada:
doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied I. Kotulič (výk. redaktor),
prom. filol. V. Krupa, doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny (hlav. redaktor),
dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička

K POMERU VÝZNAMEJ VÝSTAVBY A SYNTAKTICKEJ STAVBY
JAZYKOVÝCH JEDNOTIEK

MILOSLAV DAROVEC

Zvýšený záujem o otázky skladby, ktorý badať v poslednom čase, prejavuje sa i v riešení základných teoretických problémov syntaxe, v osvetľovaní predmetu skladby a jej vzťahu k iným jazykovedným disciplínám.

Výsledky prehĺbeného štúdia podstaty gramatiky, ktorej jednou zložkou je i syntax, ukazujú, že do rámca tradičnej syntaxe zahrňuje sa i skúmanie javov, ktoré svojou podstatou sú javy mimogramatické. V súčasnosti sa veľa diskutuje najmä o tom, kde zaradiť skúmanie tzv. významovej výstavby vety. Prebojáva sa názor, že prostriedky vyjadrenia významovej výstavby vety (intonácia, slovosled) nie sú prostriedky gramatické (syntaktické), a že teda skúmanie významovej výstavby jazykových jednotiek nepatrí do rámca skladby. Podľa tohto názoru intonácia a slovosled sú prostriedky prehovorové, a tak skúmanie vyjadrenia významovej výstavby jazykových jednotiek patrí do teórie prehovoru. Vychádza sa pritom z uznávania prehovorového plánu ako osobitného plánu jazyka (*langue*).¹

Budujúc na uvedenej koncepcii, pokúsime sa rozviesť jeden problém z oblasti pomeru medzi prehovorovými a syntaktickými jednotkami: konfrontovať rovinu významovej výstavby a syntaktickej stavby jazykových jednotiek porovnávaním rozsahu prehovorových jednotiek s rozsahom syntaktických jednotiek. Základným kritériom pri triedení materiálu je nám kritérium syntagmatické: osobitne skúmame významovú výstavbu prehovorových jednotiek vo vnútri koordinatívneho spojenia, osobitne významovú výstavbu prehovorových jednotiek vo vnútri determinatívneho spojenia (predikáciu tu chápeme ako variant determinácie).² Zisťujeme, z koľkých jadier výpovede sa daná prehovorová jednotka v rozsahu danej syntaktickej jednotky skladá, pričom osobitnú pozornosť venujeme dvojjadrovým prehovorovým jednotkám.

Pri riešení pomeru medzi prehovorovými a syntaktickými jednotkami venovala sa dosiaľ najväčšia pozornosť všeobecným otázkam pomeru výpovede a vety. Literatúra týkajúca sa priamo našej otázky je zatiaľ skromná.

¹ Tento názor zastávajú niektorí českí lingvisti nadväzujúci na učenie V. Mathesiusa. Porovn. napr. F. Daneš, *K vymezení syntaxe*, Jazykovedné štúdie IV, 1959, 43.

² Takýto výklad determinácie pozri napr. v štúdiu J. Ružičku *Základné sporné otázky slovenskej skladby*, Jazykovedné štúdie IV, 1959, 14.

Na potrebu skúmania významovej výstavby z hľadiska koordinácie a determinácie na jednej strane a parataxe a hypotaxe na strane druhej upozorňuje napr. F. Daneš.³ So zreteľom na charakter práce, v ktorej túto otázku nastoluje, dotýka sa však iba niektorých problémov, najmä problému pomeru medzi koordináciou vyjadrenou paratakticky a hypotakticky.

K otázke pomeru medzi významovou výstavbou priradovacieho a podradovacieho súvetia zaujíma stanovisko K. Hausenblas.⁴ Priradovacie súvetie (resp. priradovacie spojenie nevetných útvarov) tvorí podľa neho viac výpovedí. Koncový signál uplatňuje sa však iba v poslednej výpovedi a signalizuje skutočnosť, že spojenie výpovedí tvorí vyšší celok. Naproti tomu podradovacie súvetie pokladá Hausenblas za jednu výpoveď. Myslí pritom pravdepodobne na skutočnosť, že v podradovacom súvetí je iba jedno jadro výpovede.

Ináč rieši problém významovej výstavby podradovacieho súvetia T. Kanyšchewa a G. Tregubenkov v súvislosti s charakteristikou súvetí s predmetovými a príčinnými vetami v nemčine.⁵ Oba druhy súvetí sú podľa nich jednočlenné alebo dvojčlenné. Jednočlennými nazývajú súvetia obsahujúce jedno „komunikatívne centrum“ (v našej terminológii jadro výpovede), dvojčlennými súvetia s dvoma „komunikatívnymi centrami“. Pri určovaní členitosti súvetí z uvedeného hľadiska základným kritériom je im počet zdôraznených výrazov. Tak napr. súvetie typu *Daß dieser Raum zutiefst unter der Erde war, wußte Böhm sofort* sa pokladá za dvojčlenné, pretože v oboch častiach súvetia je jeden výraz pod dôrazom.⁶ S takýmto výkladom nemožno súhlasiť. Každé zdôraznené slovo nemusí byť totiž jadrom výpovede.

Zo slovenských lingvistov sa pomeru medzi syntaktickými a prehovorovými jednotkami nepriamo dotýka V. Blanár, a to v súvislosti s charakteristikou príznakového pripájania vetných členov a viet, tzv. pričlenenia.⁷ Sám

³ *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha 1957, 71.

⁴ *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjádřování*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka II, Praha 1958, 27—28.

⁵ *Zur Frage der Intonation in einigen Typen des zusammengesetzten Satzes im Deutschen*, Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft 9, 1958, 323—343.

⁶ C. d., 325.

⁷ Pozri jeho štúdie *Vetné pričlenenie*. Jazykovedné štúdie I, 1956, 179—212. *Príznakové a bezpríznakové pripájanie v starbe vety*. Mladenovov sborník, Sofia 1957, 393—401, ako aj diskusný príspevok na pražskej konferencii o vedeckom poznaní súčasných jazykov (Blanárov výklad interpretuje F. Daneš v sborníku *O vědeckém poznání soudobých jazyků*, Praha 1958, 257). V. Blanár charakterizuje pričlenenie ako „gramaticko-štylistický vzťah, ktorý má korene v subjektívnej modálnosti výpovede“. (*O vědeckém poznání soudobých jazyků*, 257.)

Problémom pričlenenia v nárečiach sa zaoberá A. Vašek v štúdiách *Príspevek k otázce tzv. přičlenění v místních nářečích*, Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, 352—356; *Výrazové prostředky přičlenění v místních nářečích*, Slavica Pragensia IV. Praha 1962, 321—328; *Výstavba přičlenovacího větného celku v místním nářečí*, Slovo a slovesnost XXIV, 1963, 175—186. Podľa Vaškovo názoru je pričlenenie v nárečí bežným zjavom, nie zjavom príznakovým, ako je to v jazyku spisovnom.

charakter témy podnietil Blanára k úvahám o hraniciach vety. Konštatuje, že hranica vety nemusí sa zhodovať s hranicou jednotky s konkluzívnou kadenciou.⁸

Rozbor základných pojmov

Prv než prejdeme k vlastnému výkladu, pokladáme za potrebné uviesť niekoľko pracovných termínov, ktorými pomenúvame jednotlivé prehovorové jednotky vo vnútri jednotiek syntaktických. S jediným termínom „výpoved“ tu totiž nemožno vystačiť.

Centrálnym pojmom, s ktorým budeme pri ďalšom výklade pracovať, je pojem základná kontextová jednotka.⁹ Za takúto prehovorovú jednotku pokladáme jednotku obsahujúcu minimálne jedno jadro výpovede. Základnou kontextovou jednotkou s jedným jadrom výpovede je napr. nasledujúca jednotka: Zo spomenutých autorov treba sa nám zastaviť pri Augustovi Doležalovi. (Mráz) — Základnú kontextovú jednotku s viacerými jadrami výpovede tvorí napr. táto jednotka: Pani Lewensteinová to povedala svojim slúžkam, tieto Žofke a Dorke, Dorke a Žofka zase susedným dievčatám, susedné dievčatá ďalej, a tak sa o koberci všetky milostpanie dozvedeli. (Jesenský)

Treba odpovedať na otázku, kde sú hranice základnej kontextovej jednotky. Za hranicu základnej kontextovej jednotky pokladáme koniec ukončeného úseku prehovoru, t. j. úseku s konkluzívnou kadenciou, resp. antikadenciou.¹⁰ Ukončený úsek prehovoru, ktorého začiatok sa kryje so začiatkom prehovoru, ako aj ukončený úsek prehovoru, ktorý nasleduje po inom ukončenom úseku prehovoru, nazývame výpoveďou. Podľa tohto chápania je teda výpoveď formou základnej kontextovej jednotky; je najvyššou základnou kontextovou jednotkou.

Základné kontextové jednotky (t. j. jednotky obsahujúce jadro výpovede) vo vnútri výpovede nazývame časťami výpovede. Z formálneho hľadiska je pre časť výpovede charakteristické, že má formu polokadencie, alebo nasleduje po jednotke, ktorá má formu polokadencie, bez zreteľa na to, akú melódickú formu má sama.

⁸ V. Blanár, *Príznakové a bezpríznakové pripájanie v stavbe vety*, Mladenovov sborník, Sofia 1957, 400.

⁹ Pod pojmom kontextová jednotka rozumieme druh prehovorovej jednotky, ktorá sa konštituuje v procese výstavby kontextu prehovoru. Z tohto hľadiska stavíme pojem kontextová jednotka do protikladu k pojmu pomenovacia jednotka.

¹⁰ Pridŕžame sa tu terminológie F. Daneša, c. d., 43. Daneš rozlišuje úseky prehovoru neukončené a ukončené a ukončené úseky delí na ukončené uspokojivo a neuspokojivo. Intonačné schémy uspokojivo ukončených úsekov nazýva konkluzívnymi kadenciami, neuspokojivo ukončených antikadenciami a úsekov neukončených polokadenciami.

Podľa charakteru významovej výstavby delíme výpovede, ako aj časti výpovede na dva druhy: 1. výpovede (časti výpovede) s vyjadreným východiskom výpovede, 2. výpovede (časti výpovede) s nevyjadreným východiskom výpovede.

Uvedieme príklady na jednotlivé typy:

a) Výpoveď s vyjadreným východiskom výpovede: Ja salónkabát nechcem. (Jesenský)

b) Výpoveď s nevyjadreným východiskom výpovede: (Akiste si sa hanbil moc jest) — Zuzky. (Kukučín)

c) Časť výpovede s vyjadreným východiskom výpovede: Úlohy sú veľké, ľudí málo. (Mináč)

d) Časť výpovede s nevyjadreným východiskom výpovede: (Bola to jedna-ko jeho vojenská posteľ.) Stará, známa, šedivá, s prikrývkou. (Mináč)

Podľa počtu základných kontextových jednotiek, z ktorých sa výpoveď skladá, delíme výpovede na jednoduché a zložené:

a) Jednoduchou výpoveďou nazývame výpoveď v rozsahu jednej základnej kontextovej jednotky. Napr.: Nepáčil sa mu tento mladík od prvo-počiatku. (Timrava)

b) Zloženou výpoveďou nazývame výpoveď s viacerými základnými kontextovými jednotkami. Napr.: Hučia stroje, syčí para, svieti lampa oblúková. (Krasko)

Významová výstavba prehovorových jednotiek v koordinatívnom spojení

1. Koordináciou sa v syntaxi všeobecne rozumie vzťah významovo rovnocenných jazykových jednotiek, a to buď vetných členov v rámci viacnásobného vetného člena, alebo viet v rámci súvetia. Základným vyjadrením koordinatívneho vzťahu je parataktické vyjadrenie. Za hlavné prostriedky vyjadrenia koordinatívneho vzťahu sa pokladajú priradovacie spojky (prípadne iné slová vo funkcii spojok), ako aj bezspojkové vyjadrenie vzťahu. Príznakovým vyjadrením koordinatívneho vzťahu je vyjadrenie hypotaktické (vyjadrenie pomocou podradovacích spojovacích výrazov alebo predložiek).

2. Charakter významovej výstavby prehovorových jednotiek v koordinatívnom spojení určujú dve skutočnosti: a) skutočnosť, že jazykové jednotky v koordinatívnom vzťahu sú významovo rovnocenné, b) okolnosť, že jazykové jednotky v koordinatívnom vzťahu nasledujú spravidla bezprostredne za sebou. Z toho vyplýva, že jazykové jednotky v koordinatívnom vzťahu majú spravidla tú istú kontextovú platnosť: sú buď rovnocennými zložkami východiska výpovede, čiže patria do tejže základnej kontextovej jednotky, alebo obsahujú jadro výpovede, čiže sú samostatnými základnými kontexto-

vými jednotkami alebo zložkami samostatných základných kontextových jednotiek.¹¹

Zložkami východiska sú spravidla jazykové jednotky v hodnote vetného člena alebo vedľajšej vety.

Napr.: Z bolesti a utrpenia sa zrodila skvelá odmena,... (Chrobák) — Ale že to znelo čisto po slovensky, a že ma z hádok poznal, povedal mi, že on to nerozumie,... (Tajovský)

Jazykové jednotky v koordinatívnom vzťahu obsahujúce jadro výpovede patria buď k tomuže druhu základných kontextových jednotiek, alebo k rozličným druhom základných kontextových jednotiek.

Prvý typ možno doložiť napr. nasledujúcim spojením: Jedni z pánov sa prechodia po izbe, druhí sedia za stolom pri pohári vína, tretí sa zhovávajú, štvrtí sa vítajú... (Kalinčiak)

V uvedenom spojení sú všetky časti spojenia základnými kontextovými jednotkami s vyjadreným východiskom výpovede.

Druhý typ reprezentuje nasledujúce spojenie: Keby si nemal kde hlavu zložiť, máš vždy svoj rodný dom. A rodnú záhradku. (Mináč)

Prvá časť koordinatívneho spojenia je v tomto prípade zložkou výpovede s vyjadreným východiskom výpovede, druhá časť je samostatnou výpoveďou s nevyjadreným východiskom výpovede.

3. Z hľadiska charakteru významovej výstavby a jej vyjadrenia treba osobitnú pozornosť venovať spojeniam, v ktorých koordinatívny vzťah je vyjadrený hypotakticky. Ide tu jednak o hypotaktické vyjadrenie koordinatívneho vzťahu medzi vetnými členmi, jednak o hypotaktické vyjadrenie koordinatívneho vzťahu medzi vetami v súvetí.

a) Hypotaktickým prostriedkom pri vyjadrovaní koordinatívneho vzťahu vetných členov sú predložky: *s (spolu s, i s, aj s), bez, okrem, miesto, namiesto* atď.¹²

Nazdávame sa, že v tomto prípade práve významová výstavba rozhoduje o tom, či dané predložkové spojenie treba hodnotiť ako spojenie koordinatívne, alebo ako spojenie asyntagmatické.

Za koordinatívne pokladáme iba také spojenie, v ktorom časti spojenia majú tú istú kontextovú platnosť: sú buď rovnocennými zložkami východiska výpovede, alebo jadrami výpovede, čiže nepatria do rámca tejšej základnej kontextovej jednotky.

¹¹ Iba zriedkavé sú prípady, že časti koordinatívneho spojenia nenasledujú za sebou. Je to tak napr. v nasledujúcom spojení: *Habarku už majú, i opálku.* (Kukučín) — Ide o prípady, keď časť koordinatívneho spojenia (spravidla časť viacnásobného vetného člena) sa pripája iba dodatočne k významovo ukončenej jazykovej jednotke, v ktorej iná časť tohože koordinatívneho spojenia funguje ako východisko výpovede. Dodatočne pripojená časť koordinatívneho spojenia tvorí takto jadro výpovede v rámci novej základnej kontextovej jednotky.

¹² Uvádza ich napr. J. Ružička v štúdiu *Viacnásobný vetný člen*, Jazykovedné štúdie I, 1956, 162.

Pri zisťovaní kontextovej platnosti častí predložkového spojenia vychádzame z nasledujúcich zásad:

aa) Rovnakú kontextovú platnosť môžu mať časti predložkového spojenia iba za predpokladu, že nasledujú bezprostredne za sebou. pričom substantívum v predložkovom páde nasleduje za substantívom v bezpredložkovom páde. Tak napr. v spojení „otec so synom“ zaradeným do výpovede „Otec so synom išli do mesta“ sú časti predložkového spojenia rovnocennými zložkami východiska výpovede; treba teda predložkové spojenie hodnotiť ako spojenie koordinatívne.

Pravda, nie vždy majú časti predložkového spojenia nasledujúce v uvedenom poradí rovnakú kontextovú platnosť. Napr. spojenie „otec so synom“ zaradené do výpovede „Do mesta išiel otec so synom“ možno interpretovať jednak ako spojenie s rovnakou kontextovou platnosťou častí spojenia, čiže ako spojenie koordinatívne, jednak ako spojenie s nerovnakou kontextovou platnosťou častí spojenia, čiže ako spojenie asyntagmatické.

O prvý prípad ide vtedy, ak obe substantíva hodnotíme ako jadrá výpovede, čiže výpoveď interpretujeme ako výpoveď zloženú. Formálne sa to prejaví tak, že intonačné centrum bude tak na prvej slabike slova „otec“, ako aj na predložke.

Spojenie „otec so synom“ v uvedenej výpovedi možno však interpretovať i tak, že slovo „otec“ hodnotíme ako zložku východiska výpovede, ktoré sa dostáva do susedstva so substantívom v predložkovom páde ako jadrom výpovede, a to preto, lebo iná zložka východiska (do mesta) sa zdôrazňuje. Na interpretáciu slova „otec“ ako východiska výpovede ukazuje intonácia: intonačné centrum nie je na prvej slabike slova „otec“, ale iba na predložke „so“. V tomto prípade treba substantívum v predložkovom páde chápať ako príslovkové určenie,¹³ čiže ako vetný člen, ktorý je vo významovom vzťahu s prísudkom, a nie s predchádzajúcim podmetom vety.

Možno teda konštatovať, že pri juxtaponícii častí predložkového spojenia za predpokladu, že substantívum v predložkovom páde nasleduje za substantívom v bezpredložkovom páde, naznačuje charakter významovej výstavby základnej kontextovej jednotky a zároveň i charakter predložkového spojenia intonácia.

bb) Ak časti predložkového spojenia nie sú juxtaponované alebo ak substantívum v predložkovom páde predchádza bezprostredne pred substantívom v bezpredložkovom páde, majú časti spojenia nerovnakú kontextovú platnosť; ide teda o spojenie asyntagmatické. Tak je to napr. vo výpovedi „Otec išiel

¹³ F. Kopečný nazýva takéto príslovkové určenie určením „průvodných okolností“. Pozri jeho *Základy české skladby*, 228. F. Trávníček tu používa termín „určení společnosti (styku)“. Pozri F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1951, 789.

do mesta so synom“, ako aj vo výpovedi „Do mesta išiel so synom otec“. ¹⁴

b) Komplikovaná je aj otázka významovej výstavby prehovorových jednotiek v rámci koordinatívneho spojenia viet, v ktorom sa koordinatívny vzťah vyjadruje hypotakticky. Ide o spojenia s tzv. nepravými vedľajšími vetami. So zreteľom na charakter vyjadrenia významovej výstavby treba osobitne prebrať spojenia s nepravými vzťažnými vetami a spojenia s nepravými spojivými vedľajšími vetami.

aa) Pri spojeniach s nepravými vzťažnými vetami rozlišujeme spojenia, v ktorých sa vzťažná veta viaže na niektorý člen syntakticky nadradenej vety, od spojení, v ktorých sa vzťažná veta viaže na obsah celej syntakticky nadradenej vety.

Za nepravé vzťažné vety viažúce sa na obsah niektorého člena syntakticky nadradenej vety pokladáme také vzťažné vety, ktoré nezužujú rozsah významu syntakticky nadradeného člena. ¹⁵ Uvádzajú sa vzťažnými zámenami „ktorý“, „čo“, zriedkavejšie zámenom „aký“, ako aj zámennými príslovkami.

Niekoľko príkladov:

...bol príčinnivý, láskavý a milý k ľuďom a najmä k nevestám, ktoré väčšinou rozhodovali o tom, kde sa má mliek, ... (Mináč) — Ten pochod pramení sa z prachu komunardov, čo vyrazili ako láva z tajných skrýš, ... (Reisel) — Na začiatku je to neskúsený, naivný, no temperamentný šuhaj... ale i ostražitý altruista, akými bývajú chudobní vrchovskí ľudia s vyvinutým citom pre spravodlivosť. (Gregorec) — Hladí ťi pohľadom kapsu, kde by mal byť kúsok chleba. (Chrobák) — Od malička bol neposedný, ušiel zo školy, kam ho otec poslal, ... (Mináč) — Autori deklarácie žiadajú telegrafickú odpoveď a prerokovanie navrhovanej dohody v Ženeve na konferencii troch mocností o jadrových skúškach (*odkiaľ* medzitým USA i Británia svojich delegátov odvolali). (tlač)

Nepravé vzťažné vety viažúce sa na niektorý člen syntakticky nadradenej vety nasledujú vždy až po tomto člene. V dôsledku skutočnosti, že forma vyjadrenia koordinatívneho vzťahu sa tu zhoduje s formou vyjadrenia determinatívneho vzťahu v spojeniach s vlastnými vedľajšími vetami, je charakter významovej výstavby týchto spojení značne zastretý. Interpretovať dané spojenie ako spojenie s nepravou vzťažnou vetou možno iba po realizácii vzťažnej

¹⁴ Nezohodujeme sa tu s názorom J. Ružičku, c. d., 162. Ružička i predložkové spojenia, v ktorých substantívum v predložkovom páde predchádza pred druhým členom spojenia, pokladá za spojenia koordinatívne. Medzi inými uvádza napr. tento príklad: Ale starý otec už namiesto s murínom pasoval sa so starou materou. (Tajovský)

¹⁵ V doterajšej syntaktickej literatúre sa rozoberaný jav chápe užšie. Za nepravé vzťažné vety rozoberaného typu pokladajú sa iba také vety, ktoré so syntakticky nadradenou vetou sú vo výraznom type koordinatívneho vzťahu. Porov. napr. Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 372; F. Kopečný, c. d., 257; J. Ružička, *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike*, Jazykovedné štúdie VII, 1963, 108.

Pri našom chápaní obsahu rozoberaného pojmu možno nepravé vzťažné vety odlišovať od vlastných vzťažných viet i formálne: v spojeniach s vlastnými vzťažnými vetami môže byť v nadradenej vete odkazovacie zámeno [napr.: Iný by bol zúfal, že nikdy nebude takým chlapom, akým bol pred rokom (Hečko)], v spojeniach s nepravými vzťažnými vetami možno spojovací výraz nahradiť ekvivalentným odkazovacím zámenom [napr.: Hladí si pohľadom kapsu, kde (tam) by mal byť kúsok chleba. (Chrobák)].

vety, prípadne jej časti. O druhý prípad ide napr. vtedy, keď časti spojenia s nepravou vzťažnou vetou sú v odporovacom vzťahu. Tu charakter vzťažnej vety ako nepravvej vedľajšej vety môže signalizovať spojovací výraz „však“.

Napr.: Pozorovanie je síce psychologický, subjektívny proces, ktorý sa však touto stránkou nevyčerpáva. (Filkorn)

Nepravé vzťažné vety rozoberaného typu sú časťami výpovede s vyjadreným východiskom výpovede. Za východisko výpovede pokladáme tu totiž príslušné vzťažné zámeno alebo zámennú príslovku.

Nepravé vzťažné vety viažúce sa na obsah celej syntakticky nadradenej vety môžu byť so zreteľom na túto vetu postponované, anteponované alebo vložené. Uvádzajú sa vzťažným zámenom „čo“ alebo zámennou príslovkou „ako“.

Tu treba najprv odpovedať na otázku, ako interpretovať významový vzťah v týchto spojeniach: či ako vzťah koordinatívny, alebo determinatívny. Pri vysvetľovaní tejto veci niet jednoty. Tak napr. J. Bauer pokladá vzťah v spojeniach s postponovanými nepravými vzťažnými vetami za vzťah koordinatívny.¹⁶ Naproti tomu F. Kopečný hovorí tu o obrátenej forme vyjadrenia determinatívneho vzťahu.¹⁷ J. Ružička zaraďuje spojenia s postponovanou vedľajšou vetou viažúce sa na obsah celej syntakticky nadradenej vety medzi spojenia s koordinatívnym vzťahom viet. Naproti tomu spojenia s anteponovanou nepravou vzťažnou vetou pokladá za typ podradovacieho súvetia „so zdanlivo opačným hodnotením súvetných členov“.¹⁸

S postupom J. Ružičku možno súhlasiť. Koordinatívny charakter vzťahu v spojeniach s postponovanými nepravými vzťažnými vetami dá sa vysvetliť práve postpozíciou nepravvej vzťažnej vety. Možno sa tu oprieť i o myšlienku K. F. Svobodu, že priraďovacie súvetie je prejavom lineárneho spôsobu myslenia, na rozdiel od podradovacieho súvetia, ktoré je výrazom komplexného spôsobu myslenia.¹⁹

Do rámca tejto časti patrí teda iba charakteristika významovej výstavby v spojeniach s postponovanými nepravými vzťažnými vetami rozoberaného typu.

Uvedieme najprv niekoľko príkladov:

...pripojený dej chápeme ako trvajúci od istého bodu, alebo po istý bod, čo zas možno schematicky znázorniť priamkou takto:... (Ružička) — ...tvoja matka nič nemala, ja

¹⁶ J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, 29.

¹⁷ F. Kopečný, c. d., 280. Na str. 275 v súvislosti s vyjadrením myšlienky, že chápanie determinácie a koordinácie je subjektívne, však nepriamo pripúšťa interpretáciu vzťahu v týchto spojeniach ako vzťahu koordinatívneho.

¹⁸ J. Ružička, *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike*, Jazykovedné štúdie VII, 1963, 108.

¹⁹ K. F. Svoboda, *O souřadných souvětích vysvětlovacích a důsledkových*, Naše řeč 39, 1956, 8. Uvedenú myšlienku uplatnil Svoboda v súvislosti s vysvetľovaním charakteru dôsledkového súvetia. Použil ju ako argument pre tvrdenie, že dôsledkové súvetie nemožno vysvetľovať ako obrátene príčinné súvetie.

som ťa musel napomáhať, čomu som tým radšej teraz... (Kalinčiak) — Sedliackymi kategóriami myslenia prijíma náhlady vzdelanecké, čoho stopy sú aj v mnohých zložkách jeho literárneho diela. (Mráz) — Priemstav z Bratislavy meškala s montážou tri mesiace, teraz zase s kladením plnobetónu na strechách, čím sa oneskoruje zakrytie haly. (tlač) — Vec však nie je taká jednoduchá, ako sa presvedčíme na podrobnejšom rozbere nárečia. (Štole)

Charakter procesu významovej výstavby v spojeniach s postponovanými nepravými vzťažnými vetami so zámenom „čo“ je v podstate ten istý ako pri koordinatívnych spojeniach s paratakticky vyjadreným koordinatívnym vzťahom. Skutočnosť, že druhá veta spojenia je nepravou vzťažnou vetou, teda novou základnou kontextovou jednotkou, signalizuje samo vzťažné zámeno. Iba v spojeniach, v ktorých posledným členom syntakticky nadradenej vety je substantívum a vzťažné zámeno je v nominatíve, sa charakter danej vzťažnej vety ako nepravéj vzťažnej vety jednoznačne odhaľuje až po realizácii vzťažnej vety, prípadne jej časti.

Postponované nepravé vzťažné vety viažúce sa na obsah celej syntakticky nadradenej vety sú spravidla časťami výpovede s vyjadreným východiskom výpovede. Východiskom, resp. zložkou východiska výpovede je vzťažné zámeno. V porovnaní s nepravými vzťažnými vetami viažúcimi sa na obsah niektorého slova nadradenej vety je však vzťah medzi časťami spojenia voľnejší. Svedčí o tom skutočnosť, že niekedy je medzi časťami spojenia výpovedný predel. Napr.: Je to typický prípad z čias kultu osobnosti. Čím vôbec nechcem povedať, že sú to časy dávno minulé. (Mináč)

Pri spojeniach s nepravými vzťažnými vetami uvedenými zámennou príslovkou „ako“ sa v syntakticky nadradenej vete spravidla čosi o skutočnosti tvrdí, kým obsah nepravéj vzťažnej vety je akýmsi východiskom tohto tvrdenia, odvolaním sa na istú skutočnosť. Za predpokladu, že prvou vetou spojenia je syntakticky nadradená veta, sa fakt tvrdenia prejavuje tendenciou k forme konkluzívnej kadencie v syntakticky nadradenej vete. Napr.: Áno, americkí komunisti sú s Leninom v priamom spojení, ako to bol raz o izraelských komunistoch vyjadril súdruh Mikumiz. (tlač) — Fakt, že prvá veta spojenia (a teda aj druhá veta spojenia) je samostatnou základnou kontextovou jednotkou, dostatočne signalizuje uvedená skutočnosť.

So zreteľom na vyjadrenie významovej výstavby osobitným typom spojení s postponovanou nepravou vzťažnou vetou so zámennou príslovkou „ako“ sú spojenia, v ktorých v syntakticky nadradenej vete podávateľ popiera istú skutočnosť, kým v postponovanej nepravéj vzťažnej vete konštatuje, že túže skutočnosť ktosi tvrdí. Napr.: Neveríme dnes, že by kritika mala mať cieľ sama v sebe, ako to niekedy (Šalda) formuloval... (Matuška)

V týchto spojeniach sa postponovaná nepravá vzťažná veta tesne primkyna k syntakticky nadradenej vete. Predel medzi vetami je nevýrazný. Možno

dokonca tvrdiť, že celé spojenie tvorí jeden prehovorový úsek s jednou melodickou formou.

bb) V spojeniach s nepravými spojkovými vedľajšími vetami sú časti spojenia v koordinatívnom vzťahu. Z hľadiska charakteru vyjadrenia významovej výstavby je tu dôležité poradie častí spojenia.

Postavenie nepravých spojkových vedľajších viet v spojení je buď voľné, alebo ustálené.

Voľné je postavenie nepravých vedľajších viet uvádzaných spojkami *kým*, *zatiaľ čo*, *pokiaľ*, *i keď* (*hoci*), *ak*, vyjadrujúcimi odporovací, resp. stupňovací vzťah.

Napr.: Chorľavým deťom otec dával jedlo od úst odtrhnuté, *kým* v reštaurantoch okupanti pili bezstarostne Martini. (Reisel) — *Zatiaľ* čo JRD Karlova Ves svoje dodávky splnila už na 119 %, ostatné prímestské družstvá v dodávkach zaostávajú. (tlač) — ... do dejín krásnej literatúry zapísali sa (hlasisti) skromnejšie, *i keď* vo svojich reformných snahách... nemohli a nechceli ju obísť. (Mráz) — *Ak* ich tam nebolo sto, osemdesiat ich bolo určite. (úzus)

Ostatné typy nepravých spojkových vedľajších viet majú poradie v spojení ustálené. Nepravá vedľajšia spojková veta je výlučne anteponovaná alebo postponovaná.

Výlučne anteponované sú nepravé spojkové vedľajšie vety so spojkou „*ak*“ vo významovo odporovacích spojeniach: Napr.: *Ak* vedel oceniť nielen peknú slovenčinu, ale aj sloh, kompozíciu a schopnosť rozprávať, bránili mu dobové okolnosti, aby videl etický obsah. (Matuška)

Výlučne postponované sú nepravé spojkové vedľajšie vety uvádzané spojkami „*aby*“, „*keď*“ v spojeniach so zlučovacím vzťahom. Tendenciu k postpozícii prejavujú aj vety uvádzané spojkou „*pretože*“ v spojeniach s dôvodovým vysvetľovacím vzťahom.

Príklady:

V tridsiatej štvrtnej minúte Bárta dal druhý gól Slovana, *aby* o minútu Bubník zvýšil skóre druhej tretiny. (Rozhlasový hlásateľ) — *Maloval* im pred očami obraz svojej vlasti, *keď* zrazu ticho preťal prenikavý hvizd. (Reisel) — *Nemôže* to byť Kriváň, *pretože* Kriváň zdola nikdy takto nevyzeral. (Chrobák)

Charakter významovej výstavby je v procese realizácie spojení zastretý najmä v spojeniach s anteponovanými nepravými spojkovými vedľajšími vetami. Forma prvej vety ukazuje totiž na realizáciu determinatívneho spojenia, na skutočnosť, že jadro výpovede bude až v syntakticky nadradenej vete. A tak charakter významovej výstavby spojenia sa odhaľuje až po realizácii druhej časti spojenia.

Trochu ináč je to pri spojeniach s postponovanými nepravými spojkovými vedľajšími vetami. Možno povedať, že v niektorých typoch týchto spojení sa existencia jadra výpovede v prvej časti spojenia signalizuje i formálne, *i keď* táto signalizácia je málo výrazná.

Najvýraznejšie sa existencia jadra v prvej časti spojenia signalizuje v spojeniach, v ktorých nepravá spojková vedľajšia veta vysvetľuje dôvod, pre ktorý treba pokladať obsah syntakticky nadradenej vety za pravdivý. V týchto spojeniach sa prejavuje tendencia k uspokojivému zakončeniu prvej vety spojenia, ktorá vyplýva z uplatnenia dôrazu (vetného prízvuku) na niektorom člene prvej vety, čo je zase dôsledkom faktu tvrdenia.²⁰ Napr.: Istotne bolo to tak, pretože inak by predsa ruka uderila. (Chrobák)

Aj zvuková forma syntakticky nadradenej vety v spojeniach s postponovanými spojkovými vedľajšími vetami uvádzanými spojkami „kým“, „zatiaľ čo“, „pokiaľ“ sa zreteľne líši od zvukovej formy nadradenej vety v spojeniach s vlastnými vedľajšími vetami uvádzanými týmiže spojkami.

Pre názornosť uvidíme príklad, ktorý možno interpretovať obojako: i ako spojenie s nepravou vedľajšou vetou i ako spojenie s vlastnou vedľajšou vetou: Matka varí, kým dieta spí. (úzus)

O tom, či vzťah medzi vetami treba hodnotiť ako koordinatívny, alebo determinatívny, rozhoduje zvuková forma prvej vety. Za predpokladu, že ide o koordinatívne spojenie, teda o spojenie dvoch základných kontextových jednotiek, sa skutočnosť, že v prvej vete je jadro výpovede, zvýrazňuje zreteľným stúpnutím tónu na poslednej slabike slova „varí“. Naproti tomu v prípade, že medzi časťami spojenia je vzťah determinatívny, je rozdiel v tónovej výške posledných dvoch slabík minimálny. Okrem toho koordinatívny vzťah je signalizovaný výraznou pauzou.

V ostatných spojeniach s postponovanými nepravými spojkovými vedľajšími vetami skutočnosť, že postponovaná vedľajšia veta je nepravou vedľajšou vetou, a teda samostatnou základnou kontextovou jednotkou, signalizuje iba jej obsah. Osobitným lexikálnym prostriedkom sa charakter danej vedľajšej vety ako nepravej vedľajšej vety signalizuje v spojeniach s postponovanou vedľajšou vetou uvedenou spojkou „keď“. V týchto vetách sa totiž vyjadruje dej nasledujúci bezprostredne a neočakávane po deji predchádzajúcom a táto skutočnosť sa spravidla vyjadruje osobitným lexikálnym prostriedkom po spojke „keď“. Napr.: Dostala sa v spomienkach na príbeh, ktorý sa odohral pred rokmi, práve k tomuto miestu, ... keď odrazu vyrušil ju z myšlienok na neho krok toho druhého. (Chrobák)

Časti spojení s nepravými spojkovými vedľajšími vetami sú spravidla časťami výpovede s vyjadreným východiskom výpovede. Bezvýnimčne to platí o spojeniach s odporovacím vzťahom. Odporovací vzťah je tu totiž založený na protikladnosti obsahov jadier, ktoré sa prisudzujú dvom rozličným východiskám.

²⁰ Z hľadiska češtiny upozornil na tendenciu k uspokojivému zakončeniu prvej vety v spojeniach uvedeného typu K. F. Svoboda, c. d., 4. F. Daneš, c. d., 100, dopĺňa Svobodov výklad konštatovaním, že tendencia ku konkluzívnej kadencii v prvej vete sa prejavuje preto, že je v nej jadro výpovede.

Významová výstavba prehovorových jednotiek v determinatívnom spojení

Z hľadiska charakteru významovej výstavby prehovorových jednotiek sa determinatívne spojenia podstatne odlišujú od spojení koordinatívnych. Vyplýva to zo samej podstaty determinatívneho spojenia, z faktu, že jazykové jednotky v tomto spojení sú významovo nerovnocenné.

Časti determinatívneho spojenia sú spravidla zložkami tejže základnej kontextovej jednotky. Platí to najmä o členskom determinatívnom spojení, ale v značnej miere aj o determinatívnom spojení viet. Jednou základnou kontextovou jednotkou je teda spojenie v rámci jednoduchej vety typu „Uvidel ju po dvadsiatich rokoch istého pozdneho letného popoludnia v kaviarni na Okružnej triede“ (Chrobák), ako aj súvetie typu „Bol úplne presvedčený, že sa blíži jeho posledná hodinka“ (Vajanský). V oboch spojeniach je totiž iba jedno jadro výpovede.

Primeraným zvukovým prostriedkom pri vyjadrovaní vzťahu v rámci členského determinatívneho spojenia je neúčast pauzy po prvom člene spojenia. S tým súvisí i neukončenosť, prípadne neexistencia kadencie v úseku, v ktorom sa nachádza prvý člen spojenia. Výnimkou je tu apozičné spojenie, spojenie s vytýčeným vetným členom a spojenie s prerývanou výstavbou. V rámci determinatívneho spojenia viet je nepríznačným zvukovým signálom predelu pauza a polokadencia v prvej vete spojenia.

V tejto časti si bližšie všimneme determinatívne spojenia jazykových jednotiek, časti ktorých sú samostatnými základnými kontextovými jednotkami, prípadne časťami základných kontextových jednotiek. Prípájanie druhej časti spojenia tu hodnotíme ako príznakové.

Rozlišujeme dva druhy príznakového pripájania častí determinatívneho spojenia: a) príznakové pripájanie v spojeniach, v ktorých sa prvá jednotka hodnotí ako významovo ukončená; b) príznakové pripájanie v spojeniach, v ktorých obsah prvej časti si žiada doplnenie.

1. Prvý typ príznakového pripájania je výsledkom dvoch základných postupov pri významovej výstavbe determinatívneho spojenia:

a) Jeden z týchto postupov je charakteristický tým, že druhá jednotka spojenia sa pripája k prvej jednotke dodatočne; plán jej realizácie vzniká až po realizácii prvej jednotky spojenia. Preto tento typ pripájania nazývame dodatočným pripájaním.²¹

Dodatočne pripojenou druhou časťou determinatívneho spojenia môže byť tak vetný člen, ako aj vedľajšia veta.

²¹ Ide o typ príznakového pripájania, ktoré V. Blanár zaraďuje do tzv. pričlenenia-*Podradovacie súvetia*, v ktorých sa vyjadrujú „pričleňovacie vzťahy“, rozoberá v osobitnej časti štúdie *Vetné pričlenenie*, Jazykovedné štúdie I, 1956, 203–205.

Napr.: Nepochválil sa s tým nikomu — verejne. (Kukučín) — Nedávno prechádzali sa v mestskom parku. Len čo zmrklo. (Jesenský)

Formálnym vyjadrením dodatočného pripájania druhej časti determinatívneho spojenia je konkluzívna kadencia v úseku spojenia, v ktorom je prvý člen členského spojenia, alebo v nadradenej vete.

Dodatočné pripájanie druhej časti determinatívneho spojenia sa uskutočňuje iba po realizácii gramatického jadra vety, a to pri dodatočne pripojenom vetnom člene po realizácii gramatického jadra jednoduchej vety, do ktorej dodatočne pripojený vetný člen syntakticky prísluší, pri dodatočne pripojenom súvetnom člene po realizácii gramatického jadra nadradenej vety.

aa) Dodatočne pripojeným vetným členom môže byť každý vetný člen okrem prísudku a vetného základu.

Pri dodatočnom pripájaní vetného člena možno rozlišovať dva druhy pripájania: a) pripájanie bez spojovacieho výrazu; b) pripájanie prostredníctvom spojovacieho výrazu.

V prvom prípade ide o jednoduchú determináciu; druh determinatívneho vzťahu je určovaný vetnočlenskou funkciou dodatočne pripojeného vetného člena.

Príklady:

Boli to protirečivé a zmätené veci, čo popísali vo svojom časopise. *Pán ministerský predseda a „pán vrchnostenský generálny tajomník“*. (tlač) — Vo foyeri tmolilo sa obecnstvo. *Usmiate, veselé*. (Tajovský) — Akiste si sa hanbil moc ješ — *Zuzky*. (Kukučín) — ... pod dubovou horičkou vrždala neznáma ropucha. *Hrubým, mocným hlasom. Možno na base*. (Ondrejov) — Otec, gazda, zomrel. *Nestaryj, šesťdesiatročný...* (Tajovský)

V druhom prípade sa vetný člen pripája pomocou spojovacieho výrazu, ktorý modifikuje daný druh determinatívneho vzťahu, určovaný vetnočlenskou funkciou pripojeného vetného člena. Modifikačnú funkciu majú spojovacie výrazy vyjadrujúce sémantické vzťahy v koordinatívnom spojení, a to najmä spojovacie výrazy vyjadrujúce odporovací vzťah a podradovacie prípustkové spojky vo funkcii spojovacích výrazov vyjadrujúcich prípustkovo-degradačný vzťah.

Napr.: Veď ťa starý osobáši. *Ale papekom*. (Kukučín) — ... pozrie často naň, akoby hľadal uňho súhlas, *čo hneď iba nemý*. (Kukučín) — Urobím to. *I keď nerád*. (úzus)

bb) Dodatočne pripojenými súvetnými členmi sú spojkové príslovkové vety.²²

²² Niektoré druhy postponovaných spojkových príslovkových viet možno hodnotiť ako samostatné základné kontextové jednotky (časti výpovede) i v prípade, že v hlavnej vete je polokadencia. Ide najmä o príčinné, účelové, prípustkové a prirovnávacie vedľajšie vety. Napr.: Teraz sa zdala (spodná pera) ešte hrubšia a ovisnutejšia, *lebo Šimon nerád nosil ľuďom zlé zvesti*. (Figuli) — Striedavo s Reptišom prikladali do sporáka, *aby zemiaková baba v rúre nevychladla...* (Tatarka) — Miska s polievkou sa predsa len vypráz-

Príklady:

Hladí tupo do zeme. *Akoby zabudol na svoju richtársku dôstojnosť.* (Chrobák) — I ja pôjdem veru do kostola. *Aby dal pánboh dobrého času.* (Tajovský) — Dá mi ušiť totka — keď dopasím. (Kukučín) — Lenže Šimona tu niet. *Hoci dávno mal už byť medzi nimi.* (Chrobák)

b) Druhý postup pri príznakovom pripájaní druhej časti determinatívnej syntagmy v spojeniach, v ktorých sa prvá jednotka spojenia hodnotí ako významovo ukončená, je charakteristický tým, že druhá jednotka spojenia nadväzuje na úsek, v ktorom je prvá jednotka spojenia. Napr.: *Jednako však misiónárska a pastoračná činnosť vyžadovala aj isté používanie národného jazyka, a to jednak pri hlásaní kresťanstva, jednak pri aktívnom kresťanskom živote obrátenca.* (Paulíny)

Na rozdiel od dodatočného pripájania pri pripájaní tohto typu plán realizácie druhej časti spojenia vzniká pred ukončením realizácie prvej časti spojenia, čo sa prejavuje tým, že v prvej jednotke spojenia je polokadencia. Okrem toho fakt, že druhá jednotka nadväzuje na prvú jednotku spojenia, môže sa signalizovať i lexikálne. Z uvedeného dôvodu nazývame tento typ pripájania nadväzovacím pripájaním.

Zvukové osamostatnenie druhej časti determinatívneho spojenia si vyžaduje kontext. Ten totiž ukazuje, že istá časť vety v danom bode po realizácii gramatického jadra vety je ukončenou základnou kontextovou jednotkou, a teda zostávajúca časť v hodnote vetného člena, resp. formálneho vetného člena a vedľajšej vety, tvorí ďalšiu základnú kontextovú jednotku.

Vyjdeme z príkladu:

Hovoríme v takýchto prípadoch o splývání epických a lyrických prvkov v našej piesňovej tvorbe, čo v dejinách piesňovej tvorby nášho ľudu podnietilo vznik celého radu epicko-lyrických žánrov, *a to do takej miery, že sa tieto žánre stali najbežnejšou formou piesňovej tvorby nášho ľudu vôbec.* (Melicherčík)

Kontextová samostatnosť úseku „...čo v dejinách piesňovej tvorby nášho ľudu podnietilo vznik celého radu epicko-lyrických žánrov, ...“ je tu daná skutočnosťou, že konštatovanie „vzniku celého radu epicko-lyrických žánrov“

dnila, *hoci obaja snažili sa horlivým dúchaním pretiahnuť raňajky do obeda.* (Chrobák) — Trepe na bubon celou silou, *akoby v tú chvíľu buchotom i mŕtvych, nielen živých chcel vzbudiť zo sna.* (Timrava)

Za predpokladu, že v hlavnej vete je odkazovacie zámeno, pokladáme spojenia s uvedenými vedľajšími vetami za jednu základnú kontextovú jednotku. Napr.: *Nešiel do práce preto, lebo bol unavený.* (úzus) Prítomnosť odkazovacieho zámena tu naznačuje, že obsah celej hlavnej vety je z kontextu známy, a že ho teda treba hodnotiť ako východisko výpovede. Niekedy však i pri neprítomnosti odkazovacieho zámena treba spojenia uvedeného typu hodnotiť ako jednu základnú kontextovú jednotku. Skutočnosť, že v danom spojení je iba jedno jadro výpovede, sa potom signalizuje zvukovo: celé spojenie tvorí jeden prehovorový úsek s jednou melodickou formou. Napr.: *Na prechádzky chodím, aby som sa občerstvil* (nie unavil).

je na pozadí predchádzajúceho kontextu niečím úplne novým, a to natoľko závažným, že ho treba formulovať tak, aby sa konštatovaná skutočnosť chápala ako jadro výpovede. Ak by sa úsek „a to do takej miery...“ neosamostatnil, závažnosť uvedeného konštatovania by sa formálne potlačila.

Potlačenie závažnosti jazykovej jednotky tým, že sa zvukovo neosamostatňuje, je zrejmé napr. v tomto spojení: ... chvíle jasnej pohody umŕtvovala rezignácia *tým viac, že sa verejný život... vyvíjal na Slovensku celkom inak.* (Haluzický) — V uvedenej jazykovej jednotke sa jasne črtá významný protiklad „jasná pohoda — rezignácia“, ktorý sa žiada i formálne zvýrazniť. Za tým účelom treba formuláciu uvedeného spojenia upraviť tak, aby po slove rezignácia bol predel, signalizovaný pauzou, prípadne i lexikálne („a to“).

Časť, ktorá so zreteľom na kontext je významovo závažná, ale táto závažnosť sa formálne nevyjadruje, možno nazvať nepravým východiskom výpovede. Termín nepravé východisko výpovede zodpovedá rozporu medzi charakterom významovej výstavby základnej kontextovej jednotky a jej formálnym vyjadrením.

Konštatovali sme, že nadväzovacie pripájanie sa formálne vyjadruje zvukovo aj lexikálne. Iba so zvukovou signalizáciou sa vystačí spravidla v spojeniach, v ktorých uvoľnenosť druhej časti spojenia sa naznačuje aj lexikálne. Nemáme tu, pravda, na mysli lexikálne prostriedky nadväzovacieho pripájania, ale prostriedky modifikujúce význam niektorého člena druhej časti spojenia.

Napr.: Kult Shakespeara bol živý aj u slovenských romantikov, *najmä* v rokoch ich slovesného formovania sa. (Mráz) — Je to v poslednom čase jediná duchovná strava slovenských nacionalistov, *nielen* na poludnie, *ale* i ráno a večer. (Matuška) — Za prerývanú ale ucelenú výpoveď pokladáme aj také prípady, kde *nielen* intonačné schéma, ale aj gramatická a obsahová stavba výpovede je deformovaná, *napr.* citovým rozpoložením hovoriaceho. (Ružička)

Špecifickosť nadväzovacieho pripájania druhej časti determinatívneho spojenia vystupuje výrazne predovšetkým v spojeniach, v ktorých po zvukovej signalizácii predelu sa druhá časť spojenia uvádza spojovacím výrazom „a to“. Odkazovacie zámeno je tu akýmsi formálnym východiskom opierajúcim sa o obsah prvej časti spojenia.

Napr.: Predovšetkým vytrhli z okruhu gramatiky hláskoslovie, *a to* úplne právom. (Horecký) — Rozumie sa, toto rozhodnutie narazilo na odpor, *a to* tak zo strany českej, ako napokon i zo strany staršej generácie slovenskej. (Mráz) — Záver Poldaufovho uvažovania, „že infinitív je neosobným výrazivom pre neskutočne chápaný dej“, nemožno veľku aplikovať na spisovnú slovenčinu, *a to* preto, lebo je zrejmé, že v istých prípadoch sa infinitívom vyjadrujú skutočné deje. (Ružička)

2. Zostáva nám ešte charakterizovať príznakové pripájanie druhej časti determinatívnej syntagmy v spojeniach, v ktorých obsah prvej časti spojenia si

žiada doplnenie. Ide tu jednak o spojenia s postponovanými obsahovými vedľajšími vetami,²³ jednak o spojenia s anteponovanými, resp. vloženými neprávnymi vzťažnými vetami.

a) Za príznakovo pripojenú obsahovú vedľajšiu vetu pokladáme vetu nasledujúcu po nadradenej vete, v ktorej je konkluzívna kadencia. Príznakovo pripojené obsahové vedľajšie vety môžu byť iba bezspojkové.

Možno tu rozlišovať v podstate dva druhy spojení:

Do jednej skupiny zaraďujeme spojenia, v ktorých lexikálny význam riadiaceho slova v nadradenej vete naznačuje realizáciu ďalšej jazykovej jednotky (obsahovej vedľajšej vety), ktorá je doplnením obsahu riadiaceho výrazu.

Napr.: *A marí sa mi: raku si na pleciah nesú.* (Tatarka) — *A vidím: to dievča, pastieročka, je z toho celé očarené.* (Tatarka) — *Aby ste vedeli, nie, túto hru on s nimi nehraje.* (Chrobák) — *Skrátka možno povedať: najťažšie podmienky, a predsa najlepšia úroveň.* (tlač) — *Nevedia, majú, alebo nemajú sa s Drakom pustiť do reči.* (Chrobák)

Sem možno zaradiť aj spojenia s anteponovanou uvádzacou vetou a priamou rečou.

Nadradená veta v týchto spojeniach má charakter uvádzacej výpovede.

Do druhej skupiny zaraďujeme spojenia, v ktorých obsah nadradenej vety si vyžaduje doplnenie, ale s tým je zdanlivo v rozpore významová výstavba prvej časti spojenia. Tak je to najmä v spojeniach s t-ovými zámenami v nadradenej vete. T-ové zámeno je tu buď zdôraznené, alebo nezdôraznené.

Napr.: *...mám to ako na dlani: Drakovi sa zunovalo túlať po svete samému ako prst.* (Chrobák) — *Raz je tak. Časy sa zmenili.* (tlač) — *U nás taká obyčaj: robotníci od soboty večera do pondelka rána sú v krčme.* (Tajovský) — *Hej, to je to pravé, Drak ostarel, vypadá mu zuby.* (Chrobák)

Tým, že v nadradenej vete je konkluzívna kadencia, nadobúda t-ové zámeno zdanlivo funkciu výrazu odkazujúceho na predchádzajúci kontext; významová výstavba prvej jednotky spojenia je teda taká, ako by jednotka vo funkcii obsahovej vedľajšej vety predchádzala pred jednotkou s t-ovým zámenom. Z tohto hľadiska je nadradená veta spojenia akosi predsunutou výpoveďou.

Do tejto kategórie možno zaradiť i spojenia, v ktorých nadradená veta vyjadruje vzťah podávateľa k obsahu obsahovej vedľajšej vety. Nadradená veta spojenia môže byť i bez t-ového zámena.

Napr.: *Je pravda, potom sa snažil všetko napraviť.* (Chrobák) — *Rozumie sa, za tento pekný peniaz predala Diemova vláda Južný Vietnam už aj s chlpmi.* (tlač) — *Šťastie, pod tou popolavou clonou oči sa jej už netrhajú, nekrúžia.* (Tatarka) — *Nepochybujem. Si smelý.* (úzus)

²³ F. Trávníček, c. d., 686, charakterizuje obsahové vedľajšie vety ako vety, ktoré vyjadrujú vlastný obsah vety hlavnej, v nej samej len všeobecne pomenovaný, naznačený. Podobne charakterizuje obsahové vedľajšie vety i J. Bauer, *Klasifikace souvětí*, Jazykovedné štúdie IV, 1959, 136—137.

b) Ako sme už konštatovali, pri spojeniach s anteponovanou, resp. vloženou nepravou vzťažnou vetou je forma vyjadrenia determinatívneho vzťahu obrátená: významovo nadradená veta je syntakticky podradenou vetou a opačne.

Niekoľko príkladov:

(Na ich plochách usadzuje sa vlhká osuhel.) *A čo je najhoršie*: z druhej strany sedla vyzera svet ešte nevľúdnejšie. (Chrobák) — *Jano, čo je pre neho charakteristické*, prišiel posledný. (úzus) — *Ako vidno z dokladov*, slová „všetky — všetci“ majú všeobecný význam, ... (Oravec) — *Schroiffovi, ako vidieť z výrazu jeho tváre*, gól príliš nevoňal. (tlač)

Anteponované a vložené nepravé vzťažné vety sú iba formálnou obmenou hlavných viet s t-ovými zámenami v spojeniach s príznakovo pripojenými obsahovými vedľajšími vetami. Predel medzi časťami spojenia s anteponovanou, resp. vloženou nepravou vzťažnou vetou je signalizovaný polokadenciou v nepravej vzťažnej vete a pauzou. Treba však poznamenať, že zvuková stavba spojení s anteponovanou nepravou vzťažnou vetou so zámenom „čo“ líši sa od zvukovej stavby spojení s vlastnou vzťažnou vetou tým, že po anteponovanej nepravej vzťažnej vete je výraznejšia pauza ako po anteponovanej vlastnej vzťažnej vete. Porovnajme: *Čo ma prekvapilo*, prišiel načas. (úzus) — *Čo sa vlečie*, neutečie. (príslovie)

Podobne ako jednotky s t-ovými zámenami v prvej časti spojenia hodnotíme i anteponované a vložené nepravé vzťažné vety ako predsunuté základné kontextové jednotky, a to kontextové jednotky v hodnote časti výpovede s vyjadreným východiskom výpovede. Za východisko tu pokladáme vzťažné zámeno, resp. zámennú príslovku.

Záver

Výsledky skúmania významovej výstavby prehovorových jednotiek v koordinatívnom a determinatívnom spojení ukazujú, že miera realizácie spojenia základných kontextových jednotiek je v rámci koordinatívneho spojenia nepomerne vyššia ako v rámci spojenia determinatívneho. Okrem prípadov, keď časti koordinatívneho spojenia sú zložkami východiska výpovede, realizuje sa v rámci koordinatívneho spojenia vždy spojenie základných kontextových jednotiek, a to tak pri parataktickom ako aj pri hypotaktickom vyjadrení koordinatívneho vzťahu. Pri hypotaktickom vyjadrení koordinatívneho vzťahu je však v niektorých prípadoch charakter významovej výstavby spojenia zastretý, čo platí najmä o spojeniach s anteponovanými nepravými spojivými vetami.

V rámci determinatívneho spojenia jazykových jednotiek realizuje sa spravidla výstavba jednej základnej kontextovej jednotky, pričom časti determinatívneho spojenia majú rozličnú kontextovú platnosť. Determinatívne spojenia, v rámci ktorých sa realizuje spojenie základných kontextových jednotiek,

hodnotíme ako príznakové. Za príznakové pokladáme totiž pripájanie druhej časti spojenia. Poukázali sme na niekoľko druhov príznakového pripájania druhej časti spojenia (dodatočné pripájanie, nadväzovacie pripájanie, príznakové pripájanie obsahových vedľajších viet, príznakové pripájanie v spojeniach s anteponovanými nepravými vzťažnými vetami). Charakterizovali sme i formálne prostriedky jednotlivých druhov príznakového pripájania.

Záverom treba konštatovať, že problém pomeru prehovorových a syntaktických jednotiek z uvedeného hľadiska sme v rámci tohto príspevku mohli iba naznačiť; problémov je tu nepomerne viac.

CONCERNING THE RELATION OF THE SEMANTIC STRUCTURE AND THE SYNTACTICAL CONSTRUCTION OF LANGUAGE UNITS

Summary

1. Expressed in a simplified way, it has been the aim of the present paper to ascertain how many rhemes are contained in a given language unit within the extent of one syntactical unit. From this point of view investigation has been carried out concerning coordinative as well as determinative junctions of language units, respectively.

In the centre of the present work stands the concept of the basic contextual unit. It is one containing at least one rheme. By explaining the contents of this concept, the aim of the present paper can be formulated more precisely: it consists in the confrontation of the level of the semantic structure and the syntactical construction of language units on the basis of comparing the extent of the basic contextual units with that of the syntactical units.

2. Language units in a coordinative relation have, as a rule, the same contextual validity: they are either equivalent components of the theme, i. e., they belong to the same basic contextual unit, or they contain the rheme, i. e., they are independent basic contextual units or components of independent basic contextual units.

Special attention is paid to the semantic structure of language units in coordinative junctions where the coordinative relation is expressed hypotactically. The character of the semantic structure of language units in a junction of that type is often disguised. This applies especially to junctions containing anteposed formally subordinative conjunctive clauses. E. g.: *Ak ich tam nebolo sto, osemdesiat ich bolo určite.*

3. In a determinative junction, as a rule, the construction of one basic contextual unit is materialized. The determinative junctions in which the linking up of the basic contextual units is materialized, are considered as marked ones. The present author's attention is focused on these types of junction.

Several types of a marked linking up of the second part of a junction have been distinguished: a) additional appendage [e. g.: *Nepochválil sa s tým nikomu — verejne. (Kukučín)*], b) connecting appendage (e. g.: *Predovšetkým vytrhli z okruhu gramatiky hláskoslovie, a to úplne právom. (Horecký)*), c) marked linking up of subordinative clauses of content [e. g.: *A marí sa mi: rakvu si na pleciah nesú. (Tatarka)*], d) marked linking up in junctions containing anteposed pseudo-relative clauses [e. g.: *A čo je najhoršie: z druhej strany sedla vyzerá svet ešte nevľúdnejšie. (Chrobák)*]

4. Czechoslovak linguists are intensively engaged in solving the problem of the relations between the syntactical units and speech units (especially the problems of the sentence — utterance relations). The present paper wants to be a contribution to the solution of this set of problems.

MORFÉMA AKO LINGVISTICKÁ JEDNOTKA

VIKTOR KRUPA

Deskriptívna lingvistika venovala značnú pozornosť morféme, ale nemožno tvrdiť, že by výsledky, ku ktorým sa dopracovala, vyhovovali všetkým požiadavkám. Úsilie o vytvorenie generatívnej gramatiky si vynucuje potrebu revízie náhľadov na morfému. Deskriptívna gramatika však po zrode generatívnej gramatiky nestratila svoj *raison d'être*, a tak sa v najnovšej lingvistickej literatúre môžeme stretnúť so značne odlišnými názormi na podstatu morfémy, na morfematickú analýzu a na vzťah morfémy a slova. Pokúsime sa tu ilustrovať stav výskumu v oblasti morfémy na niektorých význačnejších prácach uverejnených v posledných rokoch.

Ch. Hockett¹ sa zaoberá vzťahom medzi dvoma najzákladnejšími jazykovými jednotkami — morfému a fonémou. Snaží sa dať odpoveď na otázku, z akých prvkov sa buduje morféma. Podľa prvého a najjednoduchšieho názoru morféma sa skladá z foném. (Takýto názor prevláda v prvých prácach Pražského lingvistického krúžku a u Bloomfielda). V skutočnosti to platí len pre časť materiálu. Vezmime si však prípady ako anglické *knife* — *knife(s)*, slovenské *valach* — *valas(i)* a zistíme, že sa nevyhneme istým protirečeniam. Dostaneme tieto tri tézy, z ktorých dve vylučujú tretiu:

1. *Valach* a *valas(i)* predstavujú tú istú morfému.
2. *Valach* a *valas(i)* sa fonologicky odlišujú.
3. Morféma sa skladá z foném.

Ak budeme predpokladať, že platí 1. a 3., prideme k uzáveru, že *valach* a *valas(i)* sú fonologicky totožné. Ak budeme predpokladať, že platí 2. a 3., vyjde nám, že *valach* a *valas(i)* sú rozdielne morfémy. A napokon, ak uznáme za pravdivé 1. a 2., musíme prísť k záveru, že morféma sa neskladá z foném.

Tieto protirečenia sa riešili zhruba dvoma spôsobmi. Niektorí lingvisti si vypomohli zavedením termínu morfonéma, pod ktorou rozumejú časť morfémy ekvivalentnú fonéme (napr. M. Swadesh a Ch. Voegelin). Z. Harris riešil situáciu inakšie. Za prvky svojho systému si zvolil sekvencie foném ekvivalentné morfémam. Tieto dostali neskoršie názov morfy. V tomto prípade sa morféma ako taká neskladá z foném, ale z morf, ktoré sa skladajú z foném.

¹ Ch. F. Hockett, *Linguistic Elements and Their Relations*. Language, Vol. 37, No. 1 (1961), 29—53.

V prvom prípade hovoríme, že morféma sa skladá z morfoném, ktoré sú reprezentované fonémami; v druhom prípade morfému reprezentujú morfy skladajúce sa z foném. Hockett nepokladá tieto dve rozdielne stanoviská za inkompatibilné, ako sa to robilo predtým; obe interpretácie možno v praxi použiť i v rámci jedného jazyka. Oprávňuje nás k tomu princíp efektívnosti, ktorým sa riadi každá vedecká práca. Napr. prípady ako *valach* — *valas(i)* je výhodnejšie interpretovať na základe morfonematického princípu; naproti tomu suppletivizmus sa pohodlnejšie interpretuje pomocou allomorf.

Hockett odmieta Harrisov pokus o segmentáciu rečového prúdu len pomocou nesémantických procedúr. Skúsenosti s lúštením niektorých antických jazykov potvrdzujú, že z fonologickej roviny na gramatickú sa nemožno dostať bez sémantického kritéria.

C. Ebeling² vychádza čiastočne z európskej lingvistiky (vo vzťahu morfémy a slova) a čiastočne i z deskriptívnej lingvistiky (zanedbávanie rozdielu medzi produktívnosťou a neproduktívnosťou morfológických javov). Tvrdí, že vraj morféma sa všeobecne (!) nepokladá za lingvistickú jednotku. On neuznáva morfému za jazykovednú jednotku hlavne kvôli ťažkostiam vznikajúcim v procese členenia rečového prúdu na morfémy, v procese hľadania hraníc medzi jednotlivými morfémmi.

Nazdávame sa, že segmentácia reči na morfémy sa môže stať dost mechanickou záležitosťou, ak dôsledne zachováme synchronne hladisko; proces segmentácie nám môže skomplikovať iba to, ak sa nám doň votrie historické hladisko. Napokon i sám Ebeling v ďalšom uznáva, že teoreticky nemožno popierať, že morfémy treba brať do úvahy. Ebeling delí morfémy na tri typy: a) jednému sledu foném zodpovedá jeden význam, napr. *cat-s*, *boy-ish*; b) význam je síce vyjadrený formálnym elementom, ale nie je to sled foném. V tomto prípade sa zvykne hovoriť o nule, napr. *sheep* (sg.) — *sheep* (pl.); c) tretí typ je akoby opakom druhého: patria sem fonemické segmenty, ktorým nemožno priradiť nijaký zjavný význam. Ako príklad uvádza anglický prefix *be-* v slovách *besmear*, *bewail*, *belittle*. Domnievame sa, že tento prefix význam má; mohli by sme ho označiť za „verbalizátor“, pretože slová, ktoré ho obsahujú, fungujú ako slovesá (na rozdiel od *smear*, *wail*, *little*). V ďalšom Ebeling zhruba prijíma Bloomfieldovu definíciu morfémy ako „lingvistickej formy, ktorá nevykazuje žiadnu čiastočnú fonetickú a významovú podobnosť s nejakou inou formou.“

Pri výklade sémantického obsahu morfémy zavádza pojem súbežných významov, t. j. príbuzných významových odtienkov, prípustných v hraniciach jednej a tej istej morfémy. Napr. významy morfémy v *stone* (kameň) a v *Stone* (priezvisko) sú síce sémioticky rozdielne, ale z lingvistického hladiska ich treba pokladať za súbežné.

² C. L. Ebeling, *Linguistic Units*. 'S-Gravenhage 1960, 107—133.

Naostatok si ešte všimneme Ebelingovu argumentáciu proti morféme ako lingvistickej jednotke. Ak ju domyslíme do konca, vyplynú nám z nej, že jestvuje len to, čo je pomerne ľahko poznateľné a veci ťažko poznateľné alebo zatiaľ nepoznané vôbec nejestvujú. Bádateľ, ktorý by vyznával takýto filozofický názor, by sa nemohol nazývať vedcom, pretože by si všimal predovšetkým javy a za podstatou by nešiel.

F. Householder vo svojej štúdií³ rozlišuje základné jednotky a zložené jednotky, ktoré sa dajú rozložiť na základné. Dualistická štruktúra jazyka si vyžaduje rozlišovať aspoň dva rozdielne typy základných jednotiek — fonému a morfému. Poukazuje správne na to, že tieto jednotky slúžia ako stavebné kamene pre budovanie väčších gramatických reťazí a že sa táto ich úloha často zanedbávala. Taxonomické morfémy (morfémy v deskriptivistickom poňatí) nemajú veľkú cenu pre generatívnu gramatiku, hlavne preto, lebo sa zanedbávalo kritérium produktivity. A tak sa Hockett pokúša zaviesť novú jednotku, tzv. „idióm“. Minimálne idiómy sú v Hockettovej terminológii vlastne morfémy, pri vyčleňovaní ktorých sa použilo kritérium produktivity. Ťažkosti vznikajúce pri segmentácii prúdu reči na morfémy nevedú Householdera k odmietaniu morfémy; domnieva sa iba, že morfémy nemožno pokladať jednoducho za sledy foném. Morféma je (popri fonéme) univerzálna jednotka, ktorá jestvuje vo všetkých jazykoch. Nemuseli by sme hovoriť o morféme iba v takých jazykoch, kde by každá fonéma bola zároveň morfému a naopak.

Osobitnou šírkou pohľadu sa vyznačuje Koutsoudasova práca⁴, ktorá je predovšetkým pokusom o zhodnotenie názorov na morfému z hľadiska syntetickej gramatiky. Súčasne autor štúdie venuje veľkú pozornosť aj všeobecným otázkam gramatickej teórie, ba zasahuje i do oblasti gnozeologickej. Koutsoudas však nezostáva len pri kritickom postoji, ale podáva i vlastnú definíciu morfémy.

Podľa autorových slov, hlavnou úlohou jeho štúdie je zhodnotiť najdôležitejšie definície morfémy vypracované americkými lingvistami. V tejto súvislosti pokladá za potrebné preveriť dve základné metódy, ktoré nazýva *item and arrangement approach* (statický prístup) a *item and process approach* (dynamický prístup). Týmto dvom prístupom zodpovedajú aj dva zásadne odlišné druhy definícií morfémy:

1. V statickom chápaní morféma je skupina jedného alebo niekoľkých alomorf, ktoré sa vyznačujú rovnakým významom a nekontrastnou distribúciou. Morfa je najmenšia významová sekvencia foném. Táto definícia sa zameriava na objavenie, vyčlenenie morfémy (skladajúcej sa z foném) z prúdu reči.

³ F. W. Householder, *On Linguistic Terms*. Psycholinguistics. A Book of Reading, New York 1961, 15—25.

⁴ A. Koutsoudas, *The Morpheme Reconsidered*. International Journal of American Linguistics, Vol. 29, No. 2 (1963), 160—170.

2. V dynamickom ponímaní je morféma najmenší zmysluplný segment skonštruovaného aglutinačného analógu k aktuálnym jazykovým formám (t. j. fonémam). Vzťah aktuálnych foriem k analógu vyjadrujú jednosmerné (morfonematické) pravidlá. Morfémy sa neobjavujú, ale postulujú.

Rozdiel medzi statickým a dynamickým modelom či prístupom charakterizoval takto:

1. V statickom modeli sa gramatická štruktúra chápe ako morfémy plus ich usporiadanie, zatiaľ čo v dynamickom modeli pod štruktúrou rozumieme morfémy a ich procesy.

2. Statický a dynamický prístup sú dva spôsoby popisu jazykových foriem; staticky popisujeme všetky formy ako kombinácie prvkov, zatiaľ čo dynamicky chápeme formy (z veľkej časti) ako odvodené od istých základných foriem.

3. V statickom modeli predpokladáme medzi jednotkami presné hranice; naproti tomu v dynamickom modeli sú tieto hranice splývavé.

4. Oba modely sa líšia terminologicky: v dynamickom popise sa používajú termíny ako „proces“, „odvodený od“, „stáva sa“, ktoré pri statickom popise nepoužívame.

Koutsoudas pokladá všetky tieto rozdiely za druhoradé, vyplývajúce z iných, hlbších rozdielov, ktoré zhrnuje do dvoch bodov:

a) V dynamickom modeli sa morféma postuluje z fonologicky transkribovaného korpusu. Postulácia morfémy závisí čiastočne od fonologicky transkribovaného korpusu a čiastočne od schopností bádateľa.

b) Zo statického hľadiska morféma jestvuje vo fonologicky transkribovanom korpuse. Jestvuje aj mechanická procedúra na vyčlenenie morfémy.

To isté platí aj o jazykovej štruktúre. Pri dynamickom popise jazyka postuluje jeho štruktúru z reči. Postulácia štruktúry závisí sčasti od empirických údajov a sčasti od bádateľovej vynaliezavosti. Pri statickom popise jazyka sa predpokladá, že jazyková štruktúra jestvuje v reči a možno ju odhaliť pomocou mechanických procedúr.

Koutsoudas popiera jestvovanie štruktúry v reči, teda v objekte bádania. Odôvodňuje svoje stanovisko tým, že v histórii vedy sa teoretické výroky o súbore údajov menia, zatiaľ čo údaje zostávajú nezmenené, a preto štruktúra jestvuje v našich teoretických úvahách nezávisle od údajov. Takéto stanovisko pokladáme za neudržateľné. Koutsoudas vidí v histórii vedy len lineárne zmeny, nie však vývoj od menej presných a menej pravdivých poznatkov k poznatkom presnejším a pravdivejším. Ak si vezmeme niekoľko rozličných teórií z hociktovej vednej oblasti, zistíme, že sa neodlišujú len medzi sebou, ale že sa odlišujú aj čo do vzťahu k patričnému úseku reality. Koutsoudas zabúda na to, že naše poznatky odrážajú zákonité vzťahy v objekte skúmania; odrážajú ich menej presne alebo presnejšie; naše poznatky sa v priebehu vývoja vedy nemenia ľubovoľne, nezávisle od reality. Lingvistická teória, ktorá by nebrala

ohľad na jazykovú realitu, by nemala nijakú cenu, aspoň nie pre jazyk. Keby sme Koutsoudasovo stanovisko domysleli do konca, potom by sme mohli tvrdiť hocičo o hocičom.

Ďalej si Koutsoudas stavia otázku, či možno niektorý z oboch modelov pokladať za lepší a kedy možno oba modely kombinovať. Ak skúmame nejaký konkrétny jazyk, môžeme použiť oba prístupy. Napr. veľmi často sa v statických popisoch stretávame s morfonémami, hoci teoreticky ide o čisto dynamický pojem. Ak však chceme budovať všeobecnú lingvistickú teóriu, musíme sa rozhodnúť len pre jeden z oboch modelov, lebo v rámci jednej a tej istej teórie nemožno tvrdiť, že štruktúra v empirických údajoch aj jestvuje aj nejestvuje. Koutsoudas odmieta statický model preto, lebo jeho zástancom sa doteraz nepodarilo objaviť mechanickú procedúru na vyčleňovanie morfém. Na potvrdenie uvádza stručný prehľad definícií morfémy v prácach amerických lingvistov.

Statický model má korene v Bloomfieldových prácach. Podľa Bloomfielda morféma je jazyková forma, ktorá nevykazuje žiadnu čiastočnú významovo-fonetickú podobnosť s inými formami. Hoci spomína, že morfémy môžu mať varianty, neuvádza nijaké kritériá, na základe ktorých by sa dalo rozhodnúť, ktoré varianty (morfy) patria ku ktorej morféme. Prvý sa pokúšal nájsť takéto kritériá Z. Harris; keď rozčleníme výpoveď na najmenšie sekvencie foném majúce význam, nedostaneme morfémy, ale morfematické alternanty. Skupina pozostávajúca z jedného alebo viacerých alternantov sa nazýva morféma, ak sa tieto alternanty vyznačujú rovnakým významom a komplementárnou distribúciou. Hockett zavádza namiesto termínu morfematický alternant dnes už bežne používaný termín morfa, ďalej zavádza pojem prázdnej morfy, nejednoznačnej morfy (ktorá patrí súčasne do dvoch morfém) a nulovej morfémy. B. Bloch prijíma Hockettovu definíciu morfémy, ale nesúhlasí s nulovou morféma, pretože morféma nemôže zároveň pozostávať aj nepozostávať z foném. Od neho pochádza reštrikcia, podľa ktorej morféma síce môže mať aj nulový variant, ale nula nesmie byť jediným reprezentantom morfémy. E. Nida protestuje proti definovaniu morfémy takmer výlučne len na základe distribúcie. Vychádza z Bloomfieldovej definície a dodáva, že morfémy sú najmenšie významové jednotky, ktoré môžu tvoriť slová alebo časti slov. Aj K. Pike v podstate prijíma Bloomfieldovo stanovisko; na rozdiel od Bloomfielda však vyhlasuje morfému za čisto lexikálnu jednotku. Ako vieme, gramatické jednotky nazýva tagmémami.

Všetky tieto definície sa podľa Koutsoudasa zhodujú v tom, že majú dva veľké nedostatky. Po prvé, vylučujú možnosť výskumu sémantiky. Používajú pojem významu na definovanie morfémy a potom na základe takto definovanej morfémy sa pokúšajú určiť, čo je to význam. Po druhé, nestačia na stanovenie všetkých morfém daného jazyka a len jeho morfém, pretože význam nie je ani

nevyhnutná ani dostatočná podmienka rozlišovania morfémy. Nie je dostatočnou podmienkou, pretože jestvuje homonymia. Ak sa dve formy odlišujú čo do významu, nemusia sa ešte odlišovať čo do morfeomatickej štruktúry. Nie je nevyhnutnou podmienkou, pretože jestvuje synonymia. Ak sa dve formy odlišujú čo do formy, nemusia sa odlišovať aj čo do významu. Koutsoudas však neberie do úvahy, že skutočná homonymia prakticky takmer zmizne, ak pod pojem morfeomatickej formy zahrnieme aj distribúciu morfémy, jej kombinačné schopnosti. Pokiaľ ide o synonymiu, má pravdu, keď tvrdí, že jestvujú úplne synonymné formy. Ak chceme popierať synonymiu, musíme všetkým morfémam poskytnúť štatút morfémy. Mal by však rozlišovať medzi úplnou synonymiou (ktorú by bolo lepšie nazývať identitou) a medzi takými synonymickými formami, ktoré sa napr. vyznačujú rozdielnou štylistickou platnosťou.

V ďalšom Koutsoudas útočí proti princípu kontrastnosti. Vyvracia ho tak, že ho úplne izoluje a vytrháva zo súvislostí s ostatnými kritériami používanými v procese segmentácie rečového prúdu na morfémy. Tým však dokazuje iba nezmyselnosť snáh definovať morfému len z jedného-jediného hľadiska (významového alebo formálneho), nie však neúžitocnosť takeého ponímania morfémy, ktoré sa zakladá na vhodne zladenom spojení významového a formálneho kritéria.

Napokon citovanú dynamickú definíciu morfémy zbavuje nepotrebného balastu, akým sú podľa neho termíny najmenší, zmysluplný, segment, skonštruovaný a aglutinačný. Po tejto úprave nám zostane definícia, podľa ktorej morféma je analógom k aktuálnym lingvistickým formám (t. j. fonémam). To však nestačí. Koutsoudas pokladá za potrebné dať morfému do závislosti od syntaktickej analýzy (inými slovami, zavádza kritérium produktivity, ktoré dávno poznáme z európskej lingvistiky). Morféma sa tak stáva pobočným produktom toho, čomu Koutsoudas hovorí syntaktická analýza, je akýmsi nástrojom, pomocou ktorého môže bádateľ usúvzťažniť dve nezávislé zložky gramatiky — syntax a fonológiu.

Škoda len, že Koutsoudas, hoci dôkladne odôvodňuje všetky vylučované termíny, predsa nepokladá za potrebné vysvetliť termíny, z ktorých sa skladá definitívna definícia.

MORPHEME AS A LINGUISTIC UNIT

Summary

The aim of this review-article is to acquaint Slovak readers with the current development in the field of morphemic analysis. Particular attention is paid to the problem of relationships between morpheme and phoneme, and morpheme and word. Ch. Hockett tries to answer the question of what elements consists the morpheme. C. Ebeling asserts that morpheme, unlike word, is not generally considered as a linguistic unit. The author of this article polemizes with these views as well as with A. Koutsoudas' paper in which is given an evaluation of morphemic definitions from the point of view of synthetic-ductive grammar.

LETTER ENTROPY IN A SPECIAL VOCABULARY

RÓBERT ŠTUKOVSKÝ

Introduction

In the course of our work on optimal coding possibilities for special medical information we had the opportunity to investigate in detail the frequency distribution of letters in Czech medical terms. The aim of this paper is to study the relation between the special vocabulary of a quite well-defined area of science and the situation in the general (and continuous) text of the same language, as to the incidence of letters and to the entropy per letter. If both frequency distributions are more or less the same, and if the entropy is also the same, then it follows that for the given special branch of science we can use without reservation all rules and informations pertaining to the general language. If, on the other hand, there are important dissimilarities between them, the need for a special statistical and information-theoretical treatment of the terminology investigated is evident, with all the consequences for coding, mechanical information storage, retrieval techniques etc.

Material

A sufficiently representative sample of Czech medical terms was collected from a special Medical Dictionary (Kábrt and Valach). About 20 per cent of the whole dictionary, i. e. every fifth word was taken. The only modifying rule followed was to prefer in the case of several synonyma the expression most widely used in the literature and most apt to be applied as a descriptor for filing and retrieving scientific papers. This meant in every case the Bohemized form of the original Latin or Greek expression, and not the original word itself, neither its Czech native translation, e. g. „pigmentace“ and not „pigmentatio“ or „zbarvení“. In this way we obtained 3,285 Czech medical terms, which were further analyzed as follows:

For each letter position within the words and of course also for the sample total we determined the distribution of 31 characters, as defined by the Czechoslovak State Rules for Alphabetic Classification (ČSN 1410—1947). They are:

a b c ě d e f g h ch i j k l m n o p q r ř s š t u v w x y z ž .

As this rule goes for the alphabetic classification of written material in general, and further as our main purpose was an analysis of document descriptors which anyway are mostly written in upper case letters only, there was no point in making a finer subdivision. According to these Rules therefore some diacritic signs were ignored and e. g. Ě and ě subsumed into E etc. From the 3,285 terms examined a total of 31,266 characters or „letters“ was obtained.

Methods of analysis

The entropy per letter (or the average amount of information) was calculated according to the well-known formula

$$H = - \sum p_i \log_2 p_i,$$

where p_i represent the relative frequencies of the individual characters (see e. g. J aglom and J aglom, or Bell).

Spearman's rank correlation coefficient is given by the formula

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum d^2}{N^3 - N},$$

where $\sum d^2$ is the sum of the squared differences between the ranks according to two series of data (Siegel).

The expected character frequencies under the hypothesis of equal incidence in medical terminology and for Czech as a whole were obtained with the help of data published by Dupač and Hájek. As their table contains also the incidence of „blanks“ (between-word-spaces), their data had to be re-calculated for the classification according to the Rules (see above). Based, as it seems, upon a very extensive material, the percentages thus obtained (and given in column 5 of Table I) were taken to represent the over-all incidence of letters in Czech in general, and the theoretically expected numbers of cases were calculated by multiplying these percentages with our grand total, i. e. 31,266.

The statistical significance of the differences between frequencies observed and expected were tested by means of the chi square criterion (Siegel), defined as

$$(\text{chi square} =) X^2 = \frac{(O - E)^2}{E}$$

with O and E corresponding to the observed and expected number of incidences respectively.

Results and discussion

Table I contains the frequency distribution of characters actually observed in Czech medical terms, and also a first comparison with the situation in general texts. The first two columns give the absolute and relative frequencies respectively, the third the ranks according to our sample and the fourth the difference in per cents from the general „norm“. Analogue data on the „norm“ are—together with the rank differences d_r — given in the last part of Table I. As can be seen, the highest incidence has E with a relative frequency of 11,3 %, and the lowest one Q with 0,01 %.

The entropy per letter in this sample of medical terms equals 4.14 bits per character (Štukovský). That means that the average information content corresponds to 4.14 binary choices. This is only somewhat less than the entropy

Table I

Letter	Observed incidence		rank	diff. %	Norm		d_r	d_r^2
	n	%			%	rank		
E	3538	11,32	1	+0,58	10,74	1	0	0
I	3417	10,93	2	+3,89	7,04	4	-2	4
A	3257	10,42	3	+1,47	8,95	2	+1	1
O	2779	8,89	4	+0,73	8,16	3	+1	1
T	2079	6,65	5	+1,16	5,49	6	-1	1
R	2078	6,65	6	+3,19	3,46	13	-7	49
N	1815	5,80	7	-0,76	6,56	5	+2	4
L	1679	5,37	8	+1,30	4,07	10	-2	4
S	1674	5,35	9	+0,58	4,77	7	+2	4
M	1210	3,87	10	+0,41	3,46	14	-4	16
K	1156	3,70	11	-0,24	3,94	11	0	0
P	1038	3,32	12	+0,10	3,22	15	-3	9
Y	773	2,47	13	-0,39	2,86	16	-3	9
U	742	2,37	14	-1,81	4,18	9	+5	25
C	693	2,22	15	+1,03	1,19	21	-6	36
D	688	2,20	16	-1,50	3,70	12	+4	16
G	598	1,91	17	+1,67	0,24	28	-11	121
F	522	1,67	18	+1,43	0,24	27	-9	81
H	463	1,48	19	+0,17	1,31	20	-1	1
B	337	1,08	20	-0,59	1,67	19	+1	1
V	226	0,72	21	-3,93	4,65	8	+13	169
Ch	199	0,64	22	-0,43	1,07	24	-2	4
X	177	0,57	23	+0,45	0,12	29	-6	36
Z	34	0,11	24	-2,16	2,27	18	+6	36
J	28	0,09	25	-2,54	2,63	17	+8	64
Č	20	0,06	26	-0,89	0,95	25	+1	1
Š	19	0,06	27	-0,78	0,84	26	+1	1
Ž	11	0,04	28	-1,03	1,07	23	+5	25
Ř	8	0,03	29	-1,04	1,07	22	+7	49
W	5	0,02	30	-0,02	0,04	30	0	0
Q	3	0,01	31	-0,02	0,04	31	0	0
Σ	31266	100,02			100,00		+57 -57	768

calculated for general Czech from the second part of Table I (which gives 4.42 bits per letter), and about equals the data for German (4.10 bits according to K ü p f m ü l l e r), or English.

But from Table I another interesting fact emerges: there are quite marked differences in the relative frequencies of individual characters between our sample of medical terms and the „norm“ of general Czech. A similar difference of letter frequency distributions between German medical terms and German in general has been commented upon by Bauer.

Such differences are to be observed not only in the case of characters with low incidences (and therefore a possibly greater sampling variability, as for example the characteristically Czech letter Ř); this alone could be explained by the marked influence of Greek and Latin upon the medical nomenclature, even in its Bohemicized form. But also letters with very high relative frequencies exhibit differences of one sixth to one half of their incidence or even more (compare for instance the observed and expected percentages in columns 2 and 5 respectively for the rows of I, A, R, F or G in Table I).

On the other hand, of course, there is a general agreement as to which are high-frequency or low-frequency letters. The coefficient of rank correlation $r_s = + 0.84$ indicates this internal consistency quite unequivocally, even if in some cases the difference between ranks is considerable (V, G, J, R and others). But that is only what was to be expected, as both sets of data relate to the same language.

For the practical purposes of encoding and mechanical handling of information another aspect is of greater importance, viz. the question whether there are any significant deviations from the general incidence of characters in the terminology of a special branch of science. This question is examined in detail in Table II. Alphabetically arranged, we find there the observed and expected numbers, their differences, and the ensuing chi square criterion together with its square root, i. e. Student's t . It can easily be seen that there are very marked and statistically very highly significant differences between the two sets. Even if we neglect the characters with very low incidences (such as W or Q, where the expected number had virtually to be estimated only), the discrepancies for the high rank characters are — because of the higher numbers involved — even more pronounced. The probabilities of obtaining a similar discrepancy by chance sampling are in the majority of cases extremely small, so that the hypothesis of a generally coinciding frequency distribution both for Czech medical terms and for general Czech is clearly untenable. From this fact follows the expediency of special frequency catalogues for the single areas of science, and also of the construction of special machine codes for mechanical information storage of a collection of documents within any given scientific area. The fre-

Table II

Letter	Frequencies		d = O--E	$\frac{d^2}{E} = x^2$	t
	observed	expected			
A	3257	2798,3	+458,7	75,19	8,66
B	337	522,1	-185,1	65,62	8,06
C	693	372,1	+320,9	276,74	16,61
Č	20	297,0	-277,0	258,35	16,06
D	688	1156,8	-468,8	189,98	13,75
E	3538	3358,0	+180,0	9,65	3,10
F	522	75,0	+447,0	2664,12	50,99
G	598	75,0	+523,0	3647,05	60,80
H	463	409,6	+53,4	6,96	2,63
Ch	199	334,6	-135,6	54,95	7,35
I	3417	2201,1	+1215,9	671,67	25,90
J	28	822,3	-794,3	767,25	27,69
K	1156	1231,9	-75,9	46,76	6,78
L	1679	1272,5	+406,5	129,86	11,36
M	1210	1081,8	+128,2	15,19	3,87
N	1815	2051,1	-236,1	27,18	5,19
O	2779	2551,3	+227,7	20,32	4,47
P	1038	1006,8	+31,2	0,97	0,94
Q	3	12,5	-9,5	7,22	2,68
R	2078	1081,8	+996,2	917,37	30,28
Ř	8	334,6	-326,6	318,79	17,83
S	1674	1491,4	+182,6	22,36	4,69
Š	19	262,6	-243,6	225,97	15,02
T	2079	1716,5	+362,5	76,55	8,71
U	742	1306,9	-564,9	244,17	15,62
V	226	1453,9	-1227,9	1037,03	32,20
W	5	12,5	-7,5	4,50	2,12
X	177	37,5	+139,5	518,94	22,76
Y	773	894,2	-121,2	16,43	4,00
Z	34	709,7	-675,7	643,33	25,35
Ž	11	334,6	-323,6	312,96	17,69
Σ	31266	31266,0	+5673,3 -5673,3		

quency distribution of letters seems to depend to a great extent upon word distribution and incidence and therefore upon subject matter.

The dynamics of letter entropy according to the position of the respective characters within the words are given in Table III. The meaning of this variable is exactly analogous to the entropy of general sets of data, but pertains of course only to the position indicated. They are one-letter entropies, as there was no technical possibility of calculating also the transitional probabilities within single terms. It can be seen that there is a clear maximum for the first position, and that the information content per letter slowly declines towards the farther positions. The rank correlation coefficient $r_s = -0.87$ confirms the statistical significance of this tendency. The average decrease of entropy per position is 0.06 bit. Korvasová and Palek investigated Czech electro-engineering terms and — although by somewhat different methods — arrived

Table III

Position	Entropy per position		rank of position	d_r	d_r^2
	H	rank			
I	4,267	1	1	0	0
II	3,729	10	2	-8	64
III	4,181	2	3	1	1
IV	4,085	4	4	0	0
V	4,044	6,5	5	-1,5	2,25
VI	4,093	3	6	3	9
VII	4,057	5	7	2	4
VIII	4,044	6,5	8	1,5	2,25
IX	3,849	8	9	1	1
X	3,759	9	10	1	1
XI	3,688	11	11	0	0
XII	3,499	12	12	0	0
XIII	3,392	14	13	-1	1
XIV	3,444	13	14	1	1
XV	3,364	15	15	0	0
XVI-XXII	3,339	16	16	0	0

at similar conclusions: word stem length and amount of information per letter are significantly negatively correlated, and the average decrease of letter entropy for an increase of stem length by one letter was 0,075 bit.

Another interesting feature of our data is the abruptly low value for the entropy of the second position. Without further analyzing its implications we only wish here to point out that this finding is in full agreement with similar results obtained for English by Bourne and Ford, and also by Brace, who state that the second letter is the least informative one for purposes of direct coding.

We may conclude with the remark, that the relation between letter distribution, letter entropy and subject matter of words certainly warrants a closer examination within any given branch of science.

Summary

3,285 Czech medical terms with a total of 31,266 letters have been analyzed with regard to the incidence of individual classification characters or „letters” according to ČSN 1410 and to the magnitude of entropy per letter.

The entropy per letter for the whole sample, regardless of position, was 4.14 bits. There was a highly significant steady decrease of the value of entropy from the first position within words towards the later ones, numerically of about 0,06 bit per position. The only exception to this was the entropy for the second position, which was markedly lower than its neighbouring values.

As individual letters, the highest incidence observed was for E, viz. 11.3 per cent, and the lowest one for Q, 0,01 per cent. Although there was a general agreement as to the rank of letters according to their relative frequencies bet-

ween this sample and Czech in general, in many individual cases, e. g. for I, A, R, F or G, there were also statistically very highly significant differences in the percentage of incidence between our monothematic sample and the general „norm“ for Czech. It is therefore concluded, that the relation between letter incidence and subject matter merits further interest, and that the construction of special codes for mechanical handling of Czech medical information — as for other special branches of science — seems fully indicated.

Literature

1. Bauer H. J., *Überlagerungsverfahren zur Lösung von Teilproblemen in der medizinischen Literaturdokumentation*, Mediz. Dokum., 5, 2, 1961, 35.
2. Bell D. A., *Teorie informace a její použití v technice*, S N T L, Praha 1961.
3. Bourne C. P., Ford D. F., *A study of methods for systematically abbreviating English words and names*, J. Assoc. for Computer Machin., 8, 4, 1961, 538.
4. Brace D. A., Direct coding of English language names, *The Computer Journal*, 6, 2, 1963, 113.
5. Dupač V., Hájek J., *Pravděpodobnost ve vědě a technice*, Nakl. Č S A V, Praha 1962.
6. Jaglom A. M., Jaglom I. M., *Verojätnost i informaci*, Gos. izd. tech.-teor. lit., Moskva 1957.
7. Kábrt J., Valach Vl., *Stručný lékařský slovník*, Státní zdrav. nakl., Praha 1958.
8. Korvasová K., Palek B., *Některé vlastnosti entropie českého slovníku*. Slovo a slovesnost, XXIII, 1, 1962, 58.
9. K. Küpfmüller, *Die Entropie der deutschen Sprache*, Fernmeldetechnische Zschr., 7, 6, 1954, 265.
10. Siegel S., *Nonparametric statistics for the behavioral sciences*, McGraw-Hill, New York, 1956.
11. Štukovský R., *Optimální písmenový kód na binární kódování lékařské terminologie*, In: *Kybernetika a její aplikace*, Praha 1964 (in print).
12. Č S N 1410—1947, *Abecední řádění*, vyprac. odb. kom. ČSN, č. 136, Praha 1947.

PÍSMENOVÁ ENTROPIA ODBORNÉHO NÁZVOSLOVIA

Resumé

Bola preskúmaná písmenová entropia v špeciálnom odbornom názvosloví českej lekárskej terminológie. Z 3285 slov (počestenej formy pôvodných klasických výrazov alebo priamo české názvy) sa zistila distribúcia 31 266 jednotlivých písmen, triedených podľa znakov ČSN 1410—1947 o abecednom radení.

Výsledky boli porovnané s výskytom písmen v neoborných českých textoch vo všeobecnosti (ako celku) a skúmané aj rozdiely frekvencií.

Priemerná entropia v českej lekárskej terminológii bola 4,14 bitov, kým v „norme“ je 4,42 bitov. Tento rozdiel je nepatrný a vyplýva z tematickej obmedzenosti skúmaného súboru.

Koeficient poradovej korelácie vo výške $r_s = 0,84$ poukazuje na to, že tak v norme, ako aj v skúmanom súbore relatívne pozície jednotlivých písmen podľa výskytu sú zhruba rovnaké. To je samozrejmé, lebo ide o ten istý jazyk.

Naproti tomu však boli zistené veľmi výrazné a štatisticky veľmi vysoko signifikantné rozdiely v percentuálnom výskyte jednotlivých znakov medzi výberom a „normou“. Takéto rozdiely boli pozorovateľné nielen pri písmenách nízko frekvenčných a pre češtinu

špecifických, ako je Ř, Ž, J, V, kde by prípadne predsa mohol hrať úlohu grécko-latinský pôvod mnohých lekárskejších termínov, ale aj pri písmenách s vysokými relatívnymi frekvenciami (pri J až o jednu tretinu, pri A o jednu šestinú a pri R, F a G asi o polovicu).

Z tohto exaktného štatistického testu vyplýva, že jestvuje pravý a nenáhodný sústavný rozdiel v proporciálnom zastúpení jednotlivých písmen medzi špeciálnou lekárskou terminológiou a „normou“, všeobecne platnou pre český jazyk ako taký; to znamená, že pri hľadaní optimálnych foriem mechanického uchovania a prenosu odborných informácií bude účelné na tento rozdiel brať ohľad a vypracovať konkrétne optimálne zachycovacie prostriedky, kódy a pod. pre každý zvolený tematický okruh.

Písmenová entropia podľa pozícií vo vnútri slova vykazuje mierny, ale sústavný pokles od prvej pozície smerom ku koncu slova. Koeficient poradovej korelácie je $r_s = -0,87$. Pozoruhodná je i nápadne nízka hodnota entropie v druhej pozícii, kým celkové klesanie je len pozvoľné a činí 0,06 bitu za pozíciu.

Diskutuje sa o význame týchto poznatkov, najmä z hľadiska vypracovania optimálneho kódu s nerovnakým počtom binárnych krokov za signál a s minimálnou redundanciou, skonštruovaného pre odbornú terminológiu určitej monotematickej pojmovej oblasti. Zdá sa totiž, že štruktúra výskytu písmen je v dost značnej miere závislá od štruktúry výskytu slov čiže od tematického okruhu.

K VÝVINU DVOJHLÁSOK V SPISOVNEJ SLOVENČINE

LADISLAV DVONČ

Významnou črtou spisovnej slovenčiny uzákonenej L. Štúrom sú dvojhlásky ako súčasť jej vokalickeho systému; pokladajú sa dokonca za najvýznačnejší znak zvukovej stránky nášho jazyka.¹ V súčasnej spisovnej slovenčine sú dvojhlásky *ia, ie, ô, iu*, pričom dvojhlásky *ia, ie, ô* sú základné, dvojhláska *iu* má okrajové postavenie.² Dvojhlásky sa vyskytujú vo všetkých typoch morféme. Sú v koreňoch slov, napr. *chlieb, vietor, sniežok, piecť, čiara, žiak, diabol*, v odvodzovacích príponách, napr. *fajčiar, kožiar, farbiar, tretiak, pešiak, kvasiareň, kresliareň, taviareň* (prípony *-iar, -iak, -iareň*), v pádových príponách a osobných koncovkách, napr. *uliciam, uliciach, dlaniam, dlaniach, kostiam, kostiach, vysvedčenie, vysvedčenia, vysvedčeniu, vysvedčenia, vysvedčeniam, vysvedčeniach, vysvedčeníami, srdcia, srdciam, srdciach* (dat. a lok. pl. subst. fem. vzorov *ulica, dľaň* a *kosť*, nom.-akuz. sg., gen., dat. sg., nom.-akuz., dat., lok. a inštr. pl. subst. neutr. vzoru *vysvedčenie*, nom., dat. a lok. pl. subst. neutr. vzoru *srdce*), *robia, vozia* (3. os. pl. idk. prez. sloviess vzoru *robiť*) atď. Tento obraz by bolo potrebné ešte prehĺbiť štatistickými dátami o využívaní dvojhlások v zmysle požiadavky E. Paulinyho.³ Predbežné práce tohto druhu však, ako

¹ K fonologickému hodnoteniu dvojhlások pozri v čl. Š. Peciara *Slovenská kvantita a rytmický zákon*, SR 12, 1946, 151, a v čl. *O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách*, SR 13, 1947/48, 73 (od tohože autora). Najnovšie sa tejto otázky dotýka J. Horecký v JČ 14, 1963, 173 (v recenzii práce R. Jakobsona *Selected Writing I, Phonological Studies*, 'S-Gravenhage 1962).

Dvojhlásky pokladal za význačnú črtu slovenčiny už napr. P. J. Šafárik (*Dejiny slovenského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, Bratislava 1963, 363). Do spisovnej slovenčiny uviedol dvojhlásky L. Štúr. Dvojhlásky sa čiastočne objavujú už v Bernolákovej spisovnej slovenčine, na čo upozornila K. Habovštiaková v čl. *Bernolákova spisovná slovenčina v praxi (Rozbor Bernolákovej kázně)*, JČ 10, 1959, 157; silne sa uplatňujú aj v Herkelových koncepciách všeslovanského jazyka (J. Vavro, *Ján Herkel a Šafárikova kritika jeho všeslovanskej gramatiky*, Sborník šafárikovský, Bratislava 1962, 202). Je pritom zaujímavé, že zatiaľ čo L. Štúr vyzdvihoval estetickú závažnosť dvojhlások (porov. J. Žigo, *Dejiny dvojhlások v spisovnej slovenčine*, SR 10, 1942/43, 121), Bernolák ich práve z estetických dôvodov odmietal (Habovštiaková, tamže). Aj v novších prácach sa vyzdvihujú dvojhlásky ako charakteristická črta slovenčiny. Porov. napr.: „Zložené samohlásky [= dvojhlásky] sú charakteristické pre slovenčinu a dôležitou zložkou jej lubozvúčnosti, a preto im prichodí venovať osobitnú pozornosť“ (B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 19). Za najvýznamnejší znak zvukovej stránky nášho jazyka pokladá dvojhlásky V. Uhlár v čl. *Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 19, 1954, 204.

² E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 70.

Pauliny spomína, chýbajú.⁴ Myslím e, že takýto výskum by celkom jednoznačne ukázal, že dvojhlásky sa v spisovnej slovenčine veľmi hojne využívajú a či vyskytujú, už či by sme sledovali ich výskyt v rámci slabík alebo morfém (počet dvojhlasok je veľký najmä v prípadoch systémového striedania jednoduchých samohlások s dvojhlaskami pri tvorení niektorých tvarov, napr. mesto — miesto, hora — hór, plece — pliec, jahňatá — jahniat, alebo pri odvodzovaní slov, napr. kost — kôstka, krok — krôčik, kvet — kvietok, medveď — medvieda, pero — pierko, osem — ôsmy, strelit — strielať, premenit — premieňať⁵).

Dvojhlásky patria v spisovnej slovenčine medzi produktívne jazykové jednotky. Vo vývine spisovnej slovenčiny pozorujeme jednak rozmnožovanie počtu dvojhlasok, jednak rozmnožovanie počtu postavení (pozícií), v ktorých sa dvojhlásky vyskytujú. Ide tu teda jednak o zmeny v inventári foném, jednak o zmeny v hustote výskytu (frekvencii) dvojhlasok a v stupni ich funkčného zafaženia. Tejto otázke chceme venovať pozornosť v rámci tohto článku.

Naprv si všimneme otázku, ako rastie počet dvojhlasok v spisovnej slovenčine.

Vo vlastnej Štúrovej spisovnej slovenčine boli z dvojhlasok zastúpené iba dvojhlásky *ia*, *ie* a *uo* (písali sa ako *ja*, *je*, *uo*).⁶ V štúrovskej slovenčine nebola dvojhláska *iu*; namiesto nej bola samohláska *ú*, napr. *božú*, *znameňú*. Dvojhláska *iu* bola v spisovnej slovenčine zavedená až r. 1851, resp. 1852, keď vyšla Hattalova *Krátka mluvnica slovenská*, vypracovaná na základe bratislavskej dohody o definitívnej podobe spisovnej slovenčiny, ktorá sa v podstate zachováva dodnes. (Vtedy sa zmenilo aj písanie dvojhlasok; dnes píšeme *ia*, *ie*, *ó*, podobne aj *iu*.) Dvojhláska *iu* vznikla tvaroslovnou analógiou podľa dvojhlasok *ia*, *ie*. Uvedenie tejto dvojhlasok do normy spisovnej slovenčiny je prvým rozmnožením počtu dvojhlasok v spisovnej slovenčine. Dvojhláska *iu* predstavuje odvtedy pevnú súčasť vokalického systému nášho jazyka, aj keď má osobitné postavenie vzhľadom na svoj výskyt. Ba v dnešnej spisovnej slovenčine začína sa uplatňovať aj v ďalších pozíciách. Je napr. v koreňoch ruských mien, ktoré v prepise používame v spisovnej slovenčine (*Riutin*, *Kriučkov*), ďalej máme pádovú príponu *-iu* pri skloňovaní mužských osobných mien typu *Vasia* (gen.-akuz. sg. *Vasiu*) alebo ženských osobných mien typu *Marusia* (*Marusiu*). Ale tu už ide vlastne o zvyšovanie výskytu jednotlivých dvojhlasok, o čom hovoríme ďalej.

³ „Pre získanie úplného obrazu o fonologickej štruktúre spisovnej slovenčiny bolo by potrebné uviesť ešte základné štatistické dáta o využívaní foném a o ich frekvencii v slabikách, v morfémach a na rozličných miestach slova“ (c. d., 110).

⁴ Tamže.

⁵ Prehľad alternácií jednoduchých samohlások a dvojhlasok pozri v cit. práci E. Paulinyho, 102—106, alebo v *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Š tolea (4. vyd., Bratislava 1963, 50—52).

⁶ E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Slovenská vlastiveda V/1 (Literatúra a jazyk), Bratislava 1948, 393 n.

Vývin dvojhlasok sa v spisovnej slovenčine neskončil doplnením systému dvojhlasok o dvojhlasku *iu*. V dnešnej spisovnej slovenčine máme aj dvojhlasku *io*. Vyskytuje sa zase pri skloňovaní niektorých ruských mien, a to v inštr. sg., napr. *Vasiom, Marusiou*. Rovnako je v koreňoch ruských mien ako napr. *Panfiorov, Bogatyriov, Fiodor*.⁷ Prenikanie dvojhlasčky *io* v spisovnej slovenčine pozorujeme však aj v domácich slovenských slovách. Preniká do spisovného jazyka sporadicky v inštr. sg. druhových prívlastňovacích prídavných mien typu *pávi*, napr. *babiom, osiom, babiou, osiou*. Napr. pri slove *babi* je používanie tvarov na *-iom, -iou* takmer pravidelné. Ukazuje na to aj ten fakt, že na tvary na *-om, -ou*, ktoré vyžaduje súčasná spisovná kodifikácia, je potrebné sústavne upozorňovať ako na jedine správne, resp. je potrebné upozorňovať, že tvary *babiou, osiou, babiom, osiom* sú nespisovné, a to dokonca v základných normatívnych príručkách.⁸ Existencia tvarov *pávia, páviu, pávi-cho* atď. vedie celkom ľahko k zrodu tejto dvojhlasčky cestou morfolologickej analógie. Vznik dvojhlasčky *io* v spisovnej slovenčine je zákonitý proces, ktorý sa dá vysvetliť vnútorným vývinom samotného spisovného jazyka, pričom však dvojhlasčka *io* má oporu v nárečových podobách typu *diovča*, čo prispieva k jej ľahšiemu uplatneniu sa v spisovnom jazyku. Pretože o existencii dvojhlasčky *io* v dnešnej spisovnej slovenčine nemožno pochybovať,⁹ buď je potrebné ešte osobitne študovať otázku, či sa dvojhlasčka *io* nepoužíva v spisovnej slovenčine aj v poslovenčených slovách cudzieho pôvodu. Tejto otázke sa venoval Š. Peciar,¹⁰ ktorý v slovách ako napr. *ážio, disociovať, embryo, expresionizmus, fyziognómia, fyziológia, gloriola, goniometer, fóliový, Helios, Kaliopa, karfiol* hovorí o jednoslabičnej výslovnosti písaného *io*, resp. *yo*. Jednoslabičná výslovnosť je podľa neho realizáciou fonologického hodnotenia *j + o*. Ďalej odôvodňuje toto fonologické hodnotenie takto: „Jednoslabičnú výslovnosť skupiny *io* nemôžeme

⁷ Pozri napr. E. Jóna, *Ako prepisovať ruské mená v slovenčine*, SR 15, 1949/50, 1460; Z. Jesenská, *Písanie ruských krstných mien v slovenskom preklade*, SR 9, 1941/42, 140; *Moje pripomienky k návrhu Pravidiel*, SR 18, 1952/53, 169, a znovu v ďalšej diskusii o Pravidlách (tamže, 355).

⁸ Napr. *O neskorom babiom lete*. (Práca 1960) — *Pod Babiou gorou*. (L. Mňačko, Kde končia prašné cesty; v názve reportáže!) — *Podal mu oválny strieborný pliešok s vyrytou jaguáriou hlavou*. (Turňa prekl.) M. Marsinová (v čl. *Skloňovanie miestnych mien typu Jastrabie*, SR 15, 1949/50, 305) sa zmieňuje o používaní tvaru *Babiom* v inštr. sg. miestneho názvu *Babie* (správne je *v Babí*). V školách treba žiakov odúčať od takýchto tvarov. V. Uhlár píše: „Osobitne treba precvičovať tvary s koncovkami *-om, -ou, -ej*, aby miesto nich analógiu podľa ostatných pádov s dvojhlasčkami žiaci nepísali a nevyšlovali o *Babiej hore, s jastrabiou matkou, o včeliom mede*, ale o *Babej hore, s jastrabou matkou, o včelom mede*“ (*K otázke jazykovednej terminológie*, Slovenský jazyk a literatúra v škole 3, 1957, 270). Pravidlá slovenského pravopisu sú nútené výslovne uvádzať, že tvary „*páviom*“ a „*páviou*“ sú nesprávne (vyd. z r. 1962, str. 89). Podobne sa musia osobitne pripomínať náležité (kodifikované) tvary na *-om, -ou* aj inde; porov. napr. *Jazyková poradňa*, Bratislava 1957, 164. L. Štúr spomína *io* v slovách *šjou som, šjou bi som* (*Slovenčina naša — Dielo v piatich zväzkoch*, zv. V, 2. vyd., Bratislava 1957, 239).

⁹ Š. Peciar v čl. *O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách*, 80, hovorí, že dvojhlasčka *io* v spisovnej slovenčine nejestvuje. Pravda, vtedy ešte nebol napr. ustálený prepis ruských mien pomocou *io*.

¹⁰ Tamže.

hodnotiť ako dvojhlásku; pretože dvojhláska *io* v spisovnej slovenčine nejestvuje (podč. L. D.). Ide tu však o hodnotenie, ktoré je dvojhláskam veľmi blízke (podč. L. D.), čo vyplýva z blízkeho fonologického pomeru foném *i—j* v spisovnej slovenčine.¹¹ Aj keď v slovách, ktoré Peciar uvádza, nejde podľa našej mienky o jednoslabičnú výslovnosť *io* (*yo*), takže tu odpadá otázka fonologického hodnotenia týchto prípadov ako *j + o* alebo *io* (dvojhláska), predsa máme v spisovnej slovenčine prípad takejto jednoslabičnej výslovnosti, nie však písaného *io*, ale *jo*, a to v slove *fjord* (*fjordový*, *fjordovitý*). Tu ide podľa našej mienky o dvojhlásku *io*.

Sumárne môžeme konštatovať, že oproti staršiemu stavu, keď v spisovnej slovenčine boli len dvojhlásky *ia*, *ie*, *ô*, máme dnes v spisovnej slovenčine aj dvojhlásku *iu* a dvojhlásku *io*, ktorých postavenie vo fonologickom systéme je síce okrajové (platí to najmä o novej dvojhláske *io*), ale sa do istej miery mení v dôsledku pribúdania pozícií, v ktorých sa tieto dvojhlásky vyskytujú. Je to príklad na presahovanie kvantitatívnych javov do oblasti kvality (upevnenie pozície dvojhlásky; pravda, táto zmena môže sa zas priaznivo odraziť v pribúdaní pozícií, v ktorých sa takéto dvojhlásky vyskytujú).

Produktívnosť dvojhlások sa však ukazuje nielen v stúpajúcom počte dvojhlások, ale aj vo vzraste hustoty výskytu (frekvencie) jednotlivých dvojhlások. Oproti pôvodnej podobe slovenčiny, ako ju máme u L. Štúra, máme v dnešnej spisovnej slovenčine podstatne viac dvojhlások v jednotlivých slovách a tvaroch. Uvedme si niekoľko príkladov.

Pri skloňovaní ženských podstatných mien vzorov *ulica*, *dlaň* a *kost* (u Štúra vzory *ulica* a *noc*) v dat. a lok. pl. dával Štúr prednosť tvarom bez dvojhlások („toto je lepšie slovensky“) a tvary s dvojhláskou spomínal len v zátvorke, napr. *ulicam* (*ulicjam*), *ulicach* (*ulicjach*), *nocam* (*nocjam*), *nocach* (*nocjach*).¹² Od Hattalu počnúc sa však prípony s dvojhláskou pri ženských podstatných menách ujali bez kolísania.¹³

Pri skloňovaní stredných podstatných mien vzoru *srdce* Štúr v nom. pl. uvádzal tvary *srdcá*, *vrecá*, *plecá*. Pri subst. *vajce* však už uvádzal tvar *vajcja* podobne v dat. a lok. pl. *vajcjam*, *va jejach*. Takéto koncovky majú podľa neho často aj iné slová na *-ce*, napr. *plecja*, *vrecja*, *plecjach*, *vrecjach*. Aj pri týchto slovách sa ustálila v príslušných pádových príponách len dvojhláska, hoci Hattala mal ešte napr. v nom.-akuz. pl. dvojtvár *poľa/polia*.¹⁴

V gen. pl. ženských podstatných mien vzoru *žena* a stredných podstatných mien vzoru *meso* sa dnes častejšie používa vkladná dvojhláska *ie* ako v staršom jazyku. Štúr popri vkladnom *ie* mal obyčajne aj vkladné *á*,

¹¹ Tamže.

¹² L. Štúr, c. d., 200, 202; J. Žigo, c. m., 122.

¹³ K. Habovštiaková, *Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra*, SR 21, 1956, 248.

¹⁴ K. Habovštiaková, c. m., 251.

takže frekvencia vkladného *ie* bola v štúrovskom jazyku menšia, napr., *sestár — sestjer, karát — karjet, maták — matjek* (tvar *sestár* sa používa dnes zriedkavejšie, tvar *karát* len v istých vymedzených prípadoch, tvar *maták* sa dnes vôbec nepoužíva¹⁵), *okán — okjen, osán — osjen, nosidjel — nosidál, motovidjel — motovidál* (dnes *okien, nosidiel, motovidiel*; pri subst. *jarmo* uvádza Štúr len tvar *jarám*). S. Czambel¹⁶ žiadal tvoriť gen. pl. s vkladným *á* pri všetkých slovách, ktoré majú na konci kmeňa spoluhlásky *l, r, n*, napr. *sedlo — sedál, šidlo — šidál, jedlo — jedál, motovidlo — motovidál, sedadlo — sedadál, maslo — masál, jadro — jadár, futro — futár, jutro — jutár, vedro — vedár, krosná — krosán, dasná — dasán, hrozno — hrozán, brvno — brván, stehno — stehán, dno — dán, okno — okán*. V dnešnom spisovnom jazyku — okrem nepatrných výnimiek (*jedál, jutár*) — je tu všade vkladné *ie*. Vkladné *ie* je aj tam, kde u Štúra alebo aj u Czambla bol ešte tvar s nulovou pádovou príponou bez vkladnej hlásky alebo s pozitívnou pádovou príponou, takže vkladná hláska byť nemohla, napr. *panstvo — panstv/panstvou, kráľovstvo — kráľovstv/kráľovstvou, náboženstvo — náboženstv/náboženstvou* (u Štúra), *nebezpečienstvi, zbojstvi, panstvi* (u Czambla). Czambel odmietal tvary *nebezpečienstiev, zbojstiev, panstiev* (rovnako aj tvary *nebezpečienstv, zbojstv, pánstv* a pod.). Znamená to zase zvýšenie frekvencie dvojhlasok (v tomto prípade dvojhlasky *ie*) v spisovnej slovenčine.¹⁷

Aj v jednotlivých izolovaných prípadoch sú dvojhlasky v pádových príponách. Na rozdiel od Štúrových tvarov *očam, ušam, očach, ušach* sú v dnešnej spisovnej slovenčine tvary *očiam, ušiam, očiach, ušiach*. Podstatné meno *nebo* malo ešte podľa prvého vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1931 v nom.-akuz., dat. a lok. pl. tvary *nebesá, -ám, -ách* (pozri str. 192). V Pravidlách z r. 1940 je nom. pl. *nebesá*, dat. pl. *nebesám*, lok. pl. *nebesách* i *nebesiach* (str. 271). V Pravidlách z r. 1953 sú už dôsledne dvojtvary *nebesá/-sia, -sám/-siam, -siach* (str. 243). V gramatických príručkách sa pritom dvojhlaskové

¹⁵ Pozri M. Ivanová-Šalingová, *Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny*, SR 28, 1963, 24; táže, *Štýlové rozvrstvenie súčasnej spisovnej slovenčiny*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 121; L. Dvonč, *Karta — gen. pl. kariet/karát*, SR 28, 1963, 343 n.

¹⁶ *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Martin 1902, 63 n. (v 2. vyd. z r. 1915 na str. 68 n., v 3. vyd. z r. 1919 na str. 58 n.).

¹⁷ V niektorých prípadoch ustúpila dvojhlaska *ó* v prospech dvojhlasky *ie*. Napr. Czambel uvádzal tvary *židovók, lopatók, žabók, babók, kopók, čipók, štipók, labók, hrudók, záhradók, kobylók, habarók, marók, birók, sinók* atd.; dnes je tu vkladná dvojhlaska *ie* (dvojhlaska *ó* je len v nepočítaných prípadoch, napr. *jamka — jamók, jamiek, kvapka — kvapók, kvapiek, kvapák*). V týchto prípadoch nejde o zvýšenie počtu dvojhlasok, ale len o zmenu vo frekvencii jednotlivých dvojhlasok. O zvýšenie počtu dvojhlasok však ide v tých prípadoch, kde sa dnes používa vkladná dvojhlaska *ie* popri vkladnej hláske *e*, napr. *číslo — čísel/čísiel, pásmo — pásem/pásiem, sídlo — sídel/sídiel, žabre — žiaber/ziaber* atd. Pritom tvary s vkladným *ie* sú podľa mienky niektorých autorov živšie a častejšie ako tvary s vkladným *e*. Pozri napr. J. Horecký, *Poznámky k návrhu Pravidiel*, SR 18, 1952/53, 172, alebo najnovšie V. Uhlár, *O niektorých dvojtvaroch v praxi*, SR 27, 1962, 175. Presnejší obraz by sme tu zase získali na základe štatistických dát o frekvencii dvojhlasok. Pravda, pri takomto výskume by sa muselo prihliadať k tomu, že boli normované až v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953.

tvary uvádzajú skôr na prvom mieste.¹⁸ Pri podst. mene *pani* uvádzal Štúr v dat., lok. a inštr. pl. tvary *paňam, paňach, paňami/paňjam, paňjach, paňami*. U Hattalu sú tvary *paniam, paniach, paniami*. Czambel síce uvádzal tvary *paniam, paniach*, ale v inštr. pl. má tvar *paňami*. V dnešnej spisovnej slovenčine sú tu tvary s dvojhĺskami (*paniam, -iach, -iami*).¹⁹

Uvádzali sme, že v spisovnej slovenčine pribudla dvojhĺska *iu*. Dnes je táto dvojhĺska v dat. sg. podstatných mien stredného rodu vzoru *vysvedčenie*, v akuz. sg. subst. *pani* a v akuz. sg. fem. prídavných mien vzoru *cudzí: vysvedčeni*, *paniu, cudziu* (u Štúra *staveňú, paňu, božú*). Už samotné uvedenie dvojhĺsky *iu* znamená zvýšenie frekvencie dvojhĺsok v spisovnej slovenčine. To isté platí o dvojhĺske *io*, kde sme tiež konštatovali pribúdanie počtu prípadov, v ktorých sa dnes vyskytuje.

Pri slovesách mal Štúr dvojhĺsky v prípadoch ako *rozumieť* (infinitív), *rozumie*m (idk. prés.), podobne *beriem*, pri slovesách vzoru *mrieť* mal však už v idk. prés. samohlásku *e*: *strem, mrem*; tvary *striem, mriem* označil ako zriedkavé.²⁰ Ešte aj Czambel uvádzal pôvodne podoby *treť — trem, rozumieť — rozumie*m *horeť — horím*.²¹ Otázka podoby týchto slovík vzbudila značnú diskusiu v súvislosti s normovaním tvarov s *-e-* v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931. Tieto tvary boli však odmietnuté a namiesto nich sa hneď po vyjdení Pravidiel z r. 1931 požadovali tvary s dvojhĺskami. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 normovali tvary *vidieť, rozumieť, mriem, mrieš, mrie, beriem, berieš, berie, ženiem, ženieš* atď. Tu zrejme nerozhodovala skutočnosť, že v duchu stredoslovenských nárečí sú rovnako oprávnené tvary s *-e-* aj *-ie-*²² (v takomto prípade by sa kodifikované tvary s *-e-* mohli v spisovnom jazyku udržať), ale ten fakt, že tvary s *-ie-* zodpovedajú všeobecnej tendencii v spisovnej slovenčine k pribúdaniu dvojhĺsok (už či ide o inventár dvojhĺsok alebo ich

¹⁸ Pozri napr. E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin 1953, 110; tak aj v ďalších vydaniach z r. 1954, 1955 a 1963; E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 64.

¹⁹ K. Habovštiaková (*Vývin slovenského skloňovania podstatných mien u Štúra*, 250) uvádza, že Štúr má tvary *paňam, paňach, paňami*. Ďalej hovorí, že Czambel má v inštr. pl. tvar *paňami* „tak ako v súčasnom spisovnom jazyku“. Zdá sa však, že Štúr pripúšťal tu v dat. a lok. pl. aj tvary s dvojhĺskami. Skloňovanie podst. mena *pani* preberá v rámci skloňovania podstatných mien vzoru *noc*, pri ktorom uvádza dat. pl. *nocam (nocjam)*, lok. pl. *nocach (nocjach)*, inštr. pl. *nocami (nocami)*. „Podľa tohoto sklonenia ide aj *paňi*, kde sa *i* na konci docela ešte zdržalo, v daktorých ale pádoch odstupuje od iných slov sem patriacich. V genitíve má *paňej*, v datíve *paňej*, v ak. *paňu*, vok. *paňi*, lok. *paňej*, nom. množ. *paňje*, ak. *paňje*, v iných pádoch sa s druhými zrovnáva.“ (*Slovenčina naša*, 204). Okrem toho treba uviesť, že v súčasnom spisovnom jazyku je inštr. pl. *paniami*, nie „paňami“ (pozri Pravidlá, vyd. z r. 1962, str. 79 alebo 285).

²⁰ *Slovenčina naša*, 246.

²¹ C. d., 111. V 2. a 3. vyd. (pozri str. 117, resp. 102) sa však už uvádzajú podoby *triet — triem, rozumieť — rozumie*m, *horiet — horím*. Zmeny uskutočnil J. Škultéty, ktorý ich aj odôvodnil v doslove (str. 374, 328).

²² Ide o stanovisko pravopisnej komisie, nemovite V. Vážneho. Pozri v jeho čl. *Pravidlá slovenského pravopisu*, SMS 9, 1931, 8—9. Pozri aj J. Stanislav, *Spisovný jazyk slovenský*, sb. Slovanské spisovné jazyky v době přítomné, Praha 1937, 74.

frekvenciu v jednotlivých slovách a tvaroch). Zavedenie týchto tvarov predstavuje značné posilnenie postavenia dvojhlások.

Neúspešné ukázali sa aj pokusy o nahrádzanie prípony *-iec* príponou *-ec*, ako to bolo u S. Czambla. Takúto snahu prejavili aj prvé Pravidlá slovenského pravopisu, rovnako bez úspechu, pretože nasledujúce Pravidlá z dvojtvarov *koniec* a *konec*, *veniec* a *venec*, *hrniec* a *hrnec*, *čepiec* a *čepec* ustálili pre spisovný jazyk iba tvary s dvojhláskami.

Dvojhlásky prenikajú aj pri vyrovnávaní kvantity v takých prípadoch ako napr. *vzdialit sa* — *vzdialovať sa*, *oziariť* — *oziarovať* a pod.²³ Z ojedinelých prípadov môžeme uviesť také príklady ako zavedenie znenia *drôt* namiesto znenia *drót* (zaviedli posledné Pravidlá), používanie priezviska *Kalinčiak* namiesto podoby *Kalinčák* atď.; v bežnom jazyku sa veľmi často používa podoba *plieseň* namiesto *pleseň*, často sa tiež stretávame s podobou *kliniec* namiesto *klíniec*²⁴ a pod.

Dvojhlásky sa ďalej uplatňujú pri preberaní slov z češtiny, napr. *zásielka*, *námietka*, *cievka*, *žiarovka*,²⁵ ako aj pri preberaní slov z iných jazykov. Aj keď neuznávame uplatňovanie sa dvojhlások pri cudzích slovách v takej širokej miere, ako to svojho času podával Š. Peciar, jednako sa s dvojhláskami stretávame pri poslovenčovaní takýchto slov (napr. *diabol*, *golier*, *gavalier*, *pilier*, *diamant*, *inžinier*, *pionier*, *hotelier*, *fašiangy*, *furiant*, *kiahne*, *klaviatúra*, *hierarchia*, *hieroglyf*, *triumf*).²⁶

Pravdaže, vo vývine spisovnej slovenčiny pozorujeme v niektorých prípadoch nie pribúdanie, ale naopak ubúdanie dvojhlások, čo hovorí proti nášmu vyhranenému tvrdeniu o stúpajúcej frekvencii dvojhlások v spisovnej slovenčine.

Pri skloňovaní prídavných mien Štúr uvádzal pádové prípony s dvojhláskami, napr. *dobruo*, *dobrjeho*, *dobrjemu*. V dnešnej spisovnej slovenčine sú tu tvary *dobré*, *dobrého*, *dobrému*. Kodifikácia tvarov s *-é* (aj keď tvary s *-é-* sa opierajú o stav v časti stredoslovenských nárečí) sa v jazykovednej literatúre hodnotí záporne. E. Pauliny (podobne ako predtým L. Novák) výslovne hovorí, že zavedenie hlásky *é*, ktorá nebola v štúrovčine, bolo zrejším zhoršením štúrovského hláskoslovia.²⁷ Pravda, tvary *dobró*, *dobrieho*, *dobriemu* nezanikli v spisovnej slovenčine úplne, ak totiž berieme do úvahy spisovnú slovenčinu v celom jej rozsahu, ako súhrn všetkých jej štýlov a štýlových variantov.

²³ Pozri J. Horecký, *Dnešný stav jazykovej kultúry a jazykovej praxe na Slovensku*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 58.

²⁴ Pozri K. Habovštiaková *Stĺpček o jazyku*, Pravda, 3. 12. 1960, str. 4.

²⁵ Pozri J. Ružička, *Prevzaté slová v slovenčine*, SR 16, 1950/51, 72.

²⁶ C. m., 72 n. Výsledky Peciarovej štúdie by sa mali preskúmať aj metódami experimentálnej fonetiky, ako to navrhoval sám autor; potom sa ukáže, čo je v Peciarovej štúdií správne a čo nemožno prijať. Treba pritom počítať s kolísaním výslovnosti v jednotlivých konkrétnych prípadoch. E. Pauliny v *Krátkej gramatike slovenskej* (str. 13) uvádza ako príklady tieto slová: *diabol*, *diamant*, *kiahne*, *golier*, *pilier*, *gavalier*, *inžinier*, *pionier* (slová cudzieho pôvodu s dvojhláskami *ia*, *ie*).

²⁷ *Dejiny spisovnej slovenčiny*, 401.

Používajú sa v hovorovom štýle spisovnej slovenčiny, presnejšie v stredoslovenskom variante tohto štýlu.²⁸ Jednako je to citelné obmedzenie frekvencie dvojhlasok. Ale v tejto súvislosti musíme pripomenúť, že neskorší pokus na-prosto likvidovať dvojhlasky v podobných prípadoch nestretol sa s úspechom, o čom svedčí odmietnutie tvaru *té*, ktorý presadzoval dost nástojčivo S. Czambel.²⁹ V dnešnej spisovnej slovenčine je *tie*, teda rovnako, ako v štúrovskej slovenčine.

V nom. pl. mužských životných podst. mien vzoru *chlap* sa používala prípona *-ia* aj tam, kde je dnes prípona *-i*, napr. *učnia, kňazia, pohoničia, vodičia, kuričia, buričia, voličia, hasičia*.³⁰ Dnes sú tu tvary s príponou *-i*: *učni, kňazi, pohoniči, vodiči, kuriči, buriči, voliči, hasiči*.³¹

Vysvetlenie nie je tu ťažké. Vývin jazyka nie je priamočiary. Uplatňujú sa v ňom rozličné faktory ako hybné sily, pričom niektoré sú priam protichodné iným alebo predstavujú aspoň závažnú prekážku pri realizácii niektorej všeobecnej tendencie. Preto sa mohli uplatniť aj spomínané tvary *dobré, dobrého, dobrému*, hoci Štúr kodifikoval podoby *dobruo, dobrjeho, dobrjemu*. Uzákonením tvarov *dobré, dobrého, dobrému* došlo síce k značnému obmedzeniu frekvencie dvojhlasok v spisovnej slovenčine (v iných prípadoch je to v miere podstatne menšej), ale ak berieme do úvahy všetky prípady, z ktorých najhlavnejšie sme vyššie uviedli, potom môžeme konštatovať, že v spisovnej slovenčine pozorujeme vcelku zvyšujúcu sa hustotu výskytu dvojhlasok. Nazdávame sa preto, že nemajú pravdu J. Orlovský a L. Arany, keď tvrdia, že v spisovnej slovenčine sa počet dvojhlasok znižuje a že v tomto vývine má význam aj západoslovenské nárečie (obmedzovanie počtu dvojhlasok sa deje pod vplyvom týchto nárečí).³²

Nielen z hľadiska súčasného stavu spisovného jazyka, v ktorom pozorujeme hojnosť dvojhlasok, ale aj z hľadiska naznačeného vývinu, ktorý ukazuje na

²⁸ Pozri napr. E. Pauliny, *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí*, Bratislava 1946, 18; V. Uhlár, *O konverzačnom štýle slovenského spisovného jazyka*, SAT 4, 1950, 10—11; M. Ivanová-Šalingová, *Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny*, 23. Využitie tvaru typu *dobré, dobrého, dobrému* v hovorovom štýle spisovnej slovenčiny navrhoval už dávnejšie L. Novák. Po prvej svetovej vojne boli pokusy zaviesť v celom spisovnom jazyku tvary *dobró, dobríeho, dobríemu, dobre, hlavniého, hlavniemu* atd. Tieto pokusy však nemali úspech. Pozri J. Žigo, c. m., 149.

²⁹ Czambel naširoko v petitovej poznámke s rozsahom vyše strany (čo je vlastne miniatúrna štúdia) odôvodňuje, prečo sa má používať jedine forma *té*. Uzatvára: „Forma *té*, ktorá je jedine ústrojná, zo zákonov spisovnej reči plynúca a na ich základe oprávnená, stojí v tejto Rukoväti na prvom mieste spomenutá, aby pritiahla na seba pozornosť spisovateľov. Je čas, aby sa jej spisovatelia ujali a vydobudli jej miesto, ktoré jej bez sporu náleží“ (c. d., 86); tak aj vo vyd. z r. 1915 (str. 91—92) a vo vyd. z r. 1919 (str. 79—80).

³⁰ Pozri L. Štúr, *Slovenčina naša*, 191; S. Czambel, *Rukovät*, 44 (46—47, 40—41); J. Damborský, *Slovenská mluvnica I*, 5. vyd., Nitra 1930, 182; J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 122; B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 248—249.

³¹ Pravidlá z r. 1962, str. 70.

³² C. d., 62.

zvážovanie počtu dvojhĺások, ukazuje sa ako celkom správne a oprávnené hodnotenie dvojhĺások, s ktorým sa stretávame u V. Uhlára. Pri výpočte charakteristických znakov spisovnej výslovnosti kladie Uhlár dvojhĺasky na prvé miesto: „Najvýznačnejším znakom zvukovej podoby spisovnej slovenčiny je systém dvojhĺások *ia, ie, iu* a *ó*, a preto aj prvým pravidlom spisovnej výslovnosti je správna ich výslovnosť a dôsledné ich zachovávanie.“³³

Ako vidieť, v spisovnej slovenčine sa dvojhĺasky vyskytujú veľmi často. Jednako výskyt dvojhĺások je do istej miery obmedzený osobitnou zákonitosťou. Ide o skracovanie dvojhĺások v dôsledku uplatňovania tzv. rytmického zákona. V spisovnej slovenčine platí pravidlo o krátení dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike, pričom sa za dlhé pokladajú nielen slabiky s jednoduchými dlhými samohláskami alebo (slabičnými) spoluhláskami (*í, ŕ*), ale aj slabiky s dvojhĺaskami.

Keby sa rytmický zákon uplatňoval v dnešnej spisovnej slovenčine do dôsledkov, potom by dvojhĺasky boli v niektorých pozíciách veľmi obmedzené, a tým by aj podstatne klesal celkový počet dvojhĺások v rámci slov a tvarov. V skutočnosti to tak nie je. Vieme, že pri rytmickom zákone platia početné výnimky. Ide pritom o štyri typy prípadov: 1. slabika s jednoduchou dĺžkou je po predchádzajúcej slabike s jednoduchou dĺžkou, napr. *bájkár, listím, továrni, pávi, vládnuci*; 2. slabika s jednoduchou dĺžkou je po predchádzajúcej slabike s dvojhĺaskou, napr. *čiapkár, čučoriedím, piesní, netopierí, viažúci*; 3. slabika s dvojhĺaskou je po predchádzajúcej slabike s jednoduchou dĺžkou, napr. *vtáčiar, vtáčia, listie, zvažniel, kúpia, kúpiac, trápievať, námiетка*; 4. slabika s dvojhĺaskou je po predchádzajúcej slabike s dvojhĺaskou, napr. *čučoriedie, netopieriu, riadia, riadiac, riadiaci, zbiedniel, zbiednie*.³⁴ Vyskytujú sa tu teda ako výnimky aj prípady, v ktorých je slabika s dvojhĺaskou po predchádzajúcej slabike s jednoduchou dĺžkou alebo dvojhĺaskou. A pretože v celkovom počte výnimiek z rytmického zákona majú tieto prípady prevahu, ba prevyšujú dnes vlastne aj prípady, v ktorých sa slabiky s dvojhĺaskami po predchádzajúcej slabike s jednoduchou dĺžkou alebo dvojhĺaskou skracujú, neobyčajne sa tým zvyšuje celkový počet dvojhĺások.

Vo vývine spisovnej slovenčiny pozorujeme rýchle pribúdanie slabík s dvojhĺaskami po predchádzajúcej slabike s jednoduchou dĺžkou alebo dvojhĺaskou.

Rytmický zákon kodifikoval v spisovnej slovenčine L. Štúr, ktorý kázal skracovať každú slabiku s jednoduchou dĺžkou aj dvojhĺaskou po predchádzajúcej slabike s jednoduchou dĺžkou alebo dvojhĺaskou. V skutočnosti však už u Štúra sú výnimky z rytmického zákona. Štúr spomína tvary *dvadásťnásobní, pätidesiatnásobní* a *tisícňasobní* a vyslovne hovorí, že v prechodníku prítomnom na *-iac* sa rytmický zákon v tomto jedinom prípade porušuje (pričom uvádz

³³ Pravidlá slovenskej spisovnej výslovnosti, 204.

³⁴ Pod jednoduchou dĺžkou rozumieme jednoduché dlhé samohlásky a slabičné spoluhlásky (*í, ŕ*).

príklady *vábjac* a *vrátjac*).³⁵ Ak odhliadneme od zložených slov (rytmický zákon sa uplatňuje len v rámci jednoduchého slova), je tu v prípadoch *vábjac*, *vrátjac* slabika s dvojhĺaskou po slabike s jednoduchou dlhou samohĺaskou. V ďalšom vývine spisovnej slovenčiny pozorujeme priam nápadný vzrast takých výnimiek z rytmického zákona, kde ide o prítomnosť dvojhĺasky po predchádzajúcej dĺžke. Takmer s každou novou výnimkou z rytmického zákona došlo takto k zväčšeniu výskytu dvojhĺasok. Dvojhĺasky pribudli pri slovách na *-iar* (*vtáčiar*, *múčiar*, *kohútiar*), pri slovách na *-iak* (*mliečnik*, *drótiak*), pri slovách na *-iareň* (*bieliareň*, *mlátiareň*, *miešiareň*, *triediareň*, *stáčiareň*), pri slovesách na *-ievať* (*krášlievať*, *básnievať*, *pálievať*), pri druhových prívlastňovacích prídavných menách na *-í*, *-ia*, *-ie* (*pávia*, *pávie*, *pávieho*, *páviemu*), pri podstatných menách typu *lístie* (*lístie*, *lístia*, *lístiu*, *ústia*, *ústiam*, *ústiach*, *ústiami*), pri činnom prídavnom minulom (*okriavšia*, *dopriavšia*, *okriavšieho*, *dopriavšiemu*), v 3. os. pl. idk. prez. na *-ia* (*riadia*, *súdia*, *pália*), v prechodníku na *-iac* (*riadiac*, *súdiac*, *páliac*), v činnom prídavnom prítomnom (*riadiaci*, *súdiaci*, *páliaci*) atď. Dnes ostáva už len pomerne málo pozícií, v ktorých sa dvojhĺasky po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhĺaske ešte nevyskytujú. Novší vývin však ukazuje, že aj tu sa dvojhĺasky doslova „tlačia“. Š. Peciar³⁶ upozornil na výskyt podôb *básniam*, *básniach*; autor tohto príspevku priniesol početné doklady na porušovanie rytmického zákona v dat. a lok. pl. substantív vzorov *ulica*, *dlaň* a *koš*, pričom na príklade substantíva *Mlynárce* ukázal aj na uplatňovanie vkladnej dvojhĺasky *ie* po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke v gen. pl. substantív vzoru *ulica*.³⁷ V jazykovej praxi sa bežne vyskytujú tvary typu *zámien*, *výmien*, ako na to znovu upozorňuje J. Horecký.³⁸ Stále viac sa uplatňujú tvary s vkladným *ie*, napr. *úderníčiek*, *úradníčiek*, *pracovníčiek*, čo tiež pripomínajú mnohí autori.³⁹ A mohli by sme uvádzať príklady na prenikanie dvojhĺasok po predchádzajúcej dĺžke aj v iných prípadoch.⁴⁰

³⁵ Pozri v mojej knihe *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, Bratislava 1955, 87, 168—169.

³⁶ *Slovenská kvantita a rytmický zákon*, 220 n.

³⁷ L. Dvonč, *K jednému prípadu porušovania rytmického zákona*, SR 28, 1963, 224 n.

³⁸ Tamže.

³⁹ Najnovšie napr. V. Uhlár, *O niektorých dvojtvaroch v praxi*, SR 27, 1962, 175. Predtým napr. Š. Peciar, L. Dvonč (v cit. prácach) a iní. Takéto tvary by sme mohli doložiť z najrozličnejších písaných (tlačených) jazykových prejavov, najmä, pravda, z tlače. Takéto doklady sa prijímajú s istou — celkom oprávnenou — rezervou. Nie je však náhodné, že sa stretávame s tvarmi *Gruzíniek* a *rozlúčiek* v Lajčiakovej *Rozlúčke v májovom Metre*; tvar *rúčiek* použila K. Bendová v preklade detskej knižky *Veľké veci maličkých*, tvar *líšiek* je vo vydani Kukučínovho románu *Mať volá* z r. 1943, Z. Jesenská v preklade Gogolových *Mŕtvych duší* má tvar *palacínčiek*, v *Dejinách staršej slovenskej literatúry* (vyd. r. 1958) nachádzame tvar *alžbetníek* atď.

⁴⁰ Napr.: *Pozrite, občianôčka*, — *vravím jej, špióni to robia tak, že sa niekoľko ráz vykúpu v odbare z orechového listia*. (Smena 1959) — *Nezrelá, ale myšlienôčka, za ktorú by azda dal celomesačnú gážu*. (Pravda 1960) — *Do jedného vrecúška kladú len stavôčky, do druhého päťdesiatôčky*. (Jesenská prekl.) — *V miestnôstke bolo plno rybárskeho návinia*. (E. B. Štefan) — *Hovoril jej zdvorilé chlapčenskosti, smiešne hlúpostky*. (Tatarka prekl.) — *Ne-*

Nemôžeme preto zase dať za pravdu J. Orlovskému a L. Aranyovi, ktorí hovoria o zmenšovaní počtu, resp. funkcie dvojhlasok, a to tým menej, keď tu pribúdanie dvojhlasok ide na úkor rytmického zákona, ktorého sféra pôsobnosti sa takto podstatne obmedzuje.

Skutočnosť, že dvojhlasky sa stále viac uplatňujú v rámci výnimiek z rytmického zákona, nie je natolko prekvapujúca, ak sa na vec dívame z hľadiska spomenutej všeobecnej tendencie po stále väčšom, resp. maximálne možnom uplatnení dvojhlasok v spisovnej slovenčine, či už ide o inventár dvojhlasok alebo o ich frekvenciu. Rytmický zákon nepodporuje plnšie uplatnenie dvojhlasok, ale práve naopak, znižuje počet pozícií, v ktorých sa dvojhlasky môžu uplatňovať. Máme tu teda pred sebou dve protichodné tendencie. Stály vzrast výnimiek z rytmického zákona pri dvojhlaskách, ktoré sú po predchádzajúcej dĺžke, ukazuje, že rytmický zákon musel ustúpiť tendencii po maximálnom uplatnení dvojhlasok. Pritom sám rytmický zákon, ktorý je tiež závažným charakteristickým znakom spisovnej slovenčiny, nezanikol. O tom bude ešte reč v ďalšom výklade.

Prečo sa mohli dvojhlasky prestať hodnotiť ako dlhé? Ak aj neberieme do úvahy skutočnosť, že v niektorých nárečiach sa dvojhlasky nehodnotia ako dlhé, t. j. nepodliehajú skracovaniu podľa rytmického zákona.⁴¹ musíme tu vychádzať najmä z toho, že hodnotenie dvojhlasok ako dlhých popri jednoduchých dlhých samohláskach nemá v spisovnom jazyku oporu v morfológickom pláne jazyka, takže nejde o výrazné aritmetické chápanie kvantity. Dvojhlasky sa vždy vyskytujú v rámci jednej morfémy, napr. *ulic-iam, zá-mienka, vtáč-iar, páv-ia, páv-ieho, súd-ia* a pod. Nestretávame sa teda s tým, že by jedna časť dvojhlasky patrila do jednej morfémy a druhá časť do druhej, nasledujúcej (rovnako patria len do jednej, a nie do dvoch morfém aj jednoduché dlhé fonémy).⁴²

Už sme uvádzali, že k výnimkám z rytmického zákona patria aj také prípady, keď slabika s jednoduchou dlhou samohláskou nasleduje po slabike s dvojhlasťou alebo s jednoduchou dlhou samohláskou. Vzniká otázka, prečo sa aj v týchto prípadoch porušuje rytmický zákon, keď tu nejde o uplatňovanie dvojhlasok.

Poradie *dvojhlaska — jednoduchá dlhá samohláska* je opakom poradia *jednoduchá dlhá samohláska* (resp. *slabičná spoluhláska*) — *dvojhlaska*, o ktorom sme hovorili vyššie. Pretože sa rytmický zákon narúša v type *jednoduchá dlhá*

využitý mlyn v hnúštianskych rudných baniach prispôsobili na mletie práškoveho vápenca. (Pravda 1963) Atď.

⁴¹ Napr. v Štúrovej rodnej obci (Uhrovei) sa rytmický zákon porušuje v prípadoch ako *lístie, trnie*. Pozri A. Habovštiak, *Ludovít Štúr a slovenské nárečia*, SR 21, 1956, 221.

⁴² Napr. vo fínčine dlhé samohlásky sú zväčša rozdelené morfológickým švíkom. Pozri N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, Praha 1939, 170 alebo J. Orlovský — L. Arany, c. d., 61.

samohláska — dvojhláska, lahko sa môže porušovanie tohto zákona prejaviť aj v opačnom poradí (v type dvojhláska — jednoduchá dlhá samohláska). Tu však porušovanie rytmického zákona nie je motivované nejakou všeobecnou tendenciou po maximálnom uplatnení dvojhlások v spisovnej slovenčine, a preto je tu aj menej výnimiek, skôr naopak, v tomto prípade sa rytmický zákon častejšie zachováva. Pri pomalšom prenikaní výnimiek v tomto type hrá okrem motivácie rolu aj vzájomný kvantitatívny pomer tvarov s typom dvojhláska — jednoduchá dlhá samohláska (skrátená alebo neskrátená) a tvarov s typom dvojhláska — dvojhláska alebo jednoduchá dlhá samohláska — dvojhláska. Napr. pri časovaní slovies na *-iť* máme tvary *miesim, miesiš, miesi, miesime, miesite, miesia*. Tu proti tvaru *miesia*, kde sú vedľa seba slabiky s dvojhláskami, stoja tvary *miesim, miesiš, miesi* atď., v ktorých by v prípade neplatnosti rytmického zákona boli slabiky s jednoduchými dlhými samohláskami po slabikách s dvojhláskami. Treba prihliadať aj k infinitívu a minulému času (*miesil, miesil*).⁴³ Iný je pomer takýchto tvarov napr. pri privlastňovaciach prídavných menách druhových, kde sú početné tvary s dvojhláskou (*netopieria, netopierié, netopierieho, netopieriemu* vo viacerých pádoch), takže tu sa tvary *netopieri, netopierich, netopierim* atď. veľmi lahko uplatnili. Podobne aj pri odvodzovacích príponách, kde proti variantu s jednoduchou dĺžkou stojí variant s dvojhláskou, napr. *-ár/-iar, -ák/-iak, -áreň/-iareň*. Celkove v type dvojhláska — jednoduchá dĺžka je vývin pomalší ako v opačnom type.

Ostáva nám ešte vysvetliť výnimky z rytmického zákona v prípadoch dvoch jednoduchých dlhých samohlások. V cit. knižnej práci sme ukázali,⁴⁴ že v tomto prípade sa rytmický zákon v spisovnej slovenčine takmer dôsledne zachováva. Je tu len jedna výnimka: gen. pl. ženských podstatných mien na *-í*, napr. *básni, továrni*. Pôsobila tu profylaktická tendencia vyhnúť tvarovej homonymii nielen s gen. v slovenských nárečiach, ale najmä dat.-lok. sg. v spisovnom jazyku.⁴⁵ Všade inde sa v bežnej jazykovej praxi rytmický zákon v takomto prípade dôsledne zachováva, o čom svedčí nie zriedkavý výskyt tvarov

⁴³ Š. Peciar, *Slovenská kvantita a rytmický zákon*, 221, hovorí, že „pri slovesách tzv. V. triedy typu *strácam, ráňam* analogické tvary (podľa *vraciam*) dosiaľ neprenikli a možno ani nepreniknú, lebo tomu bránia paradigmatické tvary s krátkymi koncovkami, napr. 3. osoba pl. prít. času (*strácajú*, rovnako ako *vracajú*), infinitív (*strácať*, rovnako ako *vracat*) a minulý čas (*strácal*, rovnako ako *vracal*)“.

⁴⁴ Porov. pri rozboře jednotlivých prípadov. Súhrne sa podávajú výnimky z rytmického zákona na str. 218—219. Porov. aj Peciarovu štúdiu o rytmickom zákone, najmä str. 144—145.

⁴⁵ Pritom sa tvary na *-í* v gen. sg. používajú nielen vo väčšine nárečí, ale často prenikajú aj do spisovného vyjadrovania, najmä v školskej praxi. Porov. napr. B + Z, *Výslovnostná a konverzačná stránka školskej reči*, SR 11, 1943/44, 93—93. Poznámame, že napr. E. Štúr dával zas v nom. pl. prednosť tvarom *zváči, oráči, krémári, stolári* pred tvarmi *zváca, oráca, krémára, stolára* (skrátených podľa rytmického zákona), aby sa tvary *oráca, krémára* atď. nezhodovali s tvarmi gen. sg. Pozri Štúr, *Slovenčina naša*, 191 alebo Habovštiaková, *Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra*, 244. Aj tu ide o profylaxiu.

býči, vtáči, frézar, jedenástak, súkareň atď.⁴⁶ S podobami, ktoré vyžaduje súčasná spisovná kodifikácia (býči, vtáči, frézar, súkareň atď.), sa prakticky stretávame len v dôkladne zredigovaných, upravených a skorigovaných písaných (tlačných) jazykových prejavoch.

Prečo sa tu rytmický zákon dodržiava? V tomto prípade nedochádza skrátením dĺžky k obmedzeniu výskytu dvojhlások, takže nie je ani potrebné nejaké takéto obmedzenie rušiť. Keby sa rytmický zákon nedodržiaval, dochádzalo by tu k zvyšovaniu počtu jednoduchých dlhých samohlások. Tým by sa však nezvýraznila nijaká zvláštnosť spisovnej slovenčiny. Práve naopak, skracovanie jednoduchej dlhej samohlásky po predchádzajúcej dĺžke predstavuje najosobitnejšiu črtu spisovnej slovenčiny v porovnaní s inými slovanskými jazykmi. Slovenčina v tomto bode tvorí stred medzi češtinou so silne funkčne zaťažou kvantitou a poľštinou a východoslovanskými jazykmi, v ktorých niet funkčnej kvantity.⁴⁷ Spisovná slovenčina sa zásadne vyhýba stretnutiu dvoch slabík s jednoduchými dlhými samohláskami alebo spoluhláskami, a to nielen skrátením druhej dĺžky. Tak napr. sa používa krátky (vlastne skrátený) odvodzovací základ, ku ktorému sa môže pripojiť aj neskrátená dlhá odvodzovacia prípona (porov. *bránka* — *brankár*, *džbánok* — *džbankár*; tu ide o rovnaké skracovanie dlhého odvodzovacieho základu ako pri slovách typu *čítať* — *čítaťel*, *biely* — *beloch*, *múdry* — *mudrák* a pod.⁴⁸), alebo sa volí radšej odvodzovacia prípona s dvojhláskou (porov. *hodiny* — *hodinár*, *zdochlina* → *zdochlinár*, *noviny* — *novinár*, *hádzaná* — *hádzanár*, *listina* — *listinár*, *výšina* — *výšinár*, ale *banán* — *banániar*).⁴⁹ Možno, že s takouto snahou jazyka vyhnúť sa porušovaniu rytmického zákona treba počítať aj pri vzniku tvarov ako napr. *kolísajúci* (oproti *kolíšuc*).⁵⁰ Treba tiež spomenúť, že slabika s dlhou samohláskou po predchádzajúcej dĺžke bola v spisovnej slovenčine odstránená v príp. *kúpávám*, *pískávám* a pod. Tieto podoby pripúšťali prvé Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 popri podobách *kúpavam*, *kúpavaš* atď.⁵¹ Dnes sa používajú iba skrá-

⁴⁶ Porov. v prácach cit. v pozn. 44.

⁴⁷ Tu v trochu obmenenej formulácii podávame konštatovanie E. Nováka v čl. *Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle európskej fonologickej geografie (Synchronické i diachronické poznámky k porovnávacej jazykovede stredoeurópskej)*, *Linguistica Slovaca* I—II, 1939—40, 96.

⁴⁸ Pozri môj čl. *Skracovanie dĺžok pred dlhými sufixami a rytmický zákon v slovenčine*, *JČ* 8, 1954, 234 n. Tiež v cit. práci *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, str. 10 n.

⁴⁹ Pozri J. Horecký *Slovenské názvoslovie vtákov*, *ŠON* 6, 1958, 99.

⁵⁰ E. Pauliny v čl. *Driemajúci či driemúci*, *SR* 16, 1950/51, 57—58, upozornil na to, že slovesá vzoru *česať* tvoria v živej reči veľa ráz prechodník a najmä činné prídavné prídavné tak, ako by boli slovesami vzoru *volať*, napr. *trepotať*, *trepocú* — *trepotajúci*, *trepotajúci*. Podľa autora „pozornosti si zaslúži najmä okolnosť, že tvorenie prídavného prídavného je niekedy iné ako tvorenie prídavného prechodníka. Porov. *šomrúci* — *šomrajúci*, *kolíšuc* — *kolísajúci*“ (str. 58). Pravda, pôsobí tu aj snaha vyhnúť sa alternáciám a snád ide tu aj o iné motívy. Dôležité je však, že sa tvorením tvarov typu *kolísajúci* obmedzuje v jednotlivých prípadoch porušovanie rytmického zákona (ktoré by muselo byť v zmysle platnej kodifikácie pri tvaroch typu „kolíšuci“).

⁵¹ Pozri V. Vážný, c. m., 13.

tené podoby. Zato nebol odstránený ani jeden z prípadov, kde je slabika s dvojhláskou po predchádzajúcej dĺžke, naopak, takéto prípady neustále pribúdajú, o čom najlepšie svedčí zavedenie tvarov *čísiel, pásiem, žiabier* (popri *čísel, pásem, žiaber*) v posledných Pravidlách z r. 1953.

Skracovanie jednoduchých dlhých samohlások po slabike s jednoduchou dlhou samohláskou alebo spoluhláskou patrí medzi významné charakteristické znaky slovenského hláskoslovía. Výnimky typu *frézár, súkáreň, pávi* atď. boli do spisovného jazyka vnesené podľa ostatných prípadov, v ktorých je porušovanie rytmického zákona výsledkom vnútorného vývinu jazyka v dôsledku všeobecnej tendencie po maximálnom uplatnení dvojhlások.

Môžeme rezumovať.

V spisovnej slovenčine je živá tendencia po stále väčšom uplatňovaní dvojhlások, čo sa prejavuje jednak v dobudovávaní systému dvojhlások (vo vývine spisovnej slovenčiny pribúdajú dvojhlásky), jednak vo zvyšujúcom sa výskyte a funkčnom zatažení dvojhlások v rámci jednotlivých morféme. Tejto tendencii sa podrobil vo vývine aj rytmický zákon, takže sa v dnešnom spisovnom jazyku veľmi často vyskytujú dvojhlásky po predchádzajúcej jednoduchej dĺžke alebo dvojhláske, čím došlo k ďalšiemu zvýšeniu dvojhlások. Rytmický zákon sa naďalej v spisovnom jazyku dôsledne zachováva v tých prípadoch, kde ide o dve jednoduché dĺžky vedľa seba (okrem gen. pl. typu *bá sní*).

К ВОПРОСУ РАЗВИТИЯ ДИФТОНГОВ В СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В словацком литературном языке существует живая тенденция все больше применять дифтонги; это проявляется, во-первых, в пополнении системы дифтонгов (с развитием словацкого литературного языка прибавились новые дифтонги) и, во-вторых, в повышающейся встречаемости и функциональном использовании дифтонгов в составе отдельных морфем. В процессе развития приведенная тенденция повлияла и на закон ритмического сокращения долгот, так что в современном словацком литературном языке очень часто встречаются дифтонги после простой долготы или дифтонга, вследствие чего произошло дальнейшее повышение количества дифтонгов. Закон ритмического сокращения долгот в литературном языке последовательно соблюдается в тех случаях, когда идет речь о двух следующих за собой простых долготах (кроме род. множ. типа *bá sní*).

HISPANIZMY V KUKUČÍNOVEJ PRÁCI „PUNTA ARENAS“¹

JOZEF ŠKULTÉTY

V práci „Punta Arenas“, po prvý raz uverejnenej v XIII. zväzku Kukučínových spisov, nášho čitateľa, ktorý pozná aj španielsky jazyk, zarazia najviac španielske lexikálne prvky, kým v „Prechádzke po Patagónii“², ktorá je oveľa obsiahlejšia, je vplyv španielčiny badateľný vo viacerých plánoch jazyka.

V študovanej Kukučínovej črte sa na 149 stranách vyskytuje 80 španielskych slov (počítajúc do toho aj také, ktoré sú už zaužívané v slovenčine, napríklad *gaučo*, *pampa*, ďalej zemepisné názvy, ako *Buenos Aires*, *Madrid*, vlastné mená typu *Ramírez* a i.). Z tohto počtu 48 lexikálnych jednotiek sa nachádza aj v „Prechádzke po Patagónii“ (napr. *guanako*, *potrer*, *roble* atď.). Ostatné (okrem známych zemepisných pomenovaní) uvádzame v nižšie uvedenom zozname:

Alameda — „aleja, stromoradie“ (nemusí to byť len „topolová aleja“, ako sa niekedy uvádza podľa toho, že *álamo* = topol). Inak v texte sa to vzťahuje na najdôležitejšiu ulicu (triedu) hlavného mesta Chile Santiaga (porov. str. 431)

Barba Anton — vlastné meno

Bomba Chile — názov hasičskej spoločnosti, ktorú si založili Čilania ako druhí v Punta Arenas (prvá bola zmiešaná, tretia nemecká, štvrtá, v ktorej pracoval aj Kukučín, bola utvorená z prisťahovalcov z Dalmácie a piatu si založili Francúzi).³ Inak *bomba* znamená „striekačka“.

calle O'Higgins, *calle Roca* — mená ulíc

castellano — španielčina (podľa nárečia, z ktorého sa vyvinul dnešný spisovný jazyk)

centolla — druh morských koryšov, tzv. „morských pavúkov“ (z lat. *centocula*). V mori pri Punta Arenas sa hojne vyskytujú a v Santiagu sú vyhľadá-

¹ Týmto príspevkom priamo nadväzujeme na prednášku *Vplyv španielčiny na dielo Martina Kukučina „Prechádzka po Patagónii“* prednesenú v KrMF v Prahe, v Brne a v Bratislave, ktorú v prepracovanom znení mieni autor publikovať v Sborníku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

² *Prechádzka po Patagónii* III, Bratislava 1962, str. 325—473.

³ Porov. str. 378—379, ako aj dielo Lucasa Bonačiča-Doriča, *Historia de los yugoeslavos en Magallanes*, Tomo tercero, Punta Arenas 1946, pp. 27 a nasl.

vanou pochútkou, takže kto môže, snaží sa k Vianociam zaopatriť si ju (asi ako u nás kapra)

clima (el) — podnebie

čipita — sa vyskytuje ako synonymné s *pepita* (str. 399). Zrejme ide o regionalizmus, lebo v slovníkoch, ktoré máme k dispozícii sa neuvádza

čorq — v čilskej španielčine „choro“ a znamená „mejillón“, čo označuje druh morského mäkkýša, podľa poznámkového aparátu „druh pustovníckeho raka“, čo je asi omyl⁴

hipodromo — správne *hipódromo* „dostihová dráha“, obľúbené miesto mnohých Čílanov, ktorí v súvislosti s konškými dostihmi uzavierajú stávky na svoje obľúbené kone.

Lota — uhoľný kraj v okolí Concepción

manzana — blok domov, ľudove *cuadra*. Kukučín však uvádza (str. 388), že *manzana* je „jablko“, avšak druhým významom tohto slova je „blok domov“⁵

María Auxiliadora, María... — Kukučín vôbec zanedbáva písanie tzv. „acento ortográfico“ (správne „*María*“). Ide o mníšsku rehoľu

Morro Chico — mestečko v Magallanes

motocykleta — tento tvar, ktorý uvádza Kukučín, je kontamináciou španielskeho *motocicleta* a slovenského „motocykel“

padrino — starejší, ako správne vystihol autor (na str. 407)

pepita — vyskytuje sa v súvislosti so slovom „čipita“ (pozri vyššie⁶)

Plaza Muñoz Gamero — námestie v Punta Arenas

Ramírez, správne *Ramírez* — časté španielske meno

Rio de la Mina, správne *Río*... meno potoka, rieky (Banský potok)

San Sebastian, správne *San Sebastián* — zátoka na Ohňovej zemi

Sociedad Explotadora — Prevádzková spoločnosť na Ohňovej zemi

Sociedad Explotadora Rural — Vidiecka poľnohospodárska spoločnosť

Talcahuano — prístav mesta Concepción

Tres Puentes — pravdepodobne ide o mesto na Ohňovej zemi

Viña del Mar — kúpeľné mesto na brehu Tichého oceánu, nazývaného perlou Tichého oceánu

Španielske lexikálne prvky Kukučín používa na to, aby čo najlepšie priblížil juhoamerické prostredie slovenskému čitateľovi a navodil atmosféru španielsky

⁴ Inak musíme vysloviť našu spokojnosť s poznámkovým aparátom, ktorej autorkou je Marianna Prídavková-Mináriková, len okrem spomínaných vecí v pozn. číslo 325 (str. 493) nachádzame „Mayocho“, čo je možno tlačová chyba, lebo rieka sa volá správne „*Mapocho*“.

⁵ Na toto sa odvoláva aj autorka poznámok pri hesle „kvadra“, hoci podľa našej mienky ako samostatná poznámka mala byť „*manzana*“ (str. 494—495).

⁶ „Krem prášku skoro všetci, čo sa im povodilo, mali krem prášku niečo i toho, čo zvali čipita a pepita: väčšie alebo skôr menšie zrnká a šupiny zlata.“ (str. 399). Autorka poznámok však „čipita“ vykladá ako „kožená sieť, užívaná ako torba“ (str. 495).

hovoriaceho sveta. Pritom Kukučín využíva tieto jazykové prostriedky s mierou a španielske apelatíva nášmu čitateľovi spravidla vysvetľuje: „No krem ulíc, calle, ako ich tu zovú, má i avenidas: ulice značne široké, ktoré by už v Prahe volali námestím, ako Václavské napríklad. Avenida má popri domoch z oboch strán chodníky pre peších, popri chodníkoch cestu.“ (str. 327). Ale aj vlastné mená treba niekedy bližšie charakterizovať, napríklad: „Plaza Muñoz Gamero, hlavné námestie, nachodí sa temer v prostriedku toho štvorhranu, čo je zatvorený zo troch strán širokými cestami a z jednej strany morom.“ (str. 360). A vôbec širší kontext len zriedkakedy nechá čitateľa v pochybnostiach.

Pokiaľ ide o pravopis týchto španielskych slov, poznamenávame, že vlastné mená Kukučín zásadne neprepisuje (*Bomba Chile*, *Plaza Muñoz Gamero*), len zanedbáva, ako sme už spomenuli, písanie „acento ortográfico“ (*Maria*, *Mária*, *Río* a pod.). Inak nedotknuté necháva aj zdvojené ll (*castellano*, *centolla a i.*), čo má hodnotu ako naše „l“, v čílskej výslovnosti ako slovenské „j“ a v rioplatenskej oblasti ako naše „ž“, čiže Kukučín čílsku výslovnosť mohol dobre vystihnúť v prepise ako: *castejano*, *sentolja* atď. Inak aj v ostatných prípadoch vidíme takú istú situáciu ako v „Prechádzke po Patagónii“ (č = ch, c = k: *guanako* — ale: *clima*, kv = cu, j = ch, j = y: *pecherej*, správne: *pejerrey* a podobne).

Pokiaľ ide o vplyv španielčiny v iných oblastiach jazyka, zaznamenávame u Kukučina veľmi častú konštrukciu „zápor — iba“ vo význame „len, jedine“: „z noci temer neostane iba súmrak, ktorý sa roztiahne až do svitania (str. 425). — Pred varením netreba mu dať iba pomaly rozmrznuť, ... (427)... odkiaľ ho už netreba iba zobrať (433). Nuž neveria iba tomu, čo majú v tej punčoche; (435). Aj keď tento zvrat nie je v slovenčine neznámy,⁷ jednako jeho častý výskyt u Kukučina nás oprávňuje predpokladať, že bol umocnený španielskymi ekvivalentami „no... sino“ (porovnajme preklad prvého príkladu do španielčiny: *de la noche no queda sino el crepúsculo...* atď.). Nazdávame sa, že preskúmanie Kukučinovej tvorby, ktorá vznikla pred jeho pobytom v Latinskej Amerike, z tohto hľadiska by nám to potvrdilo. Podľa doterajších výskumov sa ukazuje, že sa to vzťahuje aj na iné otázky: aj v tejto práci badáme väčší výskyt postponovaných adjektív: ... prenajali sa za ceny vysoké (450), ... že zem tunajšia (451), Ovca tučnejšia... (451), ... a pomery v rúchu ozdobnom a sviatočnom (453)... domce krehké z lát (454) atď., ako aj postavenie príslovky za slovesom: ... že nájdú ľahko odbytu (453), ... stekať voda pohodlne (454) a iné. Podrobnejšie preskúmanie vplyvu španielčiny v Kukučinových dielach „Prechádzka po Patagónii“, „Punta Arenas a „Mať volá“ by pomohli podľa nášho názoru určiť dátáciu vzniku týchto diel, lebo možno predpokladať, že tá práca, ktorá má relatívne viac španielskych

⁷ Pozri *Slovník slovenského jazyka* I, Bratislava 1959, str. 587.

prvkov, vznikla neskoršie, keď už vplyv španielčiny na Kukučina bol silnejší. Zdôrazňujeme relatívnosť tejto skutočnosti preto, že musíme brať do úvahy aj rozsah diela. Taktó podľa našej mienky by sa pomohlo zistiť, či Martin Kukučín napísal skôr „Mať volá“ a či „Prechádzku po Patagónii“.

LOS HISPANISMOS EN LA OBRA DE KUKUČÍN „PUNTA ARENAS“

Resumen

Este artículo está vinculado con la conferencia de la influencia del español sobre la obra de Martin Kukučín “Prechádzka po Patagónii” (Paseo por Patagonia) pronunciada en el Círculo de Filólogos Modernos en Praga y Bratislava y que piensa el autor publicar en otra parte.

Se demuestra que en el reportaje „Punta Arenas“, publicado por primera vez, en el XIII tomo de la obra de Kukučín (conocido en Punta Arenas donde vivió de médico desde los finales de diciembre de 1907 — hasta 1° de julio de 1922, como Dr. Mateo Bencur) la influencia del español sobre la lengua eslovaca de Kukučín se siente sobre todo en el plano léxico. Aquí usa el autor 80 palabras españolas (incluso nombres propios, geográficos, etc.), de las cuales 48 figuran también en el *Paseo por Patagonia* y el resto (32 voces) se citan en este artículo explicando a los lectores eslovacos su significación. Además se comprueba la preferencia de Kukučín a utilizar la construcción eslovaca con „la negación“ y la partícula „iba“ que, a nuestro juicio, está reforzada por la construcción equivalente española „no... sino“. Luego aludimos a la postposición del adjetivo con respecto al sustantivo y la del adverbio con respecto al verbo, lo que se debe a la influencia de la sintaxis española.

Finalmente el autor expresa la hipótesis de que el estudio minucioso de la influencia del español sobre la lengua de Kukučín en sus obras „Prechádzka po Patagónii“ y „Mať volá“ (Madre llama), novela escrita también en Punta Arenas, nos ayudará a fijar bien la fecha del origen de estas obras.

NIEKTORÉ TERMÍNY V STREDOVEKEJ SLOVENSKEJ PRÁVNEJ TERMINOLÓGIÍ*

RUDOLF KUCHAR

V tomto príspevku nám pôjde o rozbor výrazov právneho charakteru, ktoré pomenúvajú niektoré osoby zúčastnené na súdnom procese, ako ich zachytávajú písomné pamiatky pochádzajúce z územia stredovekého Slovenska. Vychádzame v prevažnej miere z doteraz nepublikovaného písomného materiálu zo 16., 17. a 18. stor. administratívno-právneho žánru,¹ využívajúc i došiaľ publikovaný materiál. Pokúsime sa na niekoľkých vybratých slovách-termínoch vysledovať vplyvy starej českej právnej terminológie a iných právnych terminológií na starú slovenskú právnu terminológiu a súčasne sa pokúsime priblížiť k obsahovej náplni každého termínu.

Je známe, že Slovensko ako politicky i hospodársky nesamostatná oblasť bolo až do roku 1918 súčasťou uhorského štátu. Preto aj dejiny štátu a práva na území Slovenska sú do roku 1918 dejinami uhorského štátu a práva.² Stredoveké slovenské právo, ak o ňom už v tom čase možno hovoriť, vyvíja sa teda v rámci uhorského práva, ktoré hneď po rozpade Veľkomoravskej ríše prebralo mnohé právne ustanovizne slovanského pôvodu a s nimi aj slovanskú právnu a administratívnu terminológiu.³ Avšak podstatnejšie sa prejavil na našom práve vplyv práva nemeckého. Nemecké právo bolo prinesené na územie stredovekého Slovenska, a teda aj na celé Uhorsko, z Čiech.⁴ V čase, keď sa začína formovať slovenská národnosť (14. stor.), začínajú sa objavovať doklady,

* Tento príspevok je jednou z predbežných prípravných štúdií k pripravovanému Historickému slovníku slovenského jazyka. Súčasnne má byť impulzom k tomu, aby sa i tejto časti dejín práva na Slovensku venovala zaslúžená pozornosť našich právnikov — historikov.

¹ Citujeme materiál uložený v archíve HSSJ ÚSJ SAV. Použité skratky: Ann. LA (Annales ciuitatis Lypcae Allemanorum z rokov 1575—1705); Prot. LA (Protocollo[n] Ciuium Lypeze Alemanilis...); Prot. LT (Protokol Liptovského Trnoveca z rokov 1586 až 1706); Prot. TS (Protokol Troch Sliachov z rokov 1578—1642); Urb. oravský (Urbár hradsného panstva Orava 1625: R. Marsina—M. Kušík, Urbáre... II, Bratislava 1959, 153—231).

² M. Vietor, *Dejiny štátu a práva v ČSR*, Bratislava 1955, 6 (skriptá).

³ E. Pauřiny, *Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti*, JŠ VI, 1961, 6.

⁴ A. Húščava, *Kolonizácia Liptova do konca XIV. stor.*, Sborník FFUK VII, č. 58, Bratislava 1930, 43.

v ktorých poznávame slovenský jazyk ako jazyk slovenského etnika reprezentovaného meštianstvom a zemianstvom, ktoré sa podieľalo do určitej miery na správe miest. Z týchto dokladov, zápisov, týkajúcich sa najmä majetkovo-právnych záležitostí, môžeme získať obraz o stave právnej terminológie na území stredovekého Slovenska.

V ďalšom podáme rozbor termínov, ktoré pomenúvajú osoby spravujúce obec, mesto, a osoby zúčastnené na právnom konaní.

Richtár. O osobe richtára ako predstaviteľa dediny alebo mesta na stredovekom Slovensku môžeme hovoriť len v súvislosti so vznikom miest⁵ a s hustejším zaľudňovaním vtedajšieho horného Uhorska. Totiž ohradenie miest, ku ktorému dal súhlas Béla IV. po tatárskom vpáde (13. stor.), prispelo k vytvoreniu mestskej samosprávy. Po rozpadnutí hradskej správy nebolo už nad mestom bezprostredného vrchnostenského správcu, akým bol predtým hradský župan. Reprezentantom mestskej samosprávy sa stávajú mestské orgány, richtár a mestská rada, pozostávajúca obyčajne z 10—12 prisázných. Oba tieto orgány, pôvodne menované zemepánom, volili skoro sami meštania.⁶ Richtár spolu s mestskou radou sústreďoval vo svojich rukách správnu i právnu výkonnú moc, bol predstaviteľom a vykonávateľom kráľovskej alebo vrchnostenskej moci. Termín richtár prenikol z nemčiny (strhn. *rihtāri*, Machek⁷) do starej češtiny vo význame sudca, starosta.⁸ Takto ho zisťujeme i v našom materiáli; porov.: A protoz my *rychtar* a radda zvr̄chu psany tu wecz sme potvrdili... Prot. LA, 1537, 40v. A tento zapis stal se g[es]t za *richtara* Michiala Mrwy... Prot. TS, 1580, 45. Richtár bol nielen úradníkom vykonávajúcim rôzne samosprávne úlohy, ale zastával zároveň funkciu sudcu v majetkových a iných sporoch. Ešte koncom 18. a zač. 19. stor. sa bežne používa termín richtár na území Slovenska na označenie osoby s touto hodnosťou. Pozná ho A. Bernolák⁹ i Gradus¹⁰. V 19. stor. sa podstatne mení obsah tohto výrazu. Označovala sa ním iba funkcia úradníka spravujúceho veci administratívneho charakteru. Funkcia richtára ako sudcu postupne ustupuje. V dnešnej spisovnej slovenčine sa slovo *richtár* hodnotí ako zastarané, ľudové, s významom predstavený obce, starosta.^{10a}

Šoltýs. V súvislosti s kolonizáciou sa na naše územie dostáva šoltýska ustanovizeň. Stredoveký majiteľ pôdy nekolonizuje pôdu sám, ale prenáša túto povinnosť na tzv. šoltýsa, ako to bolo zvykom v severných stolicích Uhorska

⁵ O tom prac a R. Rauschera *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*, Bratislava 1935, 119.

⁶ Š. Luby, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 1946, 192.

⁷ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, 430.

⁸ J. Holub — Fr. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952, 320.

⁹ A. Bernolák, *Slovár Slovenské Česko-Latínsko-Nemecko-Uherské IV*, 2720.

¹⁰ *Gradus ad Parnassum I*, 866.

^{10a} *Slovník slovenského jazyka III*, Bratislava 1963, 743.

a vôbec v celej kolonizačnej oblasti v strednej Európe.¹¹ Termín šoltýs je prevzatý z nemčiny (strhn. *schultheize*, Kluge¹²). K nám sa dostáva jednak zo Sliezska, Čiech a Moravy, jednak z Poľska¹³ v podobe šoltýs. I keď latinské výrazy pre túto ustanovizeň, ako zisťuje A. Gáčová,¹⁴ boli na našom území rozdielne, pokiaľ ide o západné a východné Slovensko, v slovenčine bol iba výraz *šoltýs*: Y na/to mam swedkow, Ssimu *ssoltisa*. Šemša 1580¹⁵. ... od ktorej *šoltýsove* namestovski každý rok davaji kuny 4 ... Urb. oravský, 1625. Termín *šoltýs* je synonymom k termínu *richtár* v tom zmysle, že šoltýs podobne ako richtár spravoval kolonizované územie v mene zemepána a bol i sudcom (často dedičným); ale súdil len v menej významných záležitostiach, väčšie spory a priestupky súdil zemepán.¹⁶ Tento cudzí výraz sa rýchlo udomácňuje i na našom jazykovom území, stáva sa súčasťou slovnej zásoby, ako o tom môžeme usudzovať i z toho, že ho zaradil do svojho slovníka aj A. Bernolák,¹⁷ ba stretneme sa s ním i u Kálala.¹⁸ Spomínaný význam je však v dnešnej slovenčine už neznámy. V aktívnej slovnej zásobe ľudovej reči má toto slovo význam „salašný gazda“ (napr. Boce).¹⁹

Fojt. Popri spomínaných termínoch pre pomenovanie osoby richtára sa využíval i termín *fojt*. Tento termín (v stč. známy²⁰), podobne ako predchádzajúce dva, má svoj pôvod v nemčine (strhn. *vogt*, Kluge²¹). Významový obsah tohto termínu je celkom zhodný s termínom *richtár*: Memo[ri]ae lethae pannie MDXXXV za *fuoytha* Jana Czmele wzdielane gest lukno meske kamenne... Prot. LA, 1535, 39v. — Krasna Huorka k spravie *fojta* nižnianskeho prinaleži, ... Urb. oravský, 1625. V mestách s právom magdeburským sa pri ich vzniku používa pre pomenovanie richtára termín *fojt* a s právom juhonemeckým termín *richtár*.²² Neskôr nastáva zmiešanie v používaní týchto termínov, ich používanie nie je striktné viazané na mesto s tým alebo oným právom. V starej slovenčine slovo *fojt* zdomácnelo. Za také ho pokladá aj A. Bernolák.²³ Do základnej slovnej zásoby sa začlenili aj odvodené slová *fojtstvo*, *fojtský*.

Sudca. Už sme sa zmienili, že *richtár* (*šoltýs*, *fojt*) bol súčasne i sudcom. Tieto dva pojmy, vyskytujúce sa v slovenskom stredovekom práve, nemôžeme, najmä pokiaľ ide o staršie obdobia vývinu slovenčiny, od seba oddeľovať. Pô-

¹¹ A. Húščava, c. d., 46.

¹² F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch*, Berlin 1960, 683.

¹³ A. Gáčová, *Pôvod ustanovizne šoltýstva na Slovensku*. Historický sborník. Časopis historického odboru MS III, 1945, 47.

¹⁴ Tamže, 66.

¹⁵ Obec na východnom Slovensku v okrese Košice.

¹⁶ A. Gáčová, c. d., 57.

¹⁷ A. Bernolák, c. d. IV, 3049.

¹⁸ M. Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, B. Bystrica 1923, 686.

¹⁹ Podľa V. Blanára, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961, 279.

²⁰ V. Brandl, *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*, Brno 1876, 48.

²¹ F. Kluge, c. d., 824 a 825.

²² O tom R. Rauscher, c. d., 119.

²³ A. Bernolák, c. d. I, 569.

vodný význam termínov *richtár* a *sudca* na stredovekom Slovensku sa prekrýval, boli to slová významovo rovnocenné, rovnoznačné. Až neskôr sa začína význam oboch termínov rozlišovať tým, že sa mení a vyvíja významová stavba slova *sudca*. Pri týchto pojmoch sa stretávajú, ako to ilustrujú i naše doklady, dve terminológie, jednak terminológia nemecká, zastúpená v našom prípade slovom *richtár*, jednak terminológia latinská so slovom *iudex*. Prekrývanie týchto dvoch pojmov si môžeme ilustrovať aj naším materiálom ešte z konca 16. stor. V Prot. TS z r. 1582, str. 19 čítame: ... kterak welmy welka pracza bila mezy Girykem, nebossticzkim *sudczem* o laz Na madokissy a Na/mocziary, ... Predchádzajúci zápis z tejsze pamiatky z r. 1581, str. 15 označuje tú istú osobu slovom *richtár*: Anno d[omi]ni 1581 decembris 28 die za rychtarstwij Girika Mrwy... Juraj Mrva, o ktorého tu ide, bol richtárom ešte 28. dec. 1581, ako to vysvitá zo spomínaných zápisov.²⁴

Často sa však výrazom *sudca* pomenúva osoba, ktorá vykonáva sudcovský úrad. Sudcovia v stredoveku boli dlho inštitúciou prisažných sudcov: ... že werny nassi, wroczeny Andrass Juosst z Neczpal, stolicze nassey sudney *pry-sažny sudcze*, a Martyn Rakowsky z Rakowa pred nassu prytomnosti osobne stogyceze, ... Sučany 1579.

Termínom *sudca* sa označuje v stredoveku aj člen obecnej alebo mestskej rady. Dokladajú to zápisy: Mi *sudcy* swrchu napsany ze swedomy poradne giž zepsaneho tuto sentency nachazame tobie Barbierko. Ann. LA, 1582, 20. Za richtarstwij a vradu mudreho y opatrneho muze Mathege Matule y wssech panow *sudczow* prisedjczj[eh] geho czynyme znamost ... Prot. TS, 1597, 55.

Ďalší významový odtienok slova *sudca* nachádzame v Prot. TS z r. 1582, str. 19, v ktorom sa slovom *sudca* pomenúva člen súdnej komisie: ... kterissto ted *sudczowe* strany y zdeyssy se gmenugy: z Lypcze Andreas Sskolnyk, Kosa, Rybowsky, Sstiewnicze Czaban, Hlawen, Kywon, Sliaczia Benczo, Maczko, Yamrych Belawka. Z uvedeného textu vidíme, že už koncom 16. stor. sa formuje akási osobitná inštitúcia sudcov, ktorá vykonávala dozor nad súdnym procesom. V Uhorsku bolo totiž zvykom, že zistením právneho stavu bola poverená osobitná komisia, ktorá pozostávala zo zástupcov z najbližšieho okolia.²⁵

V 16. a 17. stor. na území Slovenska nachádzame pre pomenovanie osobitnej inštitúcie sudcov výraz *arbitri*. Označovali sa ním ľudia, ktorí boli vyvolení stranami a medzi týmito vykonávali zmierenie. Túto inštitúciu poznalo staročeské právo, v ktorom používali pre spomenutú inštitúciu sudcov výraz *dobří ludia*,²⁶ ktorý i my máme doložený: ... poddana wecz gest na *dobre ludy*

²⁴ Citujeme podľa fotokópií Protokolu Troch Sliáčov str. 15 a 19. (Originál je uložený v OA Lipt. Mikuláš.)

²⁵ O tom A. Húščava, c. d., 74.

²⁶ V. Brandl, c. d., 38. I keď sa z textu zdá, že termíny *dobří ludia* a *arbitri* označovali rôzne inštitúcie, nie je to tak. Veď v našich textoch je bežné používanie dvoch, troch synonymných pomenovaní za sebou.

a *arbitry*, ty-žie giž gmenowane pany ne jako sudce, ale gednatele, ... Prot. LA, 1587, 116v. V našom doklade máme však aj ďalší termín *jednatel*, ktorý môžeme hodnotiť ako pokus o preklad latinského termínu *arbiter*. Uvedme ešte ďalšie doklady: ... swu causu poddaly gsau dobrowolne tymže lydem zwrchu napsanim ne/yako sudczem, ale jako *arbitribus*, kteryžto gych narownaly a vpokogily ... Ann. LA, 1592, 33; ... kterežto dwe osobj [n]asseg praci amen/ssini a prawa opussteni poručilj na *arbitrow*, ... Prot. LT, 1628, 1. Takto sa stretáme s týmto obsahom v slovníku Gradus ad Parnassum I, 91, v ktorom sa pod heslom *arbiter* uvádza „spoločný rozsudec, dobrovoľne vyvolený sudca, prostredník“. Z týchto termínov termín *arbiter* sa začleňuje ako životnejší do odborného právnického názvoslovía. V súčasnej právnickej praxi sa používa termín *arbiter* s významom rozhodcovský sudca²⁷ v arbitrážnom konaní.

Riešiteľovi pri výkone jeho funkcie boli nápomocní členovia obecnej alebo mestskej rady, ktorí, ako sme sa zmienili, sa všeobecne v stredovekom práve na území Slovenska pomenúvali výrazom *sudca*. Pre člena obecnej alebo mestskej rady v latinskej právnej terminológii slúžili výrazy *juratus* a *assessor* a v nemeckej právnej terminológii termín *Gemeindälteste*. Na Slovensku sa na označenie tejto funkcie používa podstatne viac výrazov, z ktorých mnohé sú špecificky slovenské. Sem môžeme zahrnúť slová *boženík*, *prisažný*, *starší*, *obecný starší*, *obecný*, *prisediaci*, *konšel*, ba i *radný*.

Boženík. Termín *boženík* označuje v starej slovenčine osobu sudcu, člena rady mesta alebo obce, ktorý prisahal a na základe tejto prísahy sa zaväzuje konať podľa práva (právneho poriadku²⁸). Výraz *boženík* je utvorený z domáceho základu slovesa *božiť sa*,²⁹ ktoré ešte i dnes žije v slovenských nárečiach vo význame „prisahať“. Je to špecificky slovenský termín, ktorý stará česká právna terminológia nepozná. Takto hodnotí tento termín už J. Jungmann.³⁰ Pre starú slovenčinu je tento termín doložený už z r. 1451 zo Žilinskej knihy³¹: My fojt Gal i bozeniczy ... ; neskôr z Prot. LT, z r. 1565, str. 4v: ... pry/kteremžto zgednany a prodani bylo wsseczko mesteczko, nayprwe *boženiczy* Gyryk Niemessni, Pawol Jliak, Petro Woskar, Gyryk Sswab ... ; ďalej z listu z Hoštian z r. 1537: My rychtar y/take *bozenyeczy* nassey pocztywey ded[yin]y Hostyenskey znamo czynyme ... a z mnohých iných písomných pamiatok zo Slovenska. S týmto významom slova *boženík* sa stretáme u A. Bernoláka,³² ktorý v hesle *boženík* uvádza i synonymá *prisažný*, *prisažník*, ktoré sa používali ešte na

²⁷ Pozri SSJ I, 42.

²⁸ Ide predovšetkým o obyčajové právo, ktoré v Čechách a na Slovensku vzniká z jednotného slovanského nepísaného práva. Čerpalo z vedomostí a presvedčenia „poctivých ľudí“, ktorí spolupôsobili pri riešení sporných prípadov. M. Vietor, c. d., 45. Prvé doklady o obyčajovom práve máme vo Fulbských análoch z r. 849. Podľa čl. J. Hlavsu, *Velkomo-ravská říša — ranofeudální stát*, Právnické štúdie III, 4, 1955, 543.

²⁹ M. Kálal, c. d., 36.

³⁰ J. Jungmann, *Slovník česko-německý I*, Praha 1835, 166.

³¹ Fr. Ryšánek, *Slovník k Žilinské knize*, Bratislava 1954, 84.

konci 18. a zač. 19. stor. ako právne termíny a s ktorými sa stretáme v starej slovenčine.

Prisažný. Kalkovaním latinského termínu *juratus* vzniká výraz *prisažný*, t. j. „ten, ktorý je prisahou zaviazaný“. V stredoveku sa ním označuje na území Slovenska člen rady obce alebo mesta; je teda synonymom k termínu *boženík*. Tento termín (známy v stč. právnej terminológii³³) je známy na celom stredovekom Slovensku a patrí do terminologickej sústavy: Letha panie 1539 w pondielek druhy w postie my rychtar a radda, to gest Sstefan Puchala a *priszazny* Thomas Perger ... Prot. LA, 1539, 41v. — Mosczywiy panie rihtaru miesta kruliewskie[g]o na/ymie slawnie[g]o Bardyowa swimy sliehtnimy pany poradnimy a *priszieznimy* prosacze v. m. ... Svetlice 1621³⁴; ... za/rychtarstwy Georgio Mrwa mladssi[h]o, potom *pryszaznych* wsseckych: Gaspar Hanula, Georgius Caban,... stala sa reč a/zmluwa ... Prot. TS, 1619, 72. Životnosť tohto termínu je zrejmá z toho, že ho zaradil do svojho slovníka aj A. Bernolák³⁵. V dnešnej právnej terminológii je toto slovo s významovým obsahom zisteným v materiáli zo stredovekého Slovenska neznáme. V podobnom význame sa stretáme v našom materiáli so slovom *prisažník*. Na ilustráciu uvedieme doklad zo Štatútov mesta Štítника z r. 1610, str. 14A: A gestliže/by se *pryszassnik* samesskal, ma sstroffani byt fl 2. I keď tento termín pre právnu terminológiu 18. stor. A. Bernolák vo svojom slovníku nezachytil v osobitnom hesle, uvádza ho ako synonymný výraz k slovu *boženík*³⁶.

Starší. V stredovekých písomnostiach zo Slovenska má terminologický ráz aj substantivizované adjektívum *starší*. Termín *starší* (známy v stč. práve³⁷) rozširuje synonymný rad pre pomenovanie člena obecnej alebo mestskej rady. Domáca komparatívna forma príd. mena *starý* (*starší*) preberá vplyvom nemeckého termínu *Gemeindälteste* funkciu substantíva, označujúceho osobu z rady obce, mesta: Za rychtarstwy Petra Ffricza y wsseckich prisedicich stal se zapis a/*starssi* nagprw su tito bolj gmena *starssich*: nagprw Cholwadt Gurik, zase Balass Jacko ... Prot. TS, 1600, 63. *Starší* doklad máme v Žilinskej knihe.³⁸ A. Bernolák tento význam slova *starší* vo svojom slovníku nezachytil, avšak dokladá ho z nárečí M. Kála.³⁹ Okrem tohto jednoslovného termínu pre označenie spomínaného obsahu sa vytvoril kalk *obecný starší* zo spomenutého nem. *Gemeindälteste*; prov.: ... na kterehožto pana Martyna Seicza žalobu a recžy

³² A. Bernolák, c. d. I, 123.

³³ Podľa materiálu v stč. odd. ÚJČ. Ďakujem pracovníkom stč. odd. ÚJČ a Oddělení (kabinetu) dějin státu a práva v ČSSR v Prahe za pomoc, ktorú mi preukázali pri štúdiu listkového materiálu.

³⁴ Dedina v bývalom okrese Medzilaborce.

³⁵ A. Bernolák, c. d. III, 2613.

³⁶ Tamže, I, 123.

³⁷ V. Brandl, c. d., 322.

³⁸ Fr. Ryšánek, c. d., 593.

³⁹ M. Kálal, c. d., 641.

w dome swem pred zwrchu psanimy osobami a *obecnimi starssimy* strany teho olowa tuto odpowed ... dal. Ružomberok 1576. Tento termín má pomerne malú frekvenciu. Túto skutočnosť môžeme odôvodniť snahou po presnosti vyjadrenia, ktorá je jedným z dôležitých kritérií kladených na termín, a snahou odstrániť termín utvorený pre slovenčinu nezvyklým slovotvorným postupom. Konečne k tomu prispel i ten fakt, že termíny *starší* a *obecný* mali rozdielny obsah,⁴⁰ i keď označovali osoby v rade obce alebo mesta, o čom svedčia zápisy z Liptova: Ktery pak bily pry tey weczy *starssy* na ten czas pry teyto sententii: Girik Hanno...; Jtem ktery bily *obeczny* pry tem: Ondrey Walko, Christoff Ondruss... Ann. LA, 1579, 10; ... z Nemeckeg Lipči z panom rjehtarom, z/gednjm *starssjm*, z/dwema *obec[njmi]*... Prot. LT, 1628, 1. Významový obsah termínu *obecný* poznal aj A. Bernolák.⁴¹ Význam týchto slov ako právnych termínov sa v nasledujúcom storočí postupne stráca.

Prisediaci. Ekvivalentom latinského podst. mena *assessor* v slovenčine je slovo *prisediaci*. Má presne vymedzený terminologický obsah už v stredoveku. Pomenúva sa ním člen rady obce, mesta, je teda v stredovekej právnej terminológii synonymom predchádzajúcich termínov označujúcich osobu vykonávajúcu túto funkciu; porov.: Pro/lepssy gistotu toho daly sme sobe na pokoy polozity a zapsaty za vradu a rychtarstwy Balaze Belawkj y z/geho *prisediczi-my* vradu poctiweho. Prot. TS, 1589, 28. Pre starú češtinu ho môžeme doložiť z Gebauerovho rukopisného materiálu.⁴² Ako právny termín používa sa na Slovensku i v nasledujúcich storočiach. V spomínanom význame ho zachytil i A. Bernolák⁴³ vo svojom slovníku. V súčasnej slovenčine má však slovo *prisediaci* ako právny termín oveľa širšiu platnosť,^{43a} než akú malo v starej slovenčine.

Konšel. Substantívom *konšel* sa v stredovekom práve označuje člen obecnej alebo mestskej rady. Je to teda termín, ktorým sa rozširuje už dostatočne bohatý synonymný rad. Výraz *konšel*, ktorý bol známy a bežne používaný pre pomenovanie člena obce, mesta so správnou kompetenciou⁴⁴ v stč. práve⁴⁵, prostredníctvom češtiny dostáva sa na územie Slovenska a tu sa začleňuje do slovenskej slovnej zásoby; porov.: Ja richtarž a my *konssese* prysahame panu bohu žywemu ... Ann. LA, 1564, 3. Pri/teyto kupi byl poctiwyy vrad Trech Slaczu, richtarž zwrchu psany, prisedicy geho a *konssese* ... Prot. TS, 1602, 70. Termín *konšel* bol súčasťou slovnej zásoby i v 19. stor. A. Bernolák⁴⁶ ho hod-

⁴⁰ Z kontextu nie je dostatočne jasné, o aký rozdiel ide. Zdá sa, že tu dôležitú úlohu hrala veľkosť obce, jej sociálne rozvrstvenie.

⁴¹ A. Bernolák, c. d. III, 1773.

⁴² Podľa materiálu v stč. odd. ÚJČ.

⁴³ Pozri A. Bernolák, c. d. III, 2613.

^{43a} Pozri SSJ III, 590.

⁴⁴ O tom R. Rauscher, c. d., 120.

⁴⁵ Podľa V. Machka, c. d., 218, sa tento výraz dostáva na územie Čiech z románčiny (lat. *consul* = radca), ale cesta jeho preniknutia nie je dodnes osvetlená.

notí už ako bohemizmus, avšak ešte i dnes žije slovo *konšel* v slovenských nárečiach vo význame „obecný zriadenec, bubeník“.⁴⁷

Radný. Zo starej češtiny sa na stredoveké Slovensko dostáva termín *radný* ako ďalšie synonymum označujúce stredovekého člena rady obce, mesta: Zdrawy, sstesty ... mudry a oppatryny pane rychtary spolu s/pany *radnimy* žadam a wynczugem... Važec 1585. Slowutne mudrim a opaternim panom N., panu richtarowy a panom *radnim* slobodneho czisar[skeho] mesta Bistricze... Stará Štubňa 1595. Termín *radný* sa začlenil do slovnej zásoby staršej slovenčiny hlavne svojím terminologickým vymedzením. Zisťujeme ho nielen pre 16. a 17. stor., ale žije i v 18. stor. Pojal ho do svojho slovníka i A. Bernolák.⁴⁸

Prokurátor. Osoba, ktorá bola v súdnom spore, sa obyčajne necháva zastupovať. V stredovekej slovenskej právnej terminológii sa používa pre tento pojmový obsah výraz *prokurátor*, ktorý bol prevzatý z latinčiny s presným terminologickým ohraničením. Označoval sa ním v 16. stor. a v nasledujúcich storočiach (podobne ako v stč. práve⁴⁹) právny zástupca, t. j. sprostredkovateľ konajúci v mene právnickej osoby. Termín *prokurátor* s uvedeným významom zisťujeme vo viacerých písomných slovenských pamiatkach: ... oznamili nam skrze *procuratora* Petra Swadka, kterak Klimko kupil ... (štvrtinu domu). Ann. LA, 1575, 94; ... pan Stanislaw Koža z/Nemeczkey Lipcze, *procurator* poradne vstanoweny od Mathege Beniecze a bratrow gehu ... odpowed dal ... Prot. TS, 1578, 2; ... za sirothi pak Lenharta Midri, Susannu a Annu, Michal Jakssi pracowal a mluwil skrze sweho poradneho *procuratora* Girika Zarewutkeho ... Ann. LA, 1598, 56. Pre 17. stor. môžeme uviesť doklad z Komenského⁵⁰: *Procurator* pod swu ochranu gsucyho, yakožto kterj se pod opatrowanj gehu poddal a na gehu ochranu se spoljha, nech neopussta ... Z uvedených dokladov vidíme, že termín *prokurátor*, ktorý sa prevzal z latinčiny, začleňuje sa celkom organicky do slovenskej právnej terminológie, udomácňuje sa a stáva sa neoddeliteľnou súčasťou slovnej zásoby slovenského jazyka nasledujúcich storočí. A. Bernolák⁵¹ zaradil tento termín do svojho slovníka, ale súčasne upozorňuje na to, že máme pre tento pojem vlastný domáci termín *zástupec*, ktorému dáva prednosť. S termínom *zástupec* sa v našom materiáli nestretáme. Uvádza ho však už pred Bernolákom R. Hadvabný⁵² v hesle *patronus* s ďalšími synonymami *ochranec*, *obraňovač*, *obhajovač*, *prokurátor*. V dnešnej spisovnej slovenčine má termín *prokurátor* odlišný obsah, než aký sme zistili v stredovekom práve. Pomenúva sa ním štátny zástupca⁵³.

⁴⁶ A. Bernolák, c. d. II, 1023.

⁴⁷ Pozri SSJ I, 736.

⁴⁸ A. Bernolák, c. d. IV, 2689.

⁴⁹ Podľa materiálu v stč. odd. ÚJČ.

⁵⁰ F. Bulovský, *Janua linguae Latinae reserata aurea*, 1666, 660. (Slovenský preklad diela J. A. Komenského.)

⁵¹ Pozri A. Bernolák, c. d. III, 2648, a V, 4215.

⁵² R. Hadvabný, *Syllabus dictionarii latino-slavonicus*. 1763. Fotokópia.

Priš. V dnešnej slovenčine je úplne neznámy stredoveký význam slova *priš*, ktorým sa pomenúva v stredovekom práve jedna zo strán zúčastnených na súdnom procese. S termínom *priš* sa stretáme už v 15. stor. v Žilinskej knihe: A jestli pochybí na božbě, tedy propadne rychtářovi věrdunk a svému *pryssowi* puol hřivny. Fr. Ryšánek⁵⁴ však výklad slova nepodáva. Ďalšie doklady sú pomerne časté v jazykových pamiatkach administratívno-právneho žánru slovenskej proveniencie. Uvedme niekoľko dokladov: Valenta pak ode wsseckey na poctiwosti posskwrnj čisteho nachazegi a zastawagi y zastawati neprestawagi wedle gehu newinosti, na čemž oba *prissowia* prestali. Arn. LA, 1596, 41. ... ness kdi nebolo druhého *prissa*, oswezilo sa prawo a/dalo gesste den k/prawu po druge, ... Stará Štubňa 1595.

Podobne ako v dnešnej terminológii, rozoznávala aj stredoveká právna terminológia žalobcu a žalovaného. *Žalobca* (lat. actor, maď. felperes) sa v stredovekej slovenskej právnej terminológii pomenúva termínom *wrchný* (*vyšný*) *priš*: My zwrchu gmenowany lide znamo czynime, že sme wyslyssali žalobu *wrchnieho pryse* z/Wissnieho Slecže Adama Benieceze ... Prot. TS, 1578, 2. Pre pomenovanie *žalovaného* sa používa termín *nižný priš* (lat. in causam attractus, maď. alperes): Potom sme wzelj swedomj *nižneho prisse*, totizto Mathege Benieceze a bratrow gehu zwrchu menowanych. Prot. TS, 1578, 4. V starej češtine je tento termín úplne neznámy a nepozná ho ani čeština novšia a súčasná. Zo starších slovníkov (Gradus, Bernolák, Palkovič) nezachytáva toto slovo ani jeden.

Synonymami slova *priš* boli v stredovekej právnej terminológii na území Slovenska substantívum *strana* a z toho deminutívum *stránka* (používané už v stč. právnej terminológii⁵⁵). Bol to súhrnný názov pre žalobcu i žalovaného: Ponewadž obe *strany*, Adam y s/pratelmi swymj a z/druhej strany Ondrey Chabay, prystupilj pred nas ... Prot. TS, 1581, 17; A gestlize/by niektera *stránka* tu zmluwu zrussyla, ta ma polozyti ... Prot. LA, 1558, 63v. Takto poznávame tieto termíny i u A. Bernoláka⁵⁶ a J. Palkoviča⁵⁷. V dnešnej právnej terminológii sa používa zo spomenutých termínov iba termín *strana*.⁵⁸

Svedok. Latinskému termínu „testis“ zodpovedá v slovenčine slovo *svedok*. V stredovekom práve na území Slovenska sa pre označenie osoby, ktorá mohla vypovedať alebo vypovedala o určitej skutočnosti pred súdom na základe svojej prítomnosti, používali dva rovnoznačné výrazy: *svedok* a *svedomie*, z ktorých posledný mal bohatšiu významovú stavbu. Termín *svedok* môžeme dolo-

⁵³ Pozri SSJ III, 625.

⁵⁴ Fr. Ryšánek, c. d., 500.

⁵⁵ Podľa materiálu v stč. odd. ÚJČ.

⁵⁶ A. Bernolák, c. d. IV, 3175 a 3176.

⁵⁷ J. Palkovič, *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch II*, 2262 a 2263.

⁵⁸ *Právnický terminologický slovník*, Bratislava 1952, 129.

žif z Prot. Lipt. Trnovca z r. 1561, str. 71: ... podle prawa nassyho a *swedkow* hodnowernych seznaný ..., z Prot. TS z r. 1604, str. 79: *Swedkowya* pak teyto kupe su zwrchu gmenowany mudry a oppatryny pany, pan richtar spolu ze/ /wsseckou swoyou radou. Druhý termín, *svedomie*, ktorý na naše jazykové územie prichádza s češtinou, označoval, ako sme sa už zmienili, taktiež inštitúciu svedka; porov.: ... rozkazali, aby to *swedomy*, ktere swedezilo pred pany zemany ... Prot. LA, 1543, 47v; ... a wyslyssewssy dostateczne wsseczko *swedomy*, rozkazalo pravo tym cztyrom muzom ... Prot. LA, 1549, 49v. Ešte preukaznejší doklad nachádzame v tomže prot. str. 47 z r. 1543, kde sa hovorí o „svedomí živom“: To nyny ti vrozeny a ti mudry a oppatryny dobry lide na zamku na ten czas prawom osadzeny znouu to *swedomy zywe* wsseczko wysta-wiwsse a porozumewsse ... V staročeskej právnej terminológii sa bežne používal tento termín pre pomenovanie toho, kto je presvedčený (bez udania dôvodov) o pravdivosti alebo nepravdivosti žaloby a toto presvedčenie je ochotný dosvedčiť pred súdom.⁵⁹ Táto skutočnosť naznačuje, že v stč. práve stačila výpoveď bez dôkazov, len na základe svedomia (presvedčenia). Z našich dokladov však vysvitá, že také chápanie svedka je pre starú slovenčinu neznáme. Svedčiť bol oprávnený len ten, kto bol svedkom príslušnej udalosti. Takto funguje termín svedok na území Slovenska v priebehu 17., 18. i 19. stor.⁶⁰ a takto ho chápeme i dnes.⁶¹ S termínom *svedomie* vo význame „svedok“ sa nestretáme už v 18. storočí.

Pomenovania, ktorými sme sa tu zaoberali, sú vo väčšine prípadov pomenovaniami dnes už nejestvujúcich ustanovizní a funkcií. Niektoré z týchto pomenovaní už zanikli. Iné patria dodnes do aktívnej slovnej zásoby ľudovej reči, ale majú celkom odlišný význam od toho, ktorý mali v stredoveku.

Skúmaním nášho materiálu sme prišli k zisteniu, že pre stredovekú právnu terminológiu na území Slovenska je príznačné vyjadrovanie toho istého pojmu dvoma, resp. viacerými pomenovacími jednotkami, synonymami. Tieto synonymné rady majú oporu v pôsobení rôznych jazykov a ich terminológií na náš jazyk. Príkladom je lat. výraz *juratus*, ktorý má v našom materiáli celý rad ekvivalentov: *boženík, prisazný, prisazník, starší, obecný starší, obecný, prisediaci, konšel a radný*. Početnosť, mnohonásobnosť výrazových prostriedkov, množstvo synonym pre ten istý pojem hovorí o neustálenosti, resp. pomerne slabej ustálenosti stredovekej terminológie, o živelnosti jej vývinu. Hromadenie a kolísanie termínov si však možno vysvetľovať aj ako prejav úsilia o najvhodnejšie pomenovanie danej skutočnosti.

⁵⁹ Z kandidátskej práce E. Michálka (rkp.), v ktorej autor cituje z práce J. Markova, Původ — sok v systému českého středověkého řízení, Sborník věd právnických a státních, 28, 1928, 359. Ďakujem E. Michálkovi za požičanie rukopisu.

⁶⁰ A. Bernolák, c. d. IV, 3247.

⁶¹ *Právnícký terminologický slovník*, 133.

Pre starú slovenčinu je ďalej charakteristické využívanie už jestvujúcich výrazových prostriedkov pre označenie istých právnych funkcií a inštitúcií. Domáce slovo vplyvom cudzieho jazyka a jeho terminológie dostáva špecifický terminologický obsah. Tak je to napr. v prípade termínu *starší, obecny, prisediaci, svedomie* (=svedok) ap. Už pre 16. a 17. stor. je typické na území Slovenska používanie substantivizovaných adjektív.

Stredoveká právna terminológia na Slovensku vzrastá viac preberaním a používaním cudzích slov (*richtár, šoltýs, fojt, prokurátor, arbiter* ap.) než tvorením nových slov z domácich jazykových zdrojov (*boženík, priš*). Mnohé termíny cudzieho pôvodu sa počítujú v 16. stor. ako domáce, o čom svedčí ich začlenenosť do hláskoslovného a morfológického systému slovenčiny.

Záverom môžeme zhrnúť výsledky, ku ktorým sme dospeli skúmaním odborného názvoslovia (obmedzeného len na niektoré právne termíny) slovenských jazykových pamiatok administratívno-právneho charakteru. Slovenská právna terminológia pozdneho feudalizmu je charakterizovaná neustálenosťou, ktorá sa prejavuje v bohatej synonymite termínov. Vplyv cudzích jazykov a ich terminológie (právnej) na našu terminológiu je evidentný, avšak badaateľné je aj nahrádzanie niektorých prevzatých termínov domácimi ekvivalentmi.

НЕКОТОРЫЕ ТЕРМИНЫ СРЕДНЕВЕКОВОЙ СЛОВАЦКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

В статье мы стараемся на нескольких избранных словах — терминах объяснить пути возникновения словацкой юридической терминологии. Словацкая юридическая терминология формировалась под влиянием чешской юридической терминологии и других юридических терминологий (латинской, немецкой и венгерской), как на это указывают деловые письменности из XVI, XVII и XVIII веков из территории Словакии. Одновременно мы стремимся постичь семантическую сторону каждого термина. Материальным базисом нашей работы, как мы уже сказали, является карточный материал из деловых письменностей, который находится в архиве Исторического словаря словацкого языка в Институте словацкого языка САН.

Исследованный материал показывает, что словацкая юридическая терминология времени позднего феодализма характеризуется своей нефиксированностью: с одной стороны мы замечаем влияние чешского и иностранных языков и их терминологии на словацкую терминологию (латинский, немецкий и венгерский языки), с другой стороны замещение заимствованных терминов домашними эквивалентами.

NÁŘEČNÍ DIFERENCIACE SEVERNÍHO ÚSEKU MORAVSKO-SLOVENSKÉ OBLASTI SE ZŘENÍM K VALAŠSKÉ KOLONIZACI

(Příspěvek k pomezí problematice česko-slovenské)

JOSEF SKULINA

1. Otázkou moravskoslovenských nářečí se obírají dosud intenzívně čeští i slovenští jazykovědci. Není divu. V mluvnické stavbě moravskoslovenských nářečí se vyskytují četné strukturální znaky nářečí slovenských, zejména západoslovenských, které vedly starší jazykovědnou literaturu k tvrzení, že nářečí na východní Moravě jsou dialekty slovenskými. Teprve v poslední době nalézáme v řešení této otázky správný přístup díky marxistickému pojetí naší jazykovědy.¹

Nářečí na východní Moravě mají jednak okrajový archaický ráz z hlediska českého národního jazyka (proto se mluví v poslední době o východomoravských nářečích), jednak přechodovou povahu mezi češtinou a slovenštinou (tu vyhovuje starší název nářečí moravskoslovenská — v dalším msl.). Nechceme v tomto článku znovu opakovat to, co už bylo řečeno porůznu jinde, ale chceme v něm pojednat o nářeční diferenciaci v severním úseku moravskoslovenské oblasti s přihlédnutím k přechodné povaze nářečí mezi nářečími lašskými a hanáckými z jedné strany a nářečími západoslovenskými a ostatními moravskoslovenskými na východní Moravě ze strany druhé, jakož i zvážit přínos valašské kolonizace ze Slovenska po stránce jazykové na utváření nářečí v tomto úseku.²

2. Zeměpisně vymezujeme severní úsek moravskoslovenských nářečí na základě nejnovějších terénních výzkumů a dotazníkové akce.³ Na severu je ohraničeno toto území izoglosou se starými délkami (*stryc, máka*) proti oblasti lašské, v níž je ztráta kvantity (*stryc, muka*). Na jihu je to hranice označující průběh tvaru 3. os. pl. typu *oňi chodá, trpjá* proti střednímu úseku moravskoslovenské-

¹ Srov. Jar. Bělič, *Postavení moravské slovenštiny*, sb. Ad. Kellnerovi, Opava 1954, 81—91; týž, *Postavení moravské slovenštiny a laštiny*, kn. Sedm kapitol o češtině, Praha 1955, 65—86.

² Problematikou našeho příspěvku navazujeme zčásti na čl. Habovštiakův *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia*, Jaz. čas. XIII, 1962, 8—27; týž, *Kolonizácia ako jeden z činiteľov pri utváraní nárečí*, Problémy marx. jazykovědy, Praha 1962, 367—371.

³ Srov. D. Šlosar, *Dnešní rozdělení nářečí na východní Moravě*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, 387—390.

mu, v němž jsou tvary *oňi chodíja, trpíja*. Západní hranici severního úseku msl. oblasti tvoří izoglosa s tvary typu *strýc, múka* proti sousední oblasti hanácké s typem *stréc, móka*; východní hranice je dána izoglosami typu *tři* a 1. os. sg. *nesu* proti západní hranici nářeční oblasti západoslovenské s typem *tri* a 1. os. *nesem*.

Výše uvedené izoglosy umožňují mluvit o severním území msl. oblasti jako o samostatném úseku v rámci ostatních msl. nářečí na východní Moravě, lišícím se od sousedních nářečí lašských, hanáckých a západoslovenských; ovšem je to pouze jedna stránka poznání při vymezení našeho úseku. Vedle výše uvedených diferenčních jevů je zde poměrně hojně znaků, jimiž se toto území s jednou nebo druhou sousední oblastí spojuje, takže severní úsek msl. nářečí vytváří zřetelný přechod od západu na východ, dále od severu k jihu a od východu na západ. Přitom uvnitř severního úseku msl. pásu se objevují jednak vlastní specifické znaky, které diferencují jednotlivá nářečí (nářeční typy), jednak znaky, jimiž se tato nářečí shodují.

Nejednotnost v severním pásu msl. nářečí způsobuje, že vznikají potíže s ohraničením celého pomezí a s vytčením charakteristických znaků severních msl. nářečí jako celku. Tyto potíže se týkají vymezení severního pomezí msl. nářečí se zřením k sousedním nářečním oblastem.⁴ Dále nelze opomíjet skutečnost, že celá msl. oblast na východní Moravě tvoří přechodný pás mezi nářečími českými v širším smyslu a nářečími slovenskými. Ze slovenské strany pak vytvářejí podobný přechodný pás nářečí západoslovenská, zvl. nářečí tzv. Moravského dolu, který vyplňuje nejkrajnější jihozápadní část Slovenska.⁵

Přidržíme-li se hranic charakteristických znaků západních v severním pásu msl. nářečí, tu vidíme, že přesahují ve větší nebo menší vzdálenosti na východ od hranice *é, ó × ý, ú* a že tvoří od západu směrem k východu stupňovitý přechod. Jde tu především o úzení a přehlásky (viz schéma). Směrem k východu ubývá intenzita těchto změn. Nejzazším výrazným znakem západním jsou přehlasované tvary *jehňe, kuře, mje, te, se* proti tvarům nepřehlasovaným *jahňa, kuča, mja, ta, sa*.

Tato výrazná izoglosa dělí celý severní pás msl. nářečí ve dvě základní části: (a) západní a (b) východní.

V západní části severního msl. úseku jsou nářeční poměry daleko pestřejší než v části východní. Vyplývá to z toho, že některé západní změny (např. přehlásky, úzení, diftongizace aj.) jsou provedeny v různém rozsahu, takže dostáváme místy výraznější místy méně výrazné nářeční celky. Naproti tomu část

⁴ Srov. mé čl. *Archaický základ severních msl. nářečí a pronikání inovací z nářečí sousedních oblastí*, sb. *Rodné zemi*, Brno 1958, 271—273, a *K otázce smíšených nářečí na pomezí moravskoslovensko-lašském*, Slez. sb. 55, 1957, 243—250.

⁵ Viz V. Vážný, *Nářečí slovenská*, Čs. vlastivěda III, Praha 1934, 219—310; Rud. Krajčovič, *Východná hranice západoslovenskej asibilácie*, Južná oblasť, Jaz. štúdie II, *Dialektológia*, 1957, 127—138.

východní je mnohem archaističtější než část západní. V části východní došlo rovněž k svéráznému jazykovému vývoji v souvislosti s tzv. pasteveckou (valašskou) kolonizací, ale jazykové inovace východní nenarušily archaický ráz místních nářečí. Vedle archaických nářečí ve východní části severního pomezí msl. nářečí se vyskytují zde svérázné nářeční typy, které svědčí o specifickém vývoji celého pásu severních msl. nářečí a na pomezí sousedních nářečních oblastí (tj. hanácké a lašské).

3. Charakteristika. Třebaže průběh ostatních nářečních hranic, zčásti paralelně probíhajících vedle sebe, zčásti se navzájem křížících, značně znesnadňuje celkovou orientaci v severním pásu msl. nářečí, přesto můžeme mluvit na základě izoglosy *jehňe, kuře, mje, te, se* × *jahňa, kuřa, mja, ta, sa* nejen o západní a východní části tohoto přechodného pásu, ale na základě dalších izoglos a jejich konfrontace s hranicemi bývalých feudálních celků (dominií, statků) také o místy výraznějších místy méně výrazných nářečních celecích.⁶

Při charakteristice jednotlivých nářečí v severním pásu msl. oblasti postupujeme od západu k východu.

V západní části severního msl. pásu shledáváme tři nářeční typy: hranický (I_a) s variantou severohranickou (I_b), hustopečský (II) a kelečský (III_b) s variantou západokelečskou (III_a). Všechny tyto nářeční typy a varianty jsou navzájem vázány přehlasovanými tvary *jehňe, kuře, mje, te, se* a liší se od sebe výraznými i méně výraznými znaky.⁷

Ve východní části severního msl. pásu, v níž jsou tvary nepřehlasované *jahňa, kuřa, mja, ta, sa*, rozlišujeme rovněž tři základní nářeční typy: spálovský (A), starojičínský (B) s nářečními variantami bernartickou (B₁), hodslavicou (B₂), mořkovskou (B₃) a veřovickou (B₄), a archaické jádro valašské (C), které se rozpadá uvnitř v celek valaškomeziríčský (C₁) s variantami podolskou (C_{1a}) a lešenskochořovickou (C_{1b}), rožnovský (C₂) a vsetínský (C₃) (viz schéma).

Severní úsek msl. oblasti tvoří tedy z hlediska jazykově zeměpisného třířídí nářečních typů a variant. Hierarchicky pak jednotlivá nářečí v severním pásu msl. oblasti nestojí na stejné úrovni; některá z nich mají větší přechodový ráz (to platí zejména o nářečích v západní části), jiná zase menší a jsou archaističtější (tu jde o nářečí ve východní části území).

Vycházíme-li z pojetí, že nářečí jsou jevy společenské, nemůžeme sice opomí-

⁶ Prozíravý pohled na souvislost vývoje jazyka (nářečí) s vývojem společnosti přináší v poslední době E. Pauliny v čl. *Vývoj nářečí ve vztahu k vývoju společnosti*, Problémy marx. jazykovědy, Praha 1962, 349—361.

⁷ Index u nářečního typu hranického I_a a nářeční varianty západokelečské III_a, dále nářečí kelečského III_b a varianty severohranické I_b, prozrazuje, že nářečí I_a a varianty III_a z jedné strany a nářečí III_b a varianty I_b ze strany druhé úzce souvisí. Není potřeba zde uvádět ostatní nářeční znaky. Odkazujeme tu na některé starší autorovy práce, jako např. *K nářeční diferenciaci východní poloviny hranického okresu*, Sb. FFBU I, 1952, ř. jazykovědná, 94—107; *K otázce vzniku nářečí na severovýchodní Moravě*, ČMM 75, 1956, 206—210, aj.

jet v naší oblasti kritéria jazykově zeměpisná (srov. výše), ale nemůžeme zamítat ani hledisko strukturní; přihlédneme-li pak k hledisku strukturnímu, dostaneme mnohem plastičtější obraz o severním úseku msl. oblasti.

Na většině území severního úseku msl. oblasti (v západní části a v přilehlém pásu části východní) zastihujeme šest krátkých a dlouhých fonémů, jež se nám jeví schematicky takto:

<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ý</i>	<i>ú</i>
<i>e</i>	<i>o</i>		<i>é</i>	<i>ó</i>	
<i>a</i>			<i>á</i>		

Tato šestičlenná soustava krátkých a dlouhých vokálů s jednou střední řadou se týká nářečí hranického s variantou severohranickou, hustopečského, kelečského s variantou západokelečskou, spálovského, starojičínského s nářečními variantami bernartickou, hodslavičskou, mořkovskou a veřovickou (viz schéma).

Samohláska *y* má v těchto nářečích fonologickou platnost jen po retnicích (např. *bit* × *byť*, *viš* × *výš*); po všech ostatních souhláskách je fonologický protiklad mezi *i* a *y* na celém území neutralizován. Samohláska *i* má prostě dvě fonetické varianty, variantu užší *i* a širší *ī*, které se střídají podle toho, jaká hláska předchází.

Rozdíly se objevují v soustavě krátkých samohlásek v nářečí spálovském a v nářeční variantě veřovické, v nichž se vyskytují navíc zavřené samohlásky *ɛ* a *ɔ*. Bývá tomu v jistých pozicích, takže zavřené samohlásky *ɛ* a *ɔ* nemají funkci samostatných fonémů. Např. *kɔmjɛn*, *pɛň*, *jɛlɛň*, *strɔm*, *rɔba*, ale *deň*, *deset*, *pes*, *oves*, *selka*. Schematicky naznačujeme soustavu krátkých vokálů v nářečí spálovském takto:⁸

<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>
(ɛ)		(ɔ)
<i>e</i>	<i>o</i>	
<i>a</i>		

V nářeční variantě veřovické se krátké *y* na konci slov vyslovuje redukovane (označujeme *ɜ*), např. nom. pl. *poličkɜ*, *synɜ*, 1. os. pl. *vedémɜ*. Z hlediska fonologického je to ovšem jedna hláska (*y*). Má tedy nářeční varianta veřovická toto schéma:

<i>i</i>	<i>ɜ</i>	<i>u</i>
(ɛ)		(ɔ)
<i>e</i>	<i>o</i>	
<i>a</i>		

V soustavě dlouhých vokálů je fonetická realizace fonémů *é* a *ó* v nářečí spá-

⁸ Srov. mé čl. *Vokální systém spálovského nářečí*, Vítkovsko 1960, č. 9—10, 28—29, a *K otázké vzniku a vývoje nářečí spálovského*, Slez. sb. 54, 1956, 385—393.

lovském a veřovickém poněkud odlišná. Na místě těchto fonémů se zde vyskytují dlouhé zavřené samohlásky *é* a *ó*, např. *chlév*, *poléřka*, *rój*, *dójjít*. Původně dlouhé *ý* po retnicích přechází v jeden foném (*i*), např. *bík*, *hrubí*, *umívat*. Systém dlouhých vokálů se ukazuje takto:

i *ú*
é *ó*
á

Zcela zvláštní postavení zaujímá v soustavě dlouhých vokálů nářeční typ kelečský, kterou vyjadřujeme schematicky takto:⁹

i *ú*
ej *ou*
é *ó*
á

Dvojhásky *ei* a *ou* (označujeme *ej* a *ou*) se objevují nejen na místě starého *y* a *i* (*strejc*, *vozejk*) a *ú* (*mouka*), ale též zčásti na místě *i* a *ú* novějšího (*třejska*, *vouz*, ale *míra*, *kúň*). Dvojhásky *ei* a *ou* mají charakter samostatných fonémů; nejde v nich o spojení *e + i* a *o + u*.

Ve zbývajících částech severního úseku msl. pásu, tj. v archaickém jádru valašském, je 5 samohlásek, krátkých a dlouhých, které tvoří toto schéma:

i *u* *i* *ú*
e *o* *é* *ó*
a *á*

Děje se tak proto, že se v něm zachovávají měkké retnice jako samostatné fonémy, takže samohlásku *y* je nutno chápat jako variantu fonému *i* (*b'it* × *byt*, *m'itý* × *myty*).

Souhláskový systém ve většině nářečí v severním úseku msl. pásu má 28 fonémů a lze jej naznačit podle znělostních opozit takto:

f *s* *š* *ch*
j *v* *z* *ž* *h*
t *ť* *p* *c* *č* *k*
d *ď* *b* *z* *ž* *g*
n *ň* *m*
l *l*
r *ř*

⁹ Srov. můj čl. *K nadměrným difthongům ej, ou v severním úseku msl. nářečí*, ČMM 76, 1957, 160—164.

¹⁰ O měkkých retnicích ve východní části severního úseku msl. nářečí třeba říci, že jejich existenci zjistili už dříve J. H. A. Gallaš, Fr. Bartoš, Ant. Kašík aj.

V archaickém jádru severního msl. pomezí vyskytují se navíc měkké retnice m' , b' , p' , v' , f' ;¹⁰ soustava souhlásek čítá zde celkem 33 fonémů, již lze schematicky vyjádřit takto:

	f	f'	s	š	ch	
	j	v	v'	z	ž	h
t	t	p	p'	c	č	k
d	d	b	b'	z	ž	g
n	ň	m	m'			
l	l'					
r	ř					

Z toho, co jsme uvedli výše, vyplývá, že v severním úseku msl. nářečí je možno dobře mluvit i z hlediska vokalické a souhláskové struktury o dvou částech tohoto pásu, o části západní a východní (srov. výše). Můžeme tedy říci, že se metodologicky postup jazykově zeměpisný, tj. podle průběhu hlavních izoglos, a postup systémově strukturní, vokalický a konsonantický, ústrojně doplňují a že na základě obou těchto metodologických postupů docházíme k stejným závěrům při určení diferenciací v severním úseku msl. nářečí.

4. Bylo už nejednou řečeno, že v dialektologii nevystačíme už dnes s pouhým strukturně jazykově zeměpisným popisem nářečí, ale že se musíme snažit odpovědět na četné otázky z oblasti historické dialektologie.¹¹

Protože už dříve jsme měli možnost osvětlit jazykový vývoj v severním úseku přechodného msl. pásu v souvislosti se společenskými činiteli, tj. s tzv. (1) vnitřní n. osadní a (2) pasteveckou n. valašskou kolonizací, kdy první probíhala přibližně během 12.—14. stol. a druhá během 16.—18. stol., nebudeme se touto otázkou obírat do všech podrobností. Poukážeme proto zde na hlavní rysy kolonizačních proudů, jež mají význam pro utváření nářeční diferenciací v severním úseku msl. nářečí.¹²

Podle starších i novějších historických prací, v nichž je osvětlen průběh kolonizačních proudů v severním úseku přechodného msl. pásu,¹³ můžeme říci, že náš úsek v období předhistorickém byl hustě zalesněn a že teprve v době od 12.—14. stol. došlo k jeho první osídlovací fázi z Moravy, na jejímž základě

¹¹ V této souvislosti bylo by prospěšné říci několik slov o hranici mezi synchronní a historickou dialektologií, ale nechceme zde tuto otázku rozvádět šíře. Pojetí historické dialektologie dobře vyplývá už z výše připomenutého čl. E. Paulinyho, cit. v pozn. 6. Srov. též čl. Ondrusův *Teória jazykového substrátu a slovenská dialektológia*, sb. *Problémy marx. jazykovědy*, 372—377, ze starší literatury čl. Nitschův *Co to jest dialektologia historyczna?* *Wybór pism IV*, Wrocław—Kraków 1958, 253—254, a W. Taszyckého *Co to jest dialektologia historyczna?* *Zesz. Nauk U. J. 9*, *Filologia* 2, 59—76.

¹² Srov. můj čl. *Jazykový vývoj na severním pomezí msl. oblastí*, sb. *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958, 405—416.

¹³ Máme tu na mysli zejména CDRB (805—1197), CDRB (1198—1230), studii V. Hrubého *Původní hranice biskupství pražského a hranice říše české v 10. stol.*, zvl. otisk ČMM 50, 1926, stran 51; kn. D. Cránjaly *Rumunské vlivy v Karpatech se zvl. zřetelem k Moravskému Valašsku*, Praha 1938, a zvl. pak kn. Macůrkovu *Valaši v západních Karpatech v 15.—18. stol.*, Ostrava 1959.

se utvářel okrajový archaický ráz českého národního jazyka (srov. měkké trenice *b', m', p', v', f'*, nepřehlasované tvary *jahňa, kuňa, mja, ta, sa* apod.).¹⁴ Přitom nelze zapomínat, že vnitřní n. osadní kolonizace z Moravy postupovala vlnovitě stále více do nejvyšších horských poloh severního úseku msl. oblasti, takže se vytvořil v našem úseku stupňovitý přechod od západu k východu (srov. geografický průběh zúženého *é* v *ý* (*i*) (*dýšč, mlíko*), přehlásky 'a v e (*jehňe, mje*), zániku měkkých retnic *m', b', p', v', f'*, lexikalizované podoby *svajba*) (srov. schematický obrazec).

Vytváření tohoto přechodného stupňovitého pásu v severním úseku msl. oblasti vznikajícího od západu k východu je v soulase s šířením hláskových změn, k nimž došlo chronologicky zhruba v období od 12.—16. století. O výše uvedených změnách mluvíme jako o inovacích proniknuvších tu ve větší míře do severního úseku msl. nářečí.

Ovšem vedle výše uvedených znaků, většinou povahy inovační,¹⁵ nalzáme v našem úseku znaky, z nichž má většina povahu znaků archaických společných sousední oblasti lašské a západoslovenské, menší část pak povahu novot šířících se ze sousedních oblastí.

Abychom získali o zbývajících archaických jevech přehled, rozčleníme je do dvou skupin, a to do skupiny, jež je společná sousední oblasti lašské, a do skupiny, která upomíná oblast západoslovenskou. Spojujícími článkem oblasti lašské a západoslovenské budou zbývající znaky, jež se vyskytují v obou těchto oblastech.

Za rozhraní mezi oblastí moravskoslovenskou na jedné straně a oblastí lašskou na straně druhé se považuje zpravidla 16. století, kdy se vyčlenila lašská oblast z celého komplexu okrajových nářečí českých v širším smyslu — vyplňujících severovýchodní Moravu — ztrátou kvantity.

K znakům, jež se považují za znaky lašské, čítáme v severním úseku msl. oblasti dnes už lexikalizované podoby *sedum* (× *sedn*), *žlutýj* (× *žltýj, žlutýj*), *pylnýj* (× *plnýj*) zaujímající celý severní úsek přechodného msl. pásu. Poněkud

¹⁴ Skutečnost, že nářečí v severním úseku msl. oblasti jsou z hlediska českého národního jazyka nářečími okrajovými, umožňuje v plné míře zkoumat nářečí v tomto úseku z výchozího stadia pračeského, i když se objevují v těchto nářečích hojně přechodné znaky společné slovenštině. Při zkoumání přechodných nářečí je totiž důležité stanovit základ, ke kterému sousednímu národnímu jazyku přechodová nářečí náležejí, a nelze jej vůbec opomíjet. Úkolem historicky orientovaných nářečních monografií je pak určit původní nářeční základ přechodových nářečí. V této souvislosti upozorníme na rozdílné názory českých a polských jazykovědců v otázce genetického určení nářečí lašských n. jazykovědců srbských a bulharských v otázce tzv. nářečí timocko-prizrenského.

¹⁵ Inovace v našem úseku daly by se rozšířit ještě o další jevy, jež pronikly sem z centrálního nářečního jádra středočeského. Náleží k nim změny *i < ie* (*míra < miera*), *ú < uo < ó* (*kuň < kuoň < kóň*). Nevěnujeme-li jim hlubší pozornosti, činíme tak proto, že nemají význam z hlediska našeho úseku se zřením k sousedním oblastem. Je známo, že tyto změny byly provedeny na celé východní Moravě — mimo nářečí kopaničářské, kde jde o pozdní slovenskou kolonizaci — a mají tudíž význam z hlediska celého přechodného msl. pásu na východní Moravě k nářečím slovenským jako celku.

menší geografický rozsah mají tvary part. 1-ového *on nés* (× *on nésl*), imp. *sedňite* (× *sedňete*) a záporka *ňi* (× *ne*) (srov. schematický obrazec). Geografický rozsah těchto znaků ukazuje, že zde jde veskrze o inovace, které pronikly do severního úseku msl. nářečí z oblasti lašské zhruba v období od 16.—17. stol.¹⁶

Druhá skupina znaků, jež je společná se sousední oblastí západoslovenskou, je velmi početná a náleží k ní znaky: staré tvary typu *strýc*, *múka*, nepřehlasované tvary *jahňa*, *kuřa*, *mja*, *ta*, *sa*, nezúžené *é* v tvarech *děšč*, *mléko*, 3. os. sg. pl. *chodá*, *trpjá*. Dále řadíme k nim: gen. *teb'a*, *seb'a* (× *tebe*, *sebe*), lexikalizované podoby *muzyga* (× *muzyka*), *kryda* (× *křýda*) (srov. schéma).¹⁷

Největší geografický rozsah má inf. s měkkou konc. *-l* (*dělat*) vyskytující se v oblasti lašské i západoslovenské (nezáleží na tom, že v části oblasti lašské se objevuje *-l* v podobě *-é* (*dělać*) a v západoslovenské oblasti sousedící s naším úsekem v podobě *-c* (*dělac*); v nejvýchodnější části severního úseku msl. oblasti jsou to pak tvary typu *saza*, *pokluzený*. Přitom nelze zapomínat, že podoby *saza*, *pokluzeny* jsou už v laštině lexikalizované, kdežto v západoslovenské oblasti má splynulina *z* dosud povahu systémovou (*cuží*, *sázat*, *házat*, *saza*, *meza*).

Vidíme, že se v severním úseku msl. oblasti vyskytují v největší míře znaky, které jsou společné ze synchronního hlediska sousední oblasti západoslovenské. Kdybychom opomenuli zřetel historický i činitele společenské v severním úseku msl. oblasti, nikterak bychom nechybili, kdybychom mluvili o severním úseku msl. nářečí jako o úseku, jenž je pokračováním z období staré československé jednoty, kdy se československá jazyková větev vydělila ze západoslovenské skupiny zhruba v 10. stol.¹⁸ Ovšem této přímé kontinuitě odporují právě okolnosti historické (srov. výše). Vezmeme-li v úvahu historické okolnosti, zjistíme, že severní úsek msl. oblasti nemá po stránce jazykové svůj přímý základ v západní a východní části skupiny československé z období předhistorického, ale že navazuje na ni nepřímě, je jejím pokračováním do té míry, že jej osidlovali v historickém období osídlenci z Moravy. Nářeční charakter v severním úseku msl. oblasti se vytvářel v historickém období v souvislosti s ostatními českými nářečími v širším smyslu.

¹⁶ Našemu výkladu odporuje podoba *pylný*, o níž se tvrdí, že její výskyt v severním úseku msl. nářečí svědčí jako o východomoravském okrajovém archaismu. Máme-li však na mysli, že severní úsek msl. oblasti byl hojně osídlován také obyvatelstvem z oblasti lašské, zejména po třicetileté válce, pak nestojí nic v cestě, abychom hodnotili tento jev jako inovaci z oblasti lašské. O šíření podob s průvodním vokálem *u*, *l* srov. v mém čl. *Příspěvek k historické dialektologii Hranicka*, sb. Ad. Kellnerovi, Opava 1954, 92—111. V této souvislosti upozorňujeme na zajímavý výklad Stiebrův o podobě *pylný* — jako inovaci vůbec v okrajových oblastech jazykového území českého — v čl. *Kontinuity davných českých sonantických r, l v dnešních gvarach jazyka českého*, RS XVIII, 1956, 11—14.

¹⁷ Upozorňujeme, že náš výčet znaků společných se sousední oblastí západoslovenských nářečí není úplný a že by se dal rozhojnit znaky dalšími (např. nom. pl. *luďé* // *luďé*, nom. sg. *obilé*, kvantitou v gen. sg. *od černéj*, instr. pl. *pod horámi* aj.).

¹⁸ Srov. E. Pauliny, cit. op., zejm. 356—359.

Je-li tento náš výklad správný, pak je možno mluvit o severním úseku msl. nářečí nadále jako o úseku, jenž má dodnes přechodový ráz mezi sousedními oblastmi uvnitř českého národního jazyka a mezi češtinou a slovenštinou. O příslušnosti nářečí v severním úseku msl. pásu k českým nářečím v širším smyslu rozhodla v historickém období bývalá zemská hranice, a nikoli hranice jazyková.¹⁹

Zbývá nám říci ještě několik slov, do jaké míry se podílela na utváření nářeční diferenciacie v severním úseku msl. oblasti pastevecká n. valašská kolonizace. Ukazuje se, že se valašská kolonizace po stránce jazykové nedotkla podstatněji mluvnické stavby nářečí a jejich variant v našem úseku. Zdá se, že tato kolonizace nářečí v severním úseku msl. oblasti stabilizovala, petrifikovala, zejména pak ve východní části úseku. Nelze totiž zapomínat na to, že Valaši prošli slovenským prostředím, asimilovali v něm a přinesli s sebou prvky blízké východním nářečím v severním úseku msl. oblasti. Přitom se ve struktuře místních nářečí neuplatnily ani znaky specificky slovenské, jako konc. *-m* v 1. os. sg. *pújdem* m. *pújdu* a souhláska *r* m. *ř* (*remeň* m. *řemeň*), o nichž se zmiňuje ve své době ještě J. H. A. Gallaš.²⁰

Poněkud jiná situace vznikla v oblasti slovní zásoby nářečí v severním úseku msl. oblasti, jež byla silně ovlivněna pastýřskými výrazy. Nám však nejde o sledování této otázky. Přitom je třeba mít na mysli, že pastýřské termíny byly závislé na nových pasteveckých formách v chovu dobytka, ve výrobě sýrů apod., jež sice byly důležité ve své době, avšak v době současné jsou anachronismem.

5. Z našeho příspěvku vyplývá, že severní úsek msl. nářečí má ráz přechodu nejen mezi nářečím českými v širším smyslu z jedné strany a nářečím slovenskými ze strany druhé, ale též v rámci českých nářečí v širším smyslu, tj. hanáčtinou, laštinou a ostatními moravskoslovenskými nářečím na východní Moravě.

I když se objevují dodnes v severním úseku msl. nářečí četné znaky shodné se slovenštinou, byly to historické okolnosti, které rozhodly, že celý severní úsek msl. nářečí náleží k národnímu jazyku českému a že je podřízen spisovné češtině.

Hranicí mezi oběma jazyky se nestala ani jedna izoglosa žádného diferenčního nářečního znaku, nýbrž rozhodující význam zde měla stará politická hranice mezi Moravou a bývalými Uhrami. Tedy nikoli nářeční hranice, nýbrž hranice

¹⁹ O historických okolnostech, jež působily na vytvoření dvou národních jazyků, českého a slovenského, jakož i na rozhranění mezi nimi, srov. nejnověji v čl. Běličové *Poměr mezi češtinou a slovenštinou v období socialismu*, sb. *Problémy marx. jazykovědy*, Praha, 1962, 387—402. Srov. k tomu též čl. Peciarův *O vztahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtině*, tamtéž, 403—416.

²⁰ Srov. mé čl. *Jsou Gallašovy poznámky o valašském nářečí správné?* SbMM 79, 1960, 206—210, a *O valašském nářečí*, VMM XV, 1960, 203—206.

politická rozčlenila územní pospolitost a v období utváření moderních národů stala se zároveň hranicí národa českého a slovenského, jakož i rozhraním obou národních jazyků.

Tyto skutečnosti je třeba mít na mysli, i když jsou dnes samozřejmostí v české a slovenské lingvistice; beze zření k nim je možno jen stěží s úspěchem řešit složité vývojové jazykové i společenské poměry na pomezí dvou velmi blízké příbuzných jazyků, jimiž jsou čeština a slovenština.²¹

ДИАЛЕКТНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СЕВЕРНОЙ ПОЛОСЫ МОРАВКОСЛОВАЦКОЙ ОБЛАСТИ С УЧЕТОМ НА ВАЛАШСКУЮ КОЛОНИЗАЦИЮ

(Из пограничной чешско-словацкой проблематики)

Резюме

Хотя в структуре моравско-словацких переходных говоров мы находим большинство словацких элементов, эти говоры развиваются с точки зрения синхронической динамики под влиянием чешского национального языка, ко которому они принадлежат. На основе конкретного языкового и исторического материала мы видим, что решающей силой при соединении переходных моравско-словацких говоров к чешскому национальному языку стала политическая граница между Моравией и Венгрией, и не старая диалектная граница между западной и восточной частями в эпохе старой доисторической группы чехословацкой.

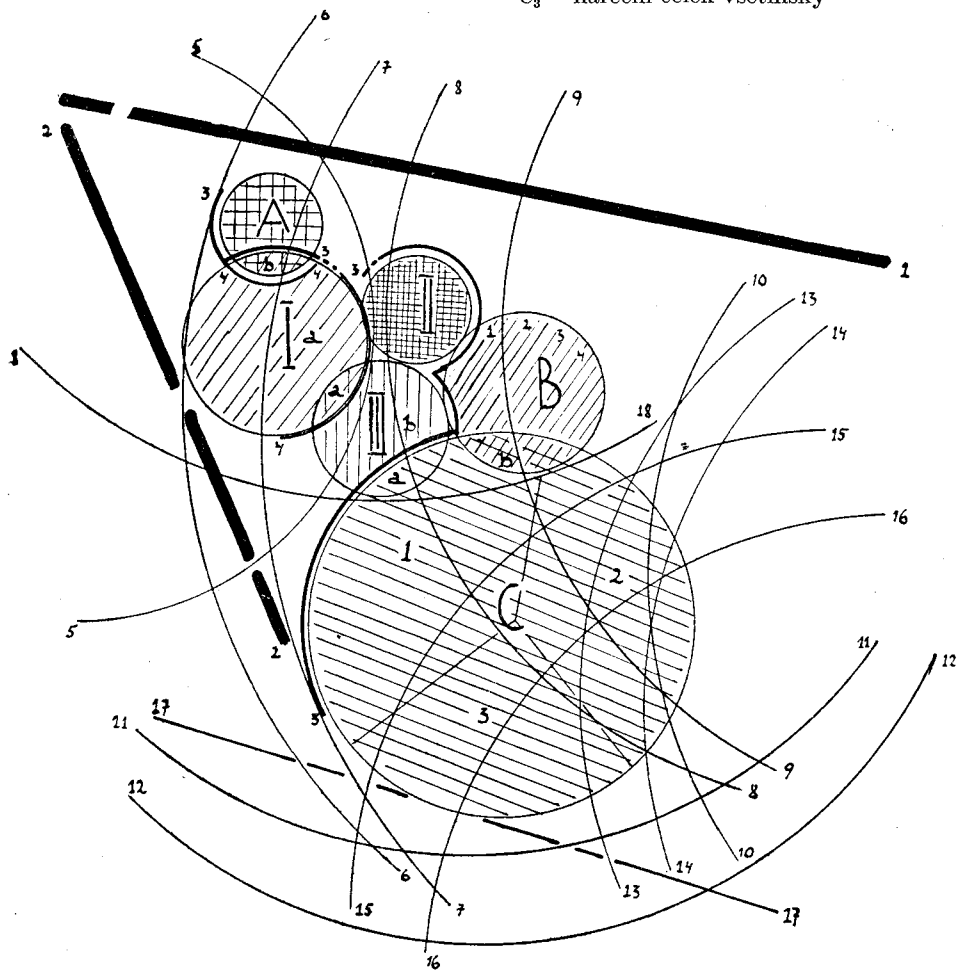
В нашей статье следует вопрос переходных говоров моравско-словацких только в их самой северной части и не во всей восточной Моравии. В структуре этих говоров мы находим звеньевые черты соседних лашских, ганацких и западно-словацких говоров и на основе обществено-исторического материала мы объясняем формирование сложных диалектных процессов в северной части переходных моравско-словацких говоров.

Надо сказать, что северная часть моравско-словацких говоров была переселена колонистами из Моравии во время 12.—14. столетия и позже тоже при помощи Валахов из Словакии во время 16.—18. столетия. Интересно, что вообще валашская колонизация осталась без влияния на структуру этих говоров.

²¹ К této skutečnosti je nutno přihlížet i při koncipování celonárodního dotazníku českého a slovenského, na jehož základě by se mělo přikročit k sestavení jazykového atlasu českého a slovenského. Srov. k tomu čl. Štolecův *Ku koncepcii Atlasu slovenského jazyka*, *Jazykovedný čas.* XII, 1961, 159—176; též, *Nekotoryje voprosy obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa i atlasa slovackogo jazyka*, *VJ* 1960, č. 1, 3—11.

Přehled nářečních typů a variant v severním úseku moravskoslovenských nářečí

I _a	nářeční typ hranický	B ₂	nářeční varianta hodslavická
I _b	nářeční varianta severohranická	B ₃	nářeční varianta mořkovská
II	nářeční typ hustopečský	B ₄	nářeční varianta veřovická
III _b	nářeční typ kelečský	C	archaické jádro valašské
III _a	nářeční varianta západokelečská	C ₁	nářeční celek valašskomeziríčský
A	nářeční typ spálovský	C _{1a}	nářeční varianta podolská
B	nářeční typ starojičenský	C _{1b}	nářeční varianta lešenskochořovská
B ₁	nářeční varianta bernartická	C ₂	nářeční celek rožnovský
		C ₃	nářeční celek vsetínský

Schematický obrazec:

- 1 zánik kvantity (sev.) × zachování kvantity (jih.)
- 2 *stréc, móka* (záp.) × *strýc, múka* (vých.)
- 3 *jehňe, kuře, mje, te, se* (záp.) × *jahňa, kuřa, mja, ta, sa* (vých.)
- 4 *dýšc, mlíko* (záp.) × *děšč, mléko* (vých.)

- 5 *svajba* (záp.) × *svadba* (vých.)
6 *žlutý* (záp.) × *žultý* (vých.)
7 *plný* (záp.) × *pylný* (vých.)
8 *on nésl* (záp.) × *on nés* (vých.)
9 imper. *sedňete* (záp.) × *sedňite* (vých.)
10 zápor *ne* (záp.) × *ňi* (vých.)
11 *sedum* (sev.) × *sedn* (jih.)
12 inf. na *-t* (*dělat*) (sev.) × *dělat* (jih)
13 *saza, pokluzený* (záp.) × *saža, poklužený* (vých.)
14 gen. *tebe, sebe* (záp.) × *teb'a, seb'a* (vých.)
15 *muzyka* (záp.) × *muzyga* (vých.)
16 *kryda* (záp.) × *křýda* (vých.)
17 3. os. pl. *chodá* (*choďi, chodějou*) (sev.) × *choďija* (jih)
18 oblast s šesti fonémy (sev.) × oblast s pěti fonémy (jih)

V. MEDZINÁRODNÝ SJAZD SLAVISTOV V SOFII

(16.—23. septembra 1963)

Piaty medzinárodný sjazd slavistov v Sofii sa konal päť rokov po veľkom stretnutí slavistov v Moskve. Zúčastnilo sa na ňom okolo 1200 slavistov z 26 štátov. Okolo 800 zahraničných účastníkov sa tešilo úprimnému pohostinstvu bulharských hostiteľov. Z Československa prišlo asi 170 pracovníkov, z toho 75 slavistov tvorilo československú oficiálnu delegáciu. Hoci sofijský sjazd trval o dva dni menej ako moskovský, v priebehu jedného týždňa sa prednieslo 580 referátov a koreferátov (v Moskve bolo referátov o polovicu menej). S tým súviseli isté organizačné ťažkosti, ktoré sa prejavili už na predchádzajúcom slavistickom sjazde. Pracovným zameraním i rozvrhnutím tematiky sofijský slavistický sjazd nadväzoval na sjazd moskovský, ale vystúpili do popredia aj niektoré nové momenty, ktoré pravdepodobne ešte výraznejšie vtláčia pečať budúcim slavistickým sjazdom.

Prípravu V. sjazdu usmerňoval Medzinárodný komitét slavistov, ktorého predsedom bol akademik Vladimír Georgiev. V jeho predsedníctve boli profesori sofijskej univerzity Ivan Lekov, Peter Dinekov, Emil Georgiev a generálny sekretár sjazdu Stojko Stojkov. V jednotlivých krajinách pracovali národné komitety slavistov.

Novinkou sofijského sjazdu bolo, že sa mohli po prvý raz predložiť isté výsledky medzinárodnej kolektívnej spolupráce. Medzi dvoma sjazdmi totiž pracovali stále komisie Medzinárodného komitétu slavistov, ktoré mali svoje národné subkomisie. Na moskovskom sjazde sa utvorilo týchto dvanásť slavistických komisií:

1. Komisia pre Slovanický jazykový atlas,
2. Komisia pre cirkevno-slovanický slovník,
3. Komisia pre dejiny slavistiky,
4. Vydavateľsko-textologická komisia,
5. Komisia pre literárnovednú terminológiu,
6. Komisia pre lingvistickú terminológiu,
7. Komisia pre transkripciu,
8. Onomastická komisia,
9. Komisia pre štúdium gramatickej stavby slovanických jazykov,
10. Informačno-bibliografická komisia,
11. Komisia pre poetiku a štylistiku,
12. Komisia pre štúdium balto-slovanických vzťahov.

— Niektoré komisie len hľadajú spôsob a náplň práce, ale viaceré komisie pracovali dosť intenzívne a predstavili sa pozoruhodnými výsledkami. Na prvom mieste treba spomenúť Komisiu pre slovanický jazykový atlas. Komisia predložila V. medzinárodnému sjazdu návrh dotazníka na zachytenie nárečovej diferenciácie všetkých slovanických jazykov. Zhodnotili sa výsledky výskumov podľa *Zkouškového dotazníka pro Slovanický jazykový atlas* (vydaný v Prahe r. 1962), predložená bola sieť bodov pre dialektologický výskum a vypracoval sa perspektívny plán prác na Slovanickom jazykovom atlase.¹ Je to podujatie mimoriadneho dosahu pre celú slavistiku.—Lingvistická sekcia Medzinárodnej terminologickej komisie uložila Československej terminologickej komisii lingvistickej, aby vypracovala heslá základnej lingvistickej terminológie ako podklad pre slovník slovankej jazykovednej terminológie. Pôvodný návrh heslára pripravila Slovenská terminologická komisia. Na jeho základe vypracovala Československá terminologická komisia návrh, ktorý bol

¹ Posledné pracovné stretnutie tejto komisie bolo od 11. marca do 7. apríla 1963 v Dušníkách v Poľsku. Pozri zprávu A. Habovštiaka *Medzinárodná konferencia o prácach na Slovanickom jazykovom atlase*, JČ XIV, 1963, č. 2, 166—171.

predložený Medzinárodnej terminologickej komisii. Tretia (záverečná) porada Medzinárodnej terminologickej komisie bola v Budyšíne (NDR).² Bulharská akadémia vied vydala r. 1963 ako jednu zo sjazdových publikácií I. zväzok terminologického zborníka *Slavistična lingvistična terminologija*. — Subkomisia pre onomastickú terminológiu vypracovala prehľad onomastických pojmov a javov. Svobodov návrh sa posúdil a spresnil a postupne sa k nemu pridávajú inoslovanské ekvivalenty.³ Prof. V. Šmilauer predložil elaborát slovanskej toponomastickej príručky. — Medzinárodná komisia pre štúdium dejín slavistiky dala podnet k práci na bibliografickom slovníku slavistov. Slovanský ústav ČSAV a Československo-sovietsky inštitút SAV vypracovali ukážky 12 hesiel zo *Slovníka českých a slovenských slavistov*.⁴ V iných komisiách sa takáto koordinovaná spolupráca ešte nerozvinula (napr. na schôdzke transkripčnej komisie sa prijalo uznesenie, že v tých komitétach, v ktorých sa to ešte nestalo, majú sa utvoriť a začať činnosť operatívne transkripčné komisie).

Prípravou predbežných návrhov a ukázkových zošitov pre veľké kolektívne práce medzinárodných slavistických komisií sa začal neobyčajný predsjazdový publikačný ruch. Podľa prijatej zásady, že každý referát alebo koreferát, ktorý má byť na sjazde prednesený, musí sa vopred uverejniť, vyšli v jednotlivých krajinách osobitné publikácie sjazdových prednášok (napr. u nás *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*), alebo posledné čísla slavistických časopisov boli venované sofijskému sjazdu. Z príležitosti sjazdu vyšlo väčšie množstvo samostatných slavistických prác. Spomeňme aspoň niektoré: *Slavianskoje jazykoznanije. Doklady sovetской delegacii*. V. meždunarodnyj sjezd slavistov, Moskva 1963. — *Voprosy slavianskogo jazykoznanija 1963*, č. 7. — *Z polskich studiów slawistycznych*, séria 2, Językznawstwo, Varšava 1963. — *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae IX*, Budapešť 1963. — *Romanoslavica IX*, Bukurešť 1963. — *Revue des études slaves 42 (1963)*, Paríž. — *The Slavonic and East European Review 41 (1963)*, č. 97. Bulharský komitét slavistov pripravil pre sjazd 5 zväzkov zborníka *Slavianska filologija*. I. zväzok obsahuje odpovede jazykovedcov na otázky vedeckej ankety V. medzinárodného kongresu, III. zväzok je zostavený zo štúdií a sjazdových referátov z oblasti jazykovedy. Bulharská akadémia vied vydala z príležitosti sjazdu ďalšie hodnotné zborníky prác, napr. zborník k tisícému výročiu slovanskej misie na Veľkej Morave, Ústav bulharského jazyka pripravil veľký zväzok *Izvestija na Instituta za bálgarski ezik*, Filologická fakulta zborník *Slavistični studii* a iné. Z príležitosti V. sjazdu bola teda publikovaná bohatá slavistická literatúra. O bulharských slavistických prácach z r. 1958—1962 podáva obraz *Referativnyj biuleten' bolgarskoj naučnoj literatury* (Sofia 1963). Poľský komitét slavistov prichystal cyklostylovaný výbor poľských slavistických prác z rokov 1958—1963 (*Informator bibliograficzny*). Cenný prehľad slavistických prác, ktoré vyšli od r. 1945 do r. 1963 v Rakúsku, Švajčiarsku a v Nemeckej spolkovej republike obsahuje publikácia *Materialien zu einer slavistischen Bibliographie (1945—1963)*.⁵ Materiály k V. slavistickému sjazdu s ostatnými slavistickými publikáciami, ktoré vyšli od r. 1958, boli vystavené v dňoch sjazdu na veľkej výstave. Treba

² Pozri J. Horecký, *Pracovní porada Medzinárodnej terminologickej komisie*, Československý terminologický časopis II, 1963,

³ Pozri J. Svoboda, *K slovanské onomastické terminologii*, *Prace onomastyczne 5*, I międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna, Wrocław — Warszawa — Kraków, 127—136. — J. Svoboda, *Zpráva ze subkomise pro onomastickou terminologii*, *Zpravodaj Místopisní komise ČSAV II*, 1961, 322—324.

⁴ *Slovník českých a slovenských slavistov*, Ukážky hesiel, Brno — Bratislava 1963 (cyklostyl).

⁵ Hodnotné spracovanie slovenských jazykovedných prác v Dvončovej *Bibliografii slovanskej jazykovedy za roky 1957—1960* sa na výstavu našej slavistickej produkcie nedostalo.

lutovať, že výber slovenských jazykovedných publikácií nezodpovedal heslu výstavy „Slavistika medzi dvoma sjazdmi“. Ani súbor vystavených kníh na sofijskej univerzite a v Československom kultúrnom stredisku v Sofii neposkytoval úplný obraz o našej lingvistickej slavistike. Nevyužili sme možnosť predstaviť našu produkciu svetovej odbornej verejnosti.

Teraz niekoľko poznámok k celkovej organizácii a tematike sofijského sjazdu. Na V. slavistickom sjazde boli dve plenárne zasadania, ináč sa pracovalo v sekciách a podsekciami. Pred záverečným plenárnym zasadáním zhodnotili doterajšiu prácu a stanovili plán ďalšej práce slavistickej komisie. Po otvorení kongresu úvodným prejavom akademika V. Georgieva a po pozdravných prívetoch vedúcich delegácií predniesol pred plénom Todor Pavlov prednášku o metóde socialistického realizmu v slovanských literatúrach a V. V. Vinogradov o rozdieloch všeobecných zákonitostí vo vývine slovanských spisovných jazykov, pred národnou epochou a v národnej epoche. Sofijský sjazd sa konal v roku pamätného cyrilometodejského jubilea. Pripomením o tom slová akademika V. V. Vinogradova v denníku *Rabotničesko delo*: „Osobitný ráz dodalo piatemu medzinárodnému sjazdu slavistov plenárne zasadnutie venované veľkému dielu slovanských vierozvestov, zakladateľov slovanskej písomnosti a literatúry, dielu zakladateľov staroslovienskeho jazyka — Cyrilovi a Metodovi. Skutočnosť, že V. medzinárodný sjazd slavistov sa tak jednomyselne prihlásil k významnému jubileu, k tisícstému výročiu slávneho diela Cyrila a Metoda, je v hlbokom súlade s priznaním dôležitej historickej roly Bulharska v dejinách slovanskej písomno-knižnej kultúry a vo vývine slavistiky.“ Ďalšou osobitosťou sofijského sjazdu bolo rozšírenie tematiky o aktuálne historické a kultúrohistorické problémy, napr. národné obrodenie, národno-osloboditeľské a revolučné hnutie u slovanských národov. Na sjazde sa teda rokovalo o problematike slavistiky v širokom šafárikovskom poňatí.

Prednášky a diskusie prebiehali v týchto piatich sekciách: 1. jazykoveda, 2. literárna veda, 3. literárno-lingvisticke problémy, 4. ľudová slovesnosť, 5. historicko-filologické problémy. Každá sekcia mala niekoľko podsekcí, v ktorých sa prednášalo paralelne. Napríklad jazykovedná sekcia mala tieto podsekcie: a) slovanské spisovné jazyky, b) slovanská historicko-porovnávacía a typologická jazykoveda, c) slovanská dialektológia, d) vzájomný vplyv slovanských a neslovanských jazykov, jazykové sväzy a onomastika, e) slovanská opisná a aplikovaná lingvistika. Rozdelenie prednášok na jednotlivé poldni nebolo vždy šťastlivé. Po referátoch a koreferátoch nasledovala diskusia. Viac času by bolo ostalo na diskusiu, ak by boli referenti predniesli iba zhrnutie publikovaných referátov. Ale tu by zas vzniklo nebezpečenstvo, že referent by v mnohých prípadoch neodôvodnene predpokladal znalosť svojho referátu u publika, pretože prednášky zväčša vyšli neskoro, materiály neboli včas všeobecne prístupné a celkove sú veľmi rozsiahle. Diskusie boli vecné, otvorené, hoci nechýbali ani dramatické situácie (napr. diskusia o macedónskych nárečiach k referátu B. Vidoeského, o využití algebraickej lingvistiky pri rozbere umeleckej literatúry k referátu L. Doležela a i.). Metodologické alebo svetonázorové rozdiely nebránili plodnej a užitočnej výmene názorov.

Ak uvážime, že v samotnej jazykovednej sekcii bolo prednesených okolo 200 prednášok, jazykovednej problematiky sa ďalej týkalo i z literárno-lingvistickej sekcie vari 45 referátov a koreferátov (umelecká reč, verš, jazyk ľudovej slovesnosti), z historicko-filologickej sekcie 5—8 (najmä etnogenéza Slovanov) a niekoľko prednášok z okruhu ľudovej slovesnosti, bude jasné, že len niekoľko účastníkov môže podať úplnejší obraz o práci jazykovednej sekcie. Ja sa pokúsim zhrnúť a charakterizovať všeobecne tematiku jazykovednej sekcie najmä v porovnaní s moskovským kongresom⁶.

⁶ Pozri IV. medzinárodný sjezd slavistů v Moskvě, *Slavia* XXVIII, 1959, 109 n.

Základným referátom k problematike porovnávacieho štúdia slovanských spisovných jazykov bol prejav B. Havránka *Porovnávacie štúdium štruktúry slovanských spisovných jazykov*. Štruktúru staroslovienčiny charakterizoval A. Dostál (*Starosloviensky jazyk, jeho štruktúrna charakteristika a lokálne typy*). Vedľa osvetľovania štruktúrnej charakteristiky slovanských spisovných jazykov všeobecnejší význam mala i úvaha B. Unbegauna o pojme „spisovný jazyk“ u Slovanov; v diskusii sa ukázalo rozdielne chápanie obsahu pojmov *literaturnyj* a *pismennyj jazyk*.

Zo základných otázok, ktorým sa na sjazde venovala pozornosť, bola ďalej otázka periodizácie slovanských jazykov a zákonitostí ich vývinu. Na túto tému prednášal okrem V. V. Vinogradova E. Jóna (*Periodizácia dejín slovanských spisovných jazykov a zákonitosti ich vývoja*; zameral sa však najmä na zákonitosti formovania niektorých spisovných jazykov) a St. Urbańczyk (*Periodizácia dejín spisovnej poľštiny*).

Viacere prednášky sa týkali vzniku slovanských národných spisovných jazykov (R. Auty); ukázalo sa, aký podiel tu mala ľudová reč (E. Andrejčín), aká úloha pripadla umeleckej literatúre (J. Jedlička), ako sa rozvíjala slovná zásoba z cudzích fondov (B. Sulán, L. Jonke). Osvetľovali sa lexikálne vzťahy novej bulharčiny k ruštine (R. Bernard, G. Tagamlička) a k iným balkánskym jazykom (S. Heřman).

Pozornosť sa venovala i staroslovienčine a cirkevnoslovanským pamiatkam (J. Hamm, P. Olteanu, A. Nazor, D. G. Huntley), najmä ich slovnej zásobe (K. Gutschmidt, K. Mirčev, L. Moszyński a i.).

Niekoľko prednášok bolo z oblasti tvorenia slov (K. Nettberg, P. Zwoliński) a slovanskej morfológie (najmä o vide — Sv. Ivančev, A. E. Semenova).

Z okruhu porovnávacej slovanskej lexikológie chýbali referáty všeobecného a základnejšieho rázu, aké boli napr. na IV. sjazde v Moskve. Nebolo ani referátov z oblasti slovanskej lexikografie.

Historicko-porovnávacia a typologická slovanská jazykoveda

Prednášky v tejto sekcii boli najpočetnejšie. Predovšetkým sa riešili všeobecné metodologické problémy. Vl. Skalička poukázal na rozdiel medzi štúdiom typologickým a komparatistickým. Otázkou typologického štúdia slovanských jazykov a nárečí a ich klasifikáciou sa zaoberal D. Brozović a I. Fodor. I. Lekov rozoberal diskusné problémy v porovnávacej slovanskej gramatike. Metodologické zameranie mala tiež Bauerova prednáška *Úlohy a metódy rekonštrukcie praslovanskej syntaxe*. Hoci referáty Halleho a Ivičovej patrili do okruhu algebraickej lingvistiky, možno ich súčasne chápať ako metodologické príspevky k porovnávaciemu výskumu. M. Halle prednášal o cyklicky usporiadaných pravidlách v konjugačnom systéme slovanských jazykov, M. Ivičová osvetlila transformačnú metódu gramatickú úlohu morfémy *se* v srbochorvátčine.

Neobišli sa tradičné otázky slavistických kongresov: praslovančina (S. B. Bernštejn o slabike v praslovančine), vzťah praslovančiny k iným indoeurópskym jazykom (Vl. Georgiev). Lexikálnoštatistické poznámky k baltoslovanskej jazykovej jednote mal predniesť K. Ammer (prednáška nebola).

Špeciálnejšie referáty sa týkali rozličných stránok čiastkových štruktúr slovanských jazykov. Pokiaľ ide o otázky fonologické, menej referátov podávalo vývin jednotlivých foném a fonematičných skupín (Z. Stieber, H. Birnbaum, M. Jurkowski), zväčša sa riešili otázky všeobecnejšie, napr. monogenéza a polygenéza fonologických javov v slovanských jazykoch (M. Komárek), relatívna chronológia v slovanskej fonológii (C. L. Ebeling). A. Lamprecht sa zaoberal vzťahom medzi fonologickým a morfono-

logickým systémom v slovanských jazykoch. — Do tejto sekcie patrili referát E. Paulinyho *Periodizácia dejín fonologického a morfológického systému v západnej slovančine*, i keď bol prednesený v sekcii *Slovanské spisovné jazyky*. Periodizácii vývinu fonologických systémov vo východoslovanských jazykoch venoval koreferát V. Latta. M. Pavlovič skúmal problémy periodizácie fonologického a gramatického systému v srbochorvátčine. Na rozdiel od moskovského sjazdu pomerne veľkú pozornosť vyvolali otázky prozodického systému jazyka (P. Ivič, V. K. Žuravlev, B. T. Kolomic). Zaujala Jakobsonova prednáška *Pokus o štruktúrne riešenie slovanskej historickej akcentológie* (v praslovančine boli len dva binárne protiklady: tónický a kvantitatívny; v istých postaveniach sa jeden z týchto protikladov stal nadbytočným, t. j. raz sa fonologizovala kvantita, raz intonácia; nové je zistenie, že zachovanie akútu je späté s predtónickou dĺžkou).

Morfologická problematika bola predmetom viacerých referátov (V. M. Mareš, E. W. Neuhart, R. Schelesniker a i.). Tak ako pred piatimi rokmi v Moskve stredobodom záujmu bolo sloveso (K. Koschmieder, M. Stevanović, H. Fasske — F. Michałk), v prvom rade slovesný vid (J. Veyrenc, J. Dombrowszky, E. Koschmieder). J. S. Maslov prispel k riešeniu všeobecnej teórie slovanského slovesného vidu na základe faktov z bulharského jazyka.

J. Stanislav predniesol *Poznámky zo slovenskej a slovanskej historickej syntaxe*.

Z oblasti tvorenia slov mal širší dosah referát W. Doroszewského (*Syntaktické základy tvorenia slov*) a F. Sławského (*Tvorenie slov v bulharčine na základe praslovan-skom*).

Potreby výskumu konkrétneho materiálu (a nie privčasne zovšeobecňovať zákonitosti lexikálneho vývinu) zdôraznil V. Machek (*Vývoj praslovskej slovnej zásoby*). Jednu dôležitú stránku lexikálneho vývinu osvetlil kolektívny referát J. Marvana — E. Michálka — I. Němca. Autori na českom materiáli ukázali, ako sa prejavil vývin gramatických kategórií v rozvoji slovnej zásoby. Na rozdiel od moskovského kongresu prednáška H. Schustera-Šewca o otázkach slovanského etymologického bádania zostala ojedinelá.

V mnohých historicko-porovnávacích štúdiách sa sledoval jeden cieľ: skúmal sa vzájomne podmienený vývin čiastkových štruktúr a plánov jazyka a hľadali sa možnosti odlišit geneticky podmienený vývin od nezávislého, konvergentného vývinu.

Slovanská dialektológia

Program dialektologickej sekcie svedčil o úspešnej práci slavistickej dialektologickej komisie medzi dvomi sjazdmi. Zásadné referáty, ktoré odzneli v Moskve (R. I. Avanesov — S. B. Bernštejn: 1) jazykový zemepis a štruktúra jazyka, 2) o zásadách Slovanského jazykového atlasu), stali sa pracovným východiskom národných dialektologických komisií. To bolo vidno na referátoch všeobecného rázu. Okrem Avanesovovej úvahy *Opisná dialektológia a dejiny jazyka* všeobecné témy rozvíjali konkrétne problémy slovanského nárečového atlasu a regionálnych atlasov (T. Logar, J. O. Dzendzelivskij, P. Király). O metódach lingvistickej kartografie hovorila W. Pomianowska.

Z hľadiska dnešného štádia práce bol cenný referát F. P. Filina o slovanských nárečových slovníkoch.

Veľkej pozornosti sa na sjazde tešila otázka hraníc medzi príbuznými jazykmi (J. Bělič, B. Vidoeski) a nárečového pohraničia (H. Popowska—Taborska, R. Löttsch, M. Karaš). Živo sa diskutovalo o macedónskej otázke.

Otázku nárečovej klasifikácie na bulharskom materiáli konkretizoval St. Stojkov.

Ďalšie referáty podávali hláskoslovnú, morfológickú, lexikologickú analýzu nárečového materiálu.

Prednáškami tejto sekcie sa najvýraznejšie prejavil medzinárodný ráz slavistickej problematiky. Skúmali sa vzťahy slovanských jazykov k neslovanským v rámci príslušných jazykových sväzov (sväz balkánskych jazykov — H. Klagstad, J. Ellis, A. Rossetti, A. Desnickaja), litovsko-poľský sväz (V. Falkenhahn). Skúmali sa tiež teórie substrátu a bilingvizmu (K. Treimer, A. Vraciu, J. E. Smuľkova; I. Sipos a i.). Tieto otázky sa skúmali v prvom rade na lexikálnych prvkoch. Sledoval sa spôsob hláskoslovnej a tvaroslovnej adaptácie v novom jazykovom prostredí (V. Vascenko), prostredníctvom iných jazykov pri preberaní (L. Hadrovics, B. Sulán, L. Kiss). Z tohto hľadiska poukázal na dôležitosť maďarskej lexiky pre slovanský etymologický výskum L. Kiss. Otázku medzislovanských a slovansko-neslovanských lexikálnych vzťahov zo širšieho hľadiska skúmala G. H. Worthová. I keď sa otázok lexikálnych prevzatí týkali vari najpočetnejšie prednášky, nemožno povedať, že by sa bola táto problematika osvetľovala zo všetkých hľadísk.

Onomastická subkomisia ukázala sústredenú a cielavedomú prácu. Referáty spracúvali historickú i súčasnú problematiku tejto disciplíny (napr. E. Dickenmann, E. Petrovici, I. Kniezsa, M. V. Biryła, M. Altbauer). Tematicky nový pohľad podal R. Krajčovič v referáte *Toponymia ako prameň sociálnych dejín Slovanov v dobe ranofeudálnej a feudálnej*. Najväčšiu pozornosť zasluhujú Šmilauerove a Rospondove úvahy o slovanskom onomastickom (S. Rospond o toponomastickom) atlase. Príspevky k slovanskému onomastickému atlasu predniesol i kolektív autorov v NDR (vedenie R. Fischer). V poslednom čase sa toponomastická práca orientuje najmä na mená vôd.

Slovanská opisná a aplikovaná lingvistika mala po prvý raz na slavistickom sjazde osobitnú sekciu. Sofijský sjazd podal výrazné svedectvo životnosti tzv. algebraickej lingvistiky. Referáty vypracované novými metódami odznali aj v iných sekciiach, najmä v sekcii o literárno-lingvistických problémoch (napr. rozbor verša a umeleckej reči vôbec). Transformačnou analýzou sa pracuje napr. v syntaktickej typológii.

Tematika tejto sekcie sa týkala troch okruhov: 1. strojový preklad (najmä príprava algoritmu a otázka prevodného jazyka — A. Ludskanov, L. Dezsö, P. Sgall), 2. algebraická lingvistika (šlo najmä o entropiu v synchronickom a diachronickom pláne — B. Penkov a Bl. Sendov, H. Kučera, R. Abernathy, o štatistickú štruktúru slovo-tvorného modelu — J. Horecký), 3. štruktúrna analýza jazyka (syntaktická typológia — R. Ružička, transformačná analýza textu — D. Worth, F. Papp).

Pri prehľade tematiky V. slavistického sjazdu sme už spomenuli referáty slovenských účastníkov (E. Pauliny, J. Stanislav, E. Jóna — Š. Peciar, R. Krajčovič, V. Latta Ružičkova prednáška *Typy syntagiem v jednotlivých slovanských jazykoch a otázky transformačnej metódy* pre autorovu neúčast na sjazde odpadla. Väčšina slovenských účastníkov sa zapojila do sjazdových diskusií. Okrem referátov zo Slovenska sa slovenčiny viac alebo menej týkali prednášky niektorých slavistov z Maďarska, Poľska, Rakúska, USA. Ide najmä o tieto referáty: P. Király, *Metodologické problémy pripravovaného Jazykového atlasu slovenských nárečí v Maďarsku*. — I. Sipos, *Dvujazyčije, vznikajúšče na jazykovej hranice i etapy jeho razvitija*. — F. Gregor, *Vplyv maďarského jazyka na slovenské nárečia Pilisszantova* (referát nebol prednesený). — I. Kniezsa, *Slavianskaja toponomastika Vengriji*. — L. Kiss, *Značenijsje vengerskoj lexiki dla slavianskich etimologičeskich issledovanij*. — M. Karaš, *Elementy slowackie w gwarach polskich*. — Z. Sobierajski, *Z morfologičnych wplywów slowackich na polskie gwary spiskie* (referát nebol prednesený). — B.

Sulán, *K problematike vengerskich elementov v slovare češského jazyka*. — L. Hadrovics, *Problematika maďarského posredovania u njemačkim i talijanskim elementima slavenskih jezika*. — F. Zagiba, *Die abendländisch-lateinischen Grundlagen der slavischen literarischen Bildung vor und während der kyrillo-methodianischen Zeit*.

Na záverečnom sjazdovom zhromaždení sa oznámilo, že VI. slavistický sjazd bude v Prahe a Bratislave. Predsedom Medzinárodného komitétu slavistov sa stal akademik B. Havránek. Z Havránkovho záverečného prejavu na plenárnom zasadnutí zaznamenáme tieto myšlienky o budúcom kongrese: zdá sa, že sa bude klásť väčší dôraz na prácu komisií, počet referátov sa v budúcnosti obmedzí, ale referáty sa budú týkať základných otázok porovnávacej slavistiky. Už sofijský sjazd naznačil, že medzinárodné slavistické sjazdy budú znamenať isté sumovanie práce jednotlivých slavistických komisií a budú vytyčovať — popri osvetľovaní základných problémov — veľké kolektívne úlohy pre slavistický výskum v medzinárodnom meradle.

V. Blandár

S. B. BERNŠTEJN, OČERK SRAVNITELNOJ GRAMMATIKI SLAVIANSKICH JAZYKOV. Moskva 1961, strán 350.

Prvý zväzok Bernštejnovej široko koncipovaného kompendia slovanskej porovnávacej gramatiky obsahuje dve základné časti, a to Úvod (str. 9—122) a Hláskoslovie (str. 123—308).

V úvodnej časti sa autor dotýka jednak všeobecných metodologických a terminologických otázok porovnávacej jazykovedy (§ 1—6), jednak chronologickej a geografickej problematiky indoeurópejiny, baltoslovančiny a praslovančiny (doba rozpadu indoeurópskeho prajazyka, balto-slovanské jazykové vzťahy, periodizácia vývinu praslovančiny, zemepisná lokalizácia praslovančiny v rôznych fázach jej vývinu, nárečové členenie praslovančiny atď.).

V druhej základnej časti pod názvom Fonetika preberá Bernštejn nielen praslovancké hláskové zmeny v užšom slova zmysle (t. j. hláskové zmeny od vyčlenenia z indoeurópejiny až po poslednú fázu rozpadu praslovančiny, t. j. po X. — XI. storočie), ale aj spoločné slovanské hláskové vývinové tendencie po vzniku jednotlivých národnostných slovanských jazykov (napr. vývin *i* a *y*, zmena *e* > *o*, vývin *ě*, vývin *g* > *γ*, *h*, vývin *w* > *v* a *i*.)

Knihu uzatvára bibliografický zoznam, menný ukazovateľ, vecný ukazovateľ, index, slov a toponymický a geografický ukazovateľ (str. 309—347).

Medzi vyjdením Bernštejnovej knihy a vyjdením prvého zväzku Miklošičovej porovnávacej slovanskej gramatiky je obdobie vyše sto rokov. Za toto obdobie vyšlo niekoľko syntetických prác venovaných porovnávaniu slovanských jazykov a rekonštrukcii praslovančiny. Postupný pokrok porovnávacej metódy a všeobecnej lingvistickej teórie v priebehu 19. a 20. storočia sa odráža aj na slovanských porovnávacích gramatikách. Kým Miklošičova gramatika bola vcelku koncipovaná podľa tých zásad, na akých boli stavané indoeurópske porovnávacie gramatiky Boppa a A. Schleichera, Vondrákova slovanská gramatika mala za vzor tú mladogramatickú metódu, na akej bola stavaná Brugmannova indoeurópska porovnávacia gramatika. Saussurovský princíp systémového chápania jazyka vniesol v zárodočnej forme do indoeurópskej i slovanskej porovnávacej gramatiky A. Meillet (*Introduction à l'étude comparative...*, *Le slave commun*). Medzi iným preto, že podľa Saussura vedecký postup systémového výkladu jazyka sa dá dôsledne uplatňovať iba v synchronickom popise, resp. pri analýze súčasného stavu jazyka,

neprenikala doteraz a ani v súčasnosti ešte v dostatočnej miere nepreniká táto moderná lingvistická teória a metodológia do historickoporovnávacieho štúdia indoeurópskeho a slovanského. Kým pri indoeurópskom porovnávanom skúmaní uplatňuje systémový a funkčný princíp najdôslednejšie Kuryłowicz, zatiaľ syntetický opis vývinu praslovančiny a starších fáz slovanských jazykov na základe systémového a funkčného princípu ešte iba čaká na svojho realizátora. Doterajšie pokusy svedčia skôr o snahe a programe než o skutočnom vnútornom uplatnení tohto princípu. Platí to tak o Horáľkovom Úvode do štúdia slovanských jazykú, ako aj o najnovšom pokuse o syntetickú porovnávaciu slovanskú gramatiku, o Bernštejnovej knihe (ostatné novšie porovnávacie gramatiky slovanských jazykov ako Nahtigalova práca *Slovanski jeziki* alebo Vaillantova *Grammaire comparée* ani teoreticky z tohto princípu nevychádzali).

Bernštejn si teoreticky a programovo stavia pomerne vysoké postuláty. Hneď v Predslove (str. 3) konštatuje, že „našou úlohou je podať výklad súčasného stavu vedy“ (rozumej slovanskej porovnávacej jazykovedy). Na str. 44—45 správne zdôrazňuje dôležitosť metódy relatívnej chronológie a vnútornej rekonštrukcie. V § 19 pod názvom „Všeobecné princípy“ (str. 123—133) veľmi nástojčivo proklamuje uplatnenie fonologického, systémového a funkčného pohľadu na vývin zvukovej stránky jazyka („jazyk je systém“; „treba prísne rozlišovať hlásku (pojem fonetický) a fonému (pojem funkčný). Hlásku sa skúma mimo systému, Fonéma je pojem relačný“; „Súčasná teória jazyka vyžaduje nielen analýzu fonetických zmien, ale aj všestranné skúmanie tých vzťahov, do ktorých vstupujú fonémy v rozličných obdobiach dejín jazykového systému“ atď.

Treba však konštatovať, že tieto teoretické postuláty modernej jazykovedy sa autorovi pri konkrétnom opise a výklade vývinu hláskovej sústavy praslovančiny podarilo realizovať len v obmedzenej miere, často na tej úrovni, na akej bol výklad praslovančiny u Meilleta. Za hlavný prínos Bernštejnovej gramatiky pokladáme to, že pri výklade vývinu praslovanského hláskoslovia postupuje metódou „synchronických“ prierezov, teda nie popisom izolovaných prvkov hláskovej sústavy od indoeurópciny cez praslovančinu až k jednotlivým slovanským jazykom, ako to robí ešte stále napr. J. Stanislav v Dejinách slovenského jazyka. V niektorých prípadoch však metóda synchronických prierezov zostáva u Bernštejna iba zdaniľou systémová. Vo viacerých prípadoch sa hláskové a iné javy opisujú a vysvetľujú tradične, ba niekedy až anachronisticky. Svedčí o tom napr. Bernštejnovu konštatovanie o čisto fonetickej, nie fonologickej povahe zmeny $g > h$ (str. 127). Novšie štúdie (napr. Krajčovičova v Slavii) jasne dokazujú, že fonologický, resp. fonologicko-gramatický moment tu bol rozhodujúci.

Okolnosť, že sa Bernštejn opiera o staršiu indoeuropeistickú a slavistickú literatúru, ako aj tá okolnosť, že pri úvahách o niektorých javoch nepozná dostatočne príslušnú odbornú literatúru, vedie k tomu, že niekedy vyslovuje názory dnes už neprijateľné. Napr. popieranie oprávnenosti klasifikácie indoeurópskych jazykov na satemovú (východnú) a kentumovú (západnú) oblasť bolo módné v 20-tych a 30-tych rokoch, keď sa ešte príliš zjednodušené chápalá problematika hetitského a tocharského jazyka. Alebo konštatovanie o poľskom pôvode spišských a šarišských nárečí a ukrajinskom pôvode zemplínskych nárečí sa opiera zaiste o Cambelovu prácu spred polstoročia. Tu treba pripomenúť, že Bernštejnové názory o západoslovanských jazykoch vôbec sú viacej kuriózne než skutočne vedecky opodstatnené. Autor sa opiera o nejaký starší názor bez toho, aby proti nemu uviedol aj iné, často pravdepodobnejšie výklady. Platí to napr. o výklade slovensko-slovinských izoglos (str. 78—79), z ktorých viaceré nie sú iba stredoslovensko-slovinskými, ale stredoslovensko-južnoslovanskými izoglosami. Ich výklad zostáva i naďalej ťažký a zložitý, nemožno ho redukovat na existenciu avarského kaganátu.

Zdá sa nám, že Bernštejn príliš preceňuje pri výklade vývinu jazykových prvkov

teóriu jazykového substrátu. Substrát prichádza ako deus ex machina často tam, kde si nevieme s výkladom určitých inovácií v jazyku rady. Bernštejn si pomáha substrátom napr. pri baltoslovanských inováciách, baltským substrátom pri niektorých vlastnostiach poľštiny a bieloruštiny, keltským substrátom pri českých inováciách atď. Treba si však uvedomiť, že substrátový výklad vlastne nie je výklad, lebo jednu neznámu presúva na druhú neznámu.

Veľkou prednosťou Bernštejnovej knihy je, že nie je bezduchým zhrňovaním mŕtveho materiálu, ale živým a zaujímavým výkladom, ktorý núti k ďalšiemu premýšľaniu o traktovaných javoch. S mnohými názormi Bernštejna súhlasiť nemožno (napr. s jeho chápaním blatoslovanskej jednoty, s tradičným výkladom praslovanskej metatézy atď.), ale pravdou je, že autor vie stavať problematiku veľmi zaujímavu a pre ďalší výskum podnecujúcu.

Š. Ondruš

ARNOŠT LAMPRECHT, SLOVNÍK STŘEDOOPAVSKÉHO NÁŘEČÍ. Vydalo Krajské nakladatelství v Ostravě 1963, str. 165, cena viaz. 9,50 Kčs.

Slovník středoopavského nářečí je pokračovaním autorovej monografie *Středoopavské nářečí* (vydal ju r. 1953 Sliezsky študijný ústav v Opave). Uvedené dve publikácie o stredoopavskom nárečí sa navzájom dopĺňajú a utvárajú úplnú nárečovú monografiu, v ktorej sa podáva opis a rozbor skúmaného nárečia nielen z hláskoslovného, ale aj z lexikálneho hľadiska. Tento postup, t. j. doplnenie nárečovej monografie slovníkom skúmaného nárečia, pokladáme za správny. Nazdávame sa, že by bolo užitočné, keby sa uplatňoval aj pri spracovaní slovenských nárečí. Nedostatok väčších i menších nárečových slovníkov i slovníčkov je totiž nielen v československej, ale aj v slovanskej dialektológii citelný a ich spracúvanie je zo dňa na deň naliehavejšie. Svedčí o tom aj referát prof. F. P. Filina na V. medzinárodnom sjazde slavistov v Sofii, v ktorom sa načrtol aj pozoruhodný program výskumu a spracovania slovnej zásoby ruských nárečí. A práve vzhľadom na aktuálnosť spracúvania nárečového slovného bohatstva, ako aj vzhľadom na to, že nárečové slovníky sú v našej dialektologickej literatúre pomerne zriedkavé, je aj Slovník středoopavského nářečí od prof. Arnošta Lamprechta cenným obohatením československej i slovanskej dialektológie.

Už pri zbežnom nahliadnutí do Slovníka středoopavského nářečí si povšimneme, že autor pri jeho spracovaní uplatnil niektoré pozoruhodné postupy, ktoré nie sú v našich nárečových slovníkoch celkom zvyčajné. Metodologickou svojráznosťou tohto slovníka je zaujímavá úvodná štúdia *Slovní zásoba nářečí na Opavsku* (str. 7—16). Autor v nej stručne, ale výstižne charakterizuje slovnú zásobu skúmanej oblasti, pričom konštatuje, že jadro slovnej zásoby tvoria slová, ktoré sú zhodné jednak s celonárodným jazykom a s okolitými nárečiami českého pôvodu, jednak aj so slovenčinou a s poľskými nárečiami. Tu možno pripomenúť, že slová, ktoré poukazujú na vzťah skúmaných nárečí so slovenčinou (str. 11), sú v slovenčine zväčša nárečové [napr. *chrobák* vo význame „červ“, *kuzeň*, *ikro* (= lýtko), *podvoje* (= veraje)] a že do spisovného jazyka viaceré z nich vôbec neprenikli. Podaktoré slová z tejto skupiny, napr. *čub*, *čubať*, *sevo*, *kopidol* (= hrobár), by sme v súčasných slovenských nárečiach asi sotva zistili.

Ďalšou analýzou lexikálneho materiálu stredoopavského nárečia autor zisťuje, že lexikálne prvky zhodné s poľskými nárečiami majú dvojaký charakter: jedna časť má zreteľne moravský pôvod a je rozšírená nielen na terajšej moravskej oblasti, ale aj ďalej na sever na poľskom území; druhá časť je poľského pôvodu a presahuje z poľského územia

častočne na území Moravy. Autor vyčleňuje v slovnej zásobe stredoopavského nárečia aj slová nemeckého pôvodu. Sú to najmä slová z remeselníckeho a obchodníckeho života, ktoré však už v ostatných rokoch zreteľne miznú a dnes ich už nepoužívajú dokonca ani tí príslušníci nárečí, ktorí doposiaľ v každodennom styku používajú ako dorozumievací prostriedok aj naďalej miestne nárečie.

Vlastný materiál v slovníku, usporiadaný v abecednom poriadku, obsahuje podľa konštatovania autora podstatnú časť slovnej zásoby stredoopavského nárečia. Autor sa usiloval teda zachytiť predovšetkým tú časť slovnej zásoby, ktorá je najvšeobecnejšia a ktorú ovláda väčšina používateľov skúmaného nárečia. Okrem toho obsahuje slovník aj početné slová z rozmanitých oblastí hospodárskeho, spoločenského a kultúrneho života stredoopavského ľudu. Slovníkový materiál autor zbieral jednak zapisovanim nárečových textov, jednak aj vyplňaním lexikálnych dotazníkov (najmä dotazníka, ktorý zostavil prof. Ad. Kellner). Hoci slovník obsahuje aj mnoho slov intelektuálneho, terminologického a expresívneho charakteru, domnievame sa, že vo výskume slovnej zásoby sa mohlo ísť ešte viac do šírky: v slovníku sa mohli zaznamenať aj ďalšie slová, stojace mimo jadra slovnej zásoby. Rozsah slovníka by sa bol síce podstatne zväčšil, ale tým by sa zároveň zvýšila aj jeho hodnota.

Jednotlivé slová sú v slovníku usporiadané nielen abecedne, ale v rámci podaktorých hesiel aj vecne, napr. pri hesle *barva, cep, dobytek, huba, kosa, obilí, pec, ryba* a pri viacerých ďalších heslách. Pri takýchto heslách sa zaznamenáva v slovníku nielen ich význam, ale aj celý rad slov, ktoré s uvedeným heslom vecne súvisia a ktoré utvárajú istý sémantický okruh. Napríklad pri hesle *cep* sa uvádzajú aj názvy jednotlivých častí cepu ako *hulka, kapica* (ze skury, z lyč'a), *svora* (kož'ana). Pri niektorých heslách je materiál tohto druhu pomerne obsiahly a zachytáva značné množstvo názvov z istého sémantického poľa, napr. pri hesle *obleč'y* je okolo 50 názvov jednotlivých častí mužského a ženského odevu, pri hesle *nemoc* viac ako 60 názvov najrozličnejších chorôb, pri hesle *přemenko* zas celý rad nadávok, prezývok a expresívnych slov vzťahujúcich sa najmä na negatívne vlastnosti človeka. Slová zaradené v rámci okruhov pod jedným heslom uvádza autor aj na príslušnom mieste v abecede, kde vysvetľuje aj ich význam.

Význam jednotlivých hesiel sa podáva zväčša pomocou synonym, zriedkavejšie aj pomocou stručnej výstižnej definície (napr. *kulak* = kulaté dřevo prostřední tloušťky, str. 67). Vo viacerých prípadoch ilustruje autor význam slova krátkym citátom vyexcerpovaným pravdepodobne z nárečových textov. Autor zaznamenáva aj početné frazeologické zvláštnosti charakteristické pre skúmané nárečie, napr. pri hesle *rozum: nema kuska rozumu; robi z rozumem; je na rozum padly; přyš'el o rozum; č'y to je rozum take vjegy ro-bič'*. Pri niektorých heslách sa najmä z úsporných dôvodov používa aj metóda hniezdovania (napr. *holub, holubinka, holubník*, str. 45; *slama, slaminka, slamjany 122; perník, perníkarky* = druh hrušiek 97; *ofca, oveč'ka, ofč'ak*).

Slovná zásoba sa v slovníku hodnotí aj zo štylistického hľadiska a osobitnou značkou sa označujú napr. tzv. zastarané slová, slová novšieho pôvodu, expresívne a citovo zafarbené slová a slová s preneseným významom. Toto štylistické hodnotenie je veľmi dôležité najmä vo vzťahu k spisovnému jazyku.

Jednotlivé slová, ako aj nárečové citáty autor vždy nelokalizuje, pretože slovná zásoba stredoopavského nárečia je pomerne jednotná. Údaje o mieste zápisu sa uvádzajú len vtedy, ak je autor presvedčený, že slovo sa nevyskytuje na celej skúmanej oblasti alebo ak je to slovo, ktoré sa vyskytuje mimo oblasti stredoopavského nárečia. Možno pripomenúť, že pri spracovaní slovnej zásoby nárečí je potrebné aspoň v istých prípadoch všimnúť si aj presné geografické rozšírenie jednotlivých znení, a to buď uvedením lokality priamo pri hesle, buď zaznamenaním lexikálnej diferenciácie geograficky na mapke tak, ako sa to

robi pri spracovaní hláskoslovnia a tvaroslovnia. Takéto mapy sa môžu pripojiť k jednotlivým heslám alebo môžu tvoriť samostatnú prílohu na konci slovníka.

Na charakterizovanie lexikálnej diferenciacie nárečovej slovnej zásoby sa využívajú kartografické metódy najmä v nemeckých lexikografických prácach. Bolo by užitočné, keby sa tento spôsob zachytávania lexikálnej členitosti zaužíval aj pri spracúvaní našich nárečových slovníkov. Tento metodologický postup umožňuje totiž získať aspoň čiastočný obraz o lexikálnej diferenciacii skúmaného nárečia.

Vydaním *Slovníka středoopavského nářečí* sa obohatila naša jazykovedná literatúra o cennú a neobyčajne záslužnú prácu. Treba zdôrazniť, že tento slovník má osobitný význam aj pre slovenskú dialektológiu. Práca sa bude používať nielen pre rozmanité praktické ciele, ale aj pri skúmaní vzťahov medzi slovenskými a lašskými nárečiami. Slovník veľmi dobre poslúži aj tým pracovníkom, ktorí si budú všimáť nárečia na poľsko-slovenskom rozhraní v oblasti Kysúc, Oravy a Spiša, a to preto, že nárečia z tejto oblasti s lašskými nárečiami najtesnejšie súvisia. Napokon vyslovujeme želanie, aby prác tohto druhu sa objavilo už v blízkej budúcnosti čo najviac.

A. Habovštiak

JOSEF BENEŠ, O ČESKÝCH PŘÍJMENÍCH, NČSAV Praha 1962, str. 355, cena 25 Kčs.

Začátkem minulého roku se objevila již delší dobu očekávaná publikace dr. Josefa Beneše *O českých příjmeních*, která rozmnožuje řady naší nepříliš bohaté onomastické literatury. Kniha je určena nejen odborníkům, ale i širší veřejnosti a má podat souhrnný obraz a rozbor současných českých příjmení.

V úvodní části (s. 5—32) autor stručně seznamuje čtenáře s předmětem a rozsahem své práce, pojednává zde o různých způsobech pojmenování osob, o zvlátnostech těchto jmen, o jejich tvoření, přechylování, původu a třídění.

V následující kapitole (s. 33—49) jsou probírány typy příjmení a přízvisek ze slov a tvarů označujících přivlastňování.

Těžištěm Benešovy práce je však sémantický a slovtvorný rozbor. Oddíl „příjmení podle významu slov, z nichž vznikla“ tvoří celkem deset kapitol (s. 50—250), do nichž jsou utříděna příjmení ze starých osobních a křestních jmen, příjmení vzniklá ze jmen ženských, z místních a pomístních jmen, z obyvatelských názvů, z názvů domů a domovních znaků, z národních a kmenových jmen, z názvů živočichů, rostlin a z názvů pro neživou přírodu, z názvů podle člověka, jeho věku, stavu, zaměstnání ap., z názvů věcí a z abstraktních pojmů.

Druhý oddíl „příjmení podle druhu slov, z nichž vznikla“ (s. 251—325) obsahuje kapitoly rozebírající příjmení tvořená z adjektiv, ze sloves, ze slov nesklonných a složených, dále pak zvláštní podoby vlastních osobních jmen vzniklých z apelatív a příjmení utvořená z cizích slov.

Kniha je plodem autorovy dlouholeté péle. Při svých výkladech pracuje Beneš s množstvím materiálu z nejrůznějších období a jak sám poznamenává, musel projít spoustou různorodé literatury, zejména při objasňování věcného významu jmen.

Patrně proto, že autor sleduje především praktické cíle, nenajdeme v jeho díle obecná teoretická pojednání o charakteru příjmení nebo osobního jména, o jeho začlenění v rámci vlastních jmen, v rámci apelatív atd.¹ a teoretická literatura není uvedena ani v bibliografickém soupise, ani v poznámkách.

Pojem „česká příjmení“ chápe autor snad až příliš široce jako „příjmení utvořená Čechy ze slov českých nebo přejatých“ jakož i „jména vzniklá v jinonárodním prostředí, ale přizpůsobená české výslovnosti nebo obměněná českými příponami anebo přizpůsobená typům českých jmen..., latinská a řecká jména humanistická a jména vzniklá ze středo-hornoněmeckých jmen našich hradů a měst“ (s. 5).

Jako materiálová základna posloužil Benešovi Pražský adresář, který doplňuje poněkud neurčitě „příjmeními lidí všeobecně známých a těch, s kterými... přišel do styku.“ (Tamtéž.) Jinými slovy, autor pracuje s příjmeními, která se vyskytují v Čechách, přesněji řečeno, většinou s příjmeními obyvatelů Prahy.

Toto vymezení může mít sice na jedné straně jisté teoretické výhody, ale soudíme, že je nevyváží řádka nevýhod na straně druhé. Pražské centrum k sobě odedávna přitahovalo obyvatele z celých Čech, takže právem lze předpokládat, že se tu setkáme s nejrozmanitějšími druhy příjmení. Vedle nich zde však najdeme i značný počet jmen jinoslovanských a vůbec cizích, např. německých, maďarských, italských ap., která napředstavují běžný český průměr a která z lingvistického hlediska nemůžeme považovat za příjmení česká, nehledě na to, že těžko můžeme stanovit národnostní příslušnost jejich nositelů.

Při tak širokém a různorodém materiálu se nelze divit, že se autorovi vloudila do práce místy některá nedopatření, jako nepřesnosti při zařazování příjmení k jednotlivým kategoriím a některá mechanická řazení bez důsledného uplatňování lingvistických kritérií. Složitá je též situace u příjmení typu *Baran*, *Chlpič*, *Kožušník*, *Slobodník*; *Kovalčík*; *Gajdoščík*, *Gejdoš*, *Gazda* ap., která Beneš řadí jednoznačně k jménům moravské provenience, třebaže v podobných případech nelze vyloučit ani možnost původu slovenského.

Místy autor upozorňuje na lokální omezení některých příjmení, všímá si jistého rozdílu mezi Čechami a Moravou i pravděpodobné ohraničenosti v rámci Čech. K příkladům, které tu uvádí, můžeme přidat ještě několik dalších, např. nářeční synonyma typu: *Čáp* — *Bočan*, *Dudák* — *Gajdoš* — *Piskač*, *Dvořák* — *Majerník*, *Pasák* — *Báča*, *Řezník* — *Masar*, *Švec* — *Čizmár*, *Truhlář* — *Stolař*; *Horní* — *Horný* — *Vyšní* ap.

Při práci druhu Benešovy studie by podle našeho názoru neměly chybět mapky o místním rozšíření některých příjmení, případně grafy o jejich frekvenci. Proto počítáme jako jistý nedostatek práce, že se autor příliš těsně držel pražských poměrů a mapy opomenul, třebaže je sám o jejich užitečnosti přesvědčen (viz s. 18). Vždyť už jen bližší nahlédnutí do zpracovaných svazků Berní ruly, kterou Beneš cituje, nám zřetelně ukáže, že např. příjmení *Erben*, *Hladík*, *Hylmar*, *Jirásek*, *Kašpar*, *Materna*, *Marvan*, *Mill*, *Nývtl*, *Podzimek*, *Zima* jsou běžná na větším či menším území severovýchodních Čech, zatímco v jihozápadní polovici Čech se s nimi téměř nesejdeme. Podobně příjmení typu *Moravec*, *Němec*, *Polák*, *Slovák*, *Slezák*, označující původ někdejšího nositele, lze sice potenciálně předpokládat na nejrůznějších místech Čech, ale přece se zdá, že nejfrekventovanější jsou právě v těch oblastech, které s příslušnými etnickými celky sousedily. I tu by přehledná mapa mohla povědět své slovo. Také vzájemné vztahy křestního jména a jemu odpovídajícího příjmení může mapka někdy pěkně ilustrovat.

Nechceme upírat význam historickým dokladům, kterými Beneš velmi bohatě ilustruje své výklady, ale domníváme se, že zejména při rozboru současného stavu českých příjmení by se měl historický aspekt kombinovat s aspektem jazykové zeměpisným.

Vedle těchto poznámek, které mají spíš charakter diskusního příspěvku, chceme však poukázat i na jeden vážný nedostatek celé práce, a to na to, že ke knize chybí abecední seznam použitých příjmení. A tak si čtenář nejen že nemůže zjistit, kolik a která příjmení Beneš zpracovává, ale nemůže si často bez komplikací ani najít své vlastní jméno. A přece

má být — aspoň podle vydavatelské poznámky — Benešova kniha nejen odbornou příručkou, ale i „vítaným pramenem poučení laikům, jejich přirozenému zájmu o výklad jejich vlastních příjmení.“ Jak si má ovšem nejazykovědec — ale mnohdy i jazykovědec — určité příjmení nalézt, to vydavatelská poznámka neradí. Tak např. čtenář s běžným českým příjmením *Baloun* nenajde své jméno ani mezi jmény zakončenými na *-n* na stránkách 89, 116, 121, 126, 133, ani mezi jmény zakončenými na *-oun* na stránkách 117, 266, 294, 308 nebo na *-on*, respektive *-un* na stránkách 83, 92, 117, 122, 266, 308, ani v oddíle „Příjmení z názvů nejrozmanitějších věcí“ na str. 238, a jestliže zrovna sám neví, že jeho jméno souvisí s jménem románských Valónů, a nebude je hledat v skupině „Příjmení z názvů národů románských“ na str. 184, pravděpodobně je nenajde vůbec.

Domníváme se, že nezařazení abecedního soupisu použitých příjmení (věcný rejstřík ho nemůže nahradit) nejen značně ztěžuje manipulaci s knihou, ale ubírá hodnotu dílu, na které autor vynaložil tolik usilovné práce a které znamená oproti některým předcházejícím pracím tohoto druhu zase krok dál.

M. Majánová

CUDZOJAZYČNÉ RECENZIE*
REVIEWS IN FOREIGN LANGUAGES

A. ELLEGÅRD, ENGLISH, LATIN, AND MORPHEMIC ANALYSIS. (Gothenburg Studies in English 15) Göteborg 1963. 20 pp. Price 5 Sw. Kr.

The author tries to state a set of general rules for the identification of morphemes which are necessary in analyzing the Latin part of the English vocabulary. This has been and will be a permanent stimulus for the improvement of the morphemic analysis. There are two marked features in E.'s inductive approach. First, he shows how the extent of the vocabulary influences the morphemic analysis. The greater the extent of the vocabulary the completer the analysis may be. This, of course, does not mean that an exhaustive vocabulary must enable an analysis without unsolved residues. The number of residues depends to a considerable extent on the subtlety of our criteria. Not all of the criteria need be general, in special cases unique criteria differing from case to case may be used. In general we choose those ones the use of which results in the least number of the unresolvable residues and admits no false analysis. The verification of adequacy of the analysis is for the time being only the agreement with psychological and historical facts.

The second feature of E.'s approach is the requirement of phonetic similarity of allomorphs. In historical and comparative linguistics the phonetic shape is of primary importance in establishing the relationship of two morphemes, whereas the semantic agreement is treated with greater freedom. In descriptive linguistics the semantic agreement is treated more rigorously, but two morphs need not be alike phonetically at all. Ellegård is of the opposite opinion: Two morphs must be alike at least to a certain extent, otherwise two synonym morphs might be qualified as instances of the same morpheme (13). This seems impossible if we insist on the complementarity of the distribution of both morphs. As the phonetic similarity is stated in no way, it is E.'s Rule C (15) that allows to unify two synonym morphs into one morpheme. The author does not agree with the principle of unique morphemic conditioning of allomorphs, but requires a given phonetic difference to appear in the environment of more than one morpheme. So the plural affixes *-en* (in *oxen*) and *-s* will be two morphemes. This requirement may be more or less useful from language to language, it is to be used according to the character of the material. This applies to all criteria in general: One does not choose them a priori, but with regard to the nature of the material analysed; one either narrows down general criteria or establishes new specific ones. This techniques is clearly demonstrated in the author's approach.

G. Altmann

* Poznámka redakcie: Počínajúc 1. čísлом XV. roč. Jazykovedného časopisu rozhodla sa redakcia uverejňovať recenzie zahraničných jazykovedných prác, najmä západných, v jazyku publikovaného diela.

PSYCHOLINGUISTICS. A Book of Readings. Edited by Sol Saporta. Prepared with the Assistance of Jarvis R. Bastian. Holt, Rinehart & Winston. New York 1961. 551 pp.

In accordance with general trends in science, the linguists continue to look for contacts with other branches of science; both with disciplines that are interested in language as a means of conveying their scientific systems (logic, mathematics) and also with disciplines that are concerned with various aspects of the human behaviour (anthropology, sociology, psychology). This intercommunication gave rise to such „hybrid“ disciplines as, e. g. mathematical linguistics, ethnolinguistics, sociolinguistics, and psycholinguistics. The term of psycholinguistics dates from 1954. However, the history of interrelationships between linguistics and psychology began at least as early as 1855 when H. Steinthal's „Grammatik, Logik und Psychologie. Ihre Prinzipien und ihr Verhältnis zu einander“ appeared. Apparently, Steinthal's (or Potebnja's) attempts to „psychologize“ in linguistics must not be confused with what is called a psycholinguistical approach.

Although the book under review incorporates a lot of materials, it would be no easy task to define psycholinguistics solely on the basis of the present selection. One would be hardly able to find such a methodological basis that would be common to all the papers included. A variety of linguistic papers seem to lack any relationship to psycholinguistics; the most obvious exceptions are those included in chapter 6. The editor himself declares psycholinguistics to be still an amorphous field.

Saporta seems to take as a matter of course that „the choice of technique does not depend on the nature... of the material, but largely, if not entirely, on the nature of the investigator“. This extremist opinion will hardly please everybody. *Aurea mediocritas* will bring us closer to the truth than any of the extremes also in this case.

In the reviewed book various techniques are made use of, not excepting mathematical methods. But it was a good idea to include Hockett's „demathematized“ review instead of an original paper on communication theory.

All the articles and extracts are grouped into eight chapters: 1. The Nature and Function of Language, 2. Approaches to the Study of Language, 3. Speech Perception, 4. The Sequential Organization of Linguistic Events, 5. The Semantic Aspects of Linguistic Events, 6. Language Acquisition, Bilingualism, and Language Change, 7. Pathologies of Linguistic Behaviour, 8. Linguistic Relativity and the Relation of Linguistic Processes to Perception and Cognition.

The readers will find among the contributors such names as N. Chomsky, L. Bloomfield, W. Quine, C. E. Osgood, J. Carroll, R. Jakobson, M. Halle, U. Weinreich, B. Whorf, E. Haugen, L. S. Vigotsky, etc.

The book contains a mass of valuable material. It will no doubt render excellent services to all linguists wishing to get acquainted with psycholinguistics.

V. Krupa

S. R. LEVIN, LINGUISTIC STRUCTURES IN POETRY. (*Janua Linguarum* Nr. XXIII) 's-Gravenhage, Mouton Co 1962. 64 pp.

The author approaches the investigation of the structural features of poetry by the way of linguistics. His attitude may be summed up in a rather simplified way as follows: Linguistic forms constitute two types of classes: *positional* ones (Type I) comprising forms which have common distributional features and *natural* ones (Type II) comprising forms which have some common semantic or phonetico-physiological features. Poetry is

characterized by the fact that convergence of both above mentioned classes takes place there, i. e. naturally equivalent forms get into syntagmatically or conventionally defined equivalent positions; this phenomenon is called COUPLING. The author leans against Hill's definition of style („... style is the message carried by relations between linguistic elements occurring in wider-than-sentence compass, that is, in texts or extended discourse.“ p. 16) leaving the question of frequencies out of account (17). It is obvious that couplings exist in poetry, consequently, from the linguistic point of view the author is on the right way; but in the same way as rhyme or meter need not occur in every poem one may surely find poems wherein no other kinds of couplings occur or wherein at least their number does not differ significantly from that of couplings occurring at random in the ordinary language. If coupling is to be considered the characteristic feature of poetry it must be either proved that it occurs solely in poetry or, if it occurs in other texts, too, it must be proved that in poetry its occurrence is significantly more frequent. The probabilistic point of view must never be disregarded in the stylistic investigations though the author is of the opinion that the probabilistic delimitation of the style (B. Bloch: „The STYLE of a discourse is the message carried by the frequency-distributions and transitional probabilities of its linguistic features, especially as they differ from those of the same features in the language as a whole.“ p. 15) is rather suitable for the description of an individual's style, „whereas stylistic analysis in terms of relations between linguistic items in texts would seem to yield information about the style of a genre...“ (16) In general, any linguistic unit or a combination of linguistic units may become a stylistic characteristic in the positive sense (i. e. it occurs significantly more frequently in the given text) or in the negative sense (i. e. it occurs significantly more rarely in the given text) and the style of any text may be defined by more than one feature. Now, as we work with various features — taken from various linguistic levels — the „greatness“ (frequency) of which is measured quantitatively on continuous scales, the individual's style may be determined as a point in a multidimensional space where the various quantities of the features intersect, whereas with one genre those texts may be grouped which do not differ from each other at least by the quantity of one of the relevant features. This includes also the „disjunctive“ determination of the genre, i. e. a text that is to be grouped with a particular genre must have, at least, one of the prescribed (quantitative) features but it may have all of them at the same time.

The most known types of coupling are meter, rhyme, alliteration, assonance, occurrence of semantically equivalent forms in equivalent positions, etc. It is gratifying that the author has found a common denominator for the phenomena that seemed to be quite heterogeneous and proved them to be only different realizations of the same principle. Further investigation along these lines (i. e. in discovering the units) would be very useful, but the disregarding of the frequency of occurrence in concrete analyses will cause an undesirable onesidedness as both approaches (the qualitative and the quantitative one) are merely two interdependent parts of the unique heuristic procedure.

G. Altmann

ERNEST F. HADEN, MIEKO S. HAN, YURI W. HAN, A RESONANCE—
THEORY FOR LINGUISTICS. Mouton & Co. 'S-Gravenhage 1962. 51 pp.

The advance of science in this century is no doubt due also to search of common meeting-grounds between various branches of science. Numerous ideas and methods that originate in one scientific discipline have been successfully utilized in another, often rather remote branch of science.

In the last thirty-five years the notion of resonance has proved useful in several branches of natural sciences. The authors of this noteworthy booklet (a chemist and two linguists) try to introduce it into linguistics.

The resonance is defined as a kind of link between two entities. There are two necessary and sufficient conditions for the application of resonance in linguistics (p. 15):

1. At least two entities, belonging to the same language system must be in presence. These entities are the boundaries of the resonance.

2. These entities must be comparable as to form and property.

Two entities in a state of resonance may be „sames“ as to their form. The result is a resonance hybrid (all the formal features common to both entities are represented in the intermediate form of the hybrid). Two entities may be „sames“ as to their property; in other words, they function in a similar way within a system. Obviously, entities may be also „non-sames“ both as to their form and property. Each entity is an entity of a language system in the sense that it differs from each other entity.

These introductory remarks are followed by an analysis of all the three linguistic „layers“ (phonology, morphology, and syntax) in the light of the notion of resonance. The phoneme is a practical derivative of the resonance among its various allophones. Unlike the phoneme, the allophones can be pronounced. A set of allophones are considered manifestations of a phoneme if they have the same functional property; formal similarity is not necessary. The phonemic system is also in the state of resonance. Its members, i. e. phonemes are „sames“ as to their form (they are phonic substances and have equivalent structural form) and „non-sames“ as to their property (in other words, the phoneme, by virtue of its phonic substance, differs from all other phonemes of the whole system). Phonology consists of two subdisciplines. Phonemics deals with the identification of phonemes and their members (allophones) and with their contrastive functions; the environment is regarded as a constant. Phonotactics regards the environment (time dimension, sequence) as a variable. In phonotactics phonemes are studied as elements occurring in combinations with each other.

In an analogous way the authors characterize both morphology and syntax. Allomorphs are also „non-sames“ as to their form and „sames“ as to their property (i. e. signaling contrastive grammatical meaning). Morphology is divided into morphemics and morphotactics. Syntax is concerned with the arrangement of words in sentences. The word is minimal syntactic unit, but only insofar as it is a unitary filler of a position (pp. 40—41). But it seems more precise that the word only serves to manifest the syntactical units.

The authors define the structure as follows: „The concept of structure... implies a whole which is a closed system. Any whole may be characterized by the formal relationships among its parts. These constitute its structural formula (p. 15). Only a closed system (i. e. comprising a finite number of elements) can function as a structure (see p. 40). In such case, if the authors assert that a phonemic analysis of a given language yields a finite number of phonemes, but not a finite number of allophones (p. 35), then one plausible conclusion only can be drawn, viz. the phoneme is not a true structure, as the number of its members (allophones) is not finite. That is why the reader will be rather surprised to learn that just the opposite is true, in the authors' opinion (p. 20).

Another contradiction is found on p. 40. If we hold that *a*) there are zero morphemes, and *b*) morphemes are expressed by phonemes, then we necessarily arrive at a conclusion that there are (zero) morphemes which are expressed by zero phonemes. But the authors consider zero phonemes to be inconceivable. In this case should be better rejected the thesis that morphemes are expressed by phonemes.

The authors are wrong when they assert that only closed systems can function as structures. It is notorious that structural relationships hold among elements of a system in spite of their number. Virtually, the „finite“ systems (systems with a finite number of elements) differ from the „infinite“ systems in this respect only: Not all relationships among elements of an „infinite“ system must be known. Therefore, the structural analysis of such systems is inefficient.

Phonemes are described as systems in terms of their allophones. But the system of allophones is a system only in the most trivial sense of word because among allophones there holds only one relationship — equivalency as to their functional property. The fact that behind the phonemes there are distinctive features is entirely disregarded by the authors. The whole of phonology is based on their mutual relationships.

On the whole, the book hardly brings something new for linguists. Notions of form, property, identity, and difference long ago underlie each serious linguistic analysis. It deserves attention chiefly because it gives a unified description of both linguistics and the object of its study.

V. Krupa

A. S. ABRAMSON, THE VOWELS AND TONES OF STANDARD THAI (International Journal of American Linguistics, Vol. 28, Nr 2, Part III, Bloomington 1962, 146 S.)

Abramsons Monographie gehört zu den in den letzten Jahren immer öfter ercheinenden Werken, in denen Resultate akustischer Analyse einer konkreten Sprache, in diesem Falle einer der sgn. Tonsprachen vorgelegt werden.

Obwohl das Thema dieser Arbeit nur auf die Untersuchung der Vokale und der Töne (Toneme) des Thai (des Siamesischen) beschränkt ist, legt der Verf. im Einleitungskapitel vorerst einen Entwurf des ganzen phonologischen Systems dieser Sprache vor, wobei er sich auf die Arbeiten der Vorgänger, insbesondere auf die von Mary R. Haas, stützt. Das engere Thema der Arbeit ist hauptsächlich im konsonantischen Abteil auf diese Weise erweitert. Hier sind v. a. die vom Verf. durchgeführten Tests zu erwähnen, durch die die Verteilung und Phonemgeltung der Liquiden (*l*) und (*r*) überprüft wird. Doch zeugen die Resultate eher für gewisse Streuung der Werte als dafür, dass (bzw. wo) solche Positionen bestehen, in denen die Differenz beider Laute phonologisiert ist (bzw. inwieweit es sich nur um potenzielle Phoneme handelt — S. 6f.).

Der kurzgefasste Versuch, ein System der Töne in diesem Kapitel darzulegen, behandelt — m. E. mit Recht — den sgn. emphatischen Ton ausserhalb des Tonsystems (es handelt sich ohne Zweifel um Ergebnis einer Neutralisierung der Tongegensätze in Emotion), doch die phonologische Klassifizierung der 5 Grundtöne (2 dynamischer und 3 statischer), sowie die Diskussion des Verf. mit anderen eine in diesem Punkt abweichende Stellungnahme vertretenden Forschern wirkt nicht in allen Hinsichten überzeugend. Es wäre m. E. nötig, die Notwendigkeit und Bedeutung des parallelen Beachtens eines sgn. isolativen und kombinativen Stils eingehender zu überlegen. Für den kombinativen Stil soll es nach dem Verf. z. B. gelten: „... the (‘) : (˘) opposition is neutralized, and the pitch of such a syllable varies about the norm for the mid tone, moving above or below it under the influence of surrounding tones.“ (S. 9). Man könnte dann sogar die Existenz von drei selbständigen statischen Tontypen bezweifeln (wenn sie nur im isolativen, d. h. gewissermassen übertriebenen — möglicherweise sogar hyperkorrekten — Sprechstil vorkommen sollten), wenn ihr Bestehen nicht auch durch andere

Forscher bewiesen würde. Noch eine Bemerkung muss ich diesem und anderen den Tönen gewidmeten Absätzen beifügen: Dem ganzen Werk würde eine tiefergehende Konfrontation und gründlichere Kenntnis einer die allgemeine Tonologie betreffenden Literatur nicht schaden: im Literaturverzeichnis fehlen nicht nur — was leider öfters üblich ist — russisch geschriebene Werke, sondern ich entbehre auch alle grundlegenden Arbeiten (z. B. über die chinesischen Töne) in Deutsch und Französisch.

Was die technische Ausstattung anbelangt, die dem Verf. bei seinen Versuchen zur Verfügung stand, so ist ausser der üblichen Visible-Speech-Apparatur (Sonagraph — Sonagramme wurden auch zur Untersuchung der Vokalquantität angewandt) auch der Pattern Playback, Vocoder und Intonator der Haskinslaboratorien zu New York zu erwähnen. Es wurde Aussprache von 3 Gewährsleuten (v. a. aber nur von 2 von diesen) untersucht, als Hörsubjekte dienten bei den Tests 25 Personen, nie jedoch alle zusammen, so dass bei jedem Versuch 4 bis 13 Hörer vorhanden waren.

Im ersten Kapitel der eigenen Arbeit (S. 26f.) werden Resultate der akustischen Analyse der Vokale angeführt. Gewisse Einwände könnten jedoch gegen die Anwendung von isolierten Vokalen erhoben werden. Um die möglichen Bewegungen der Formanten in den Randphasen der Vokalrealisierung auszuschneiden (die mit den Haskinsforschern — und auch dem Rezensenten-übereinstimmend für die zukünftige Untersuchung und Klassifizierung der Konsonanten als wichtig angesehen werden), bedient sich der Verf. nicht nur der mit hartem Einsatz ausgesprochenen Vokale,¹⁾ sondern auch der auf eine zu künstliche Weise ausgesprochenen Vokale, indem er die Sprecher die entsprechende Vokalartikulation auch ausserhalb der Vokalrealisierung zu behalten zwingt (S. 29). Es handelt sich um eine Untersuchungsart, die m. E. den Anforderungen der zeitgenössischen phonetischen Methodik nicht entspricht. Glücklicherweise ist der Anteil der auf diese Art gewonnenen Ergebnisse in der Arbeit nicht entscheidend.

Am wichtigsten und interessantesten scheinen mir jene Abramsons Resultate zu sein, die sich aus den Hörtesten ergaben und die im zweiten Abteil dieses Kapitels (B, S. 59f.) angeführt werden. Den Thai-Subjekten wurden Aufnahmen überspielt, die zum Teil aus den mittels Vocoder wiedergegebenen natürlichen, zum Teil aus jenen auf Grund der im Abteil A angeführten Analysen synthetisierten Vokalen bestanden. Dabei wurden in einzelnen Tests verschiedene veränderliche Züge ausgeschieden oder modifiziert. So wurden die langen Vokale mit einem mittleren Ton (Tonem), die kurzen (bei denen eine Realisierung mit diesem Ton dem phonologischen System nicht entspricht) mit einem tiefen Ton wiedergegeben. Die Resultate sind höchstinteressant. Z. B. bei einer Monotonisierung des Grundtons (auf 120 Hz) wurden die natürlichen, doch modifizierten Vokale oft hinsichtlich der Dauer in 70,8 % der Fälle richtig erfasst, wogegen — nachdem den Hörern mitgeteilt wurde, daß sie nur Beispiele mit dem tiefen Ton (der wie bei langen, als auch bei kurzen Vokalen ist) hören werden, die Zahl der positiven Fälle auf 87 % stieg.

Die mittels Pattern Playback (PP) synthetisierten Vokale enthielten bei Abramsons Versuchen grundsätzlich nur 2 Formanten, was sich als ausreichend zeigte. Da aber ausserdem der PP nicht instande ist, einen veränderlichen Grundton zu produzieren, und da die Vokale in den ersten Tests mit abrupten Anfängen und Schlüssen synthetisiert wurden, war in jenen ersten Tests die Anzahl der positiven Identifizierungsfälle sehr gering (17,2 %). Es wurden vor allem Vokale mit unterschiedlicher Quantität untereinander verwechselt. Nach Beseitigen des knackartigen Vokalschlusses, nach kleineren Korrekturen der Formantenfrequenz bei einigen Langvokalen (die — wie

¹⁾ Sogar dieses Element könnte sich — unseren Erfahrungen nach — in einer gewissen Bewegung der Formanten geltend machen.

bekannt ist — bei den Zweiformantenvokalen manchmal nötig ist) stieg die Anzahl der positiven Identifizierungen bis auf 79 % (Test VIII).

Im zweiten Kapitel, das der Untersuchung der vokalischen Quantität gewidmet ist, kann ich den Messergebnissen bei den „Zitationformen“ der Vokale nur mit Vorbehalt beistimmen. Dagegen die Resultate der Analysen der Quantität der Vokale im Zusammenhang halte ich für viel zuverlässiger. In den Minimalpaaren kann man das Verhältnis der Kürze zur Länge 1:2 bis 1:2,5 als sehr wahrscheinlich ansehen. Für wichtig halte ich den Umstand, dass die Resultate der akustischen Analyse auch hier mit den Ergebnissen der Hörtests, bei denen die Dauer der Langvokale stufenweise herabgesetzt wurde, ergänzt, überprüft und konfrontiert wurden. Das Ergebnis, dass die Abhängigkeit von der Kürzung in den sgn. statischen Tönen viel mehr zu erfassen ist, ist auch für die Unterscheidung der beiden Tonkategorien von Bedeutung.

Das kurzgefasste dritte Kapitel wird der Analyse der Töne, oder genauer gesagt, der Untersuchung der Tonhöhe und des Tonverlaufs in einzelnen Tönen und deren Wahrnehmung gewidmet. Doch findet man verschiedenes zum Wesen der Töne bereits — wie gesagt wurde — in vorhergehenden Kapiteln. Zur Analyse der Tonhöhe und des Tonverlaufs hat man sich auch diesmal des Sonographverfahrens bedient, in diesem Falle doch unter Anwendung des schmalen Filters, wobei der Tonverlauf — wie üblich — in der Bewegung der harmonischen Töne beobachtet wurde. Für die Hörtests wurden die ursprünglich gesprochenen Vokale mit einem durch Intonator hervorgebrachten Tonverlauf versehen. Die Resultate v. a. für die fünf Grundtöne (nichtemphatischen Toneme), die mit den Diagrammen auf S. 126 u. 127 dargestellt werden und die auf Grund der Hörtests gewonnen worden sind, sowie die hohe Prozentzahl der positiven Fälle (über 90 %, bis 97 %) wirken vor allem für die sgn. dynamischen Töne überzeugend. Wenn man doch Abramsons Resultate mit denen vergleicht, die in der unlängst erschienenen, mit bescheidenerer Ausstattung durchgeführten, aber wichtige Ergebnisse vermittelnden Arbeit von Velder²⁾ zu finden sind, so scheint es mir notwendig zu betonen, dass vor allem jene Abramsons Schlussfolgerungen, die die sgn. statischen Töne betreffen, noch zu überprüfen sind.

Jedenfalls bedeutet Abramsons Arbeit einen wichtigen Beitrag zur Erforschung der Phonetik der Tonsprachen, obwohl immer noch nur einen der ersten Schritte auf diesem Wege. Dass die Untersuchungen der zusammenhängenden Rede auch in Thai noch viel neues für die Kenntnisse über die thaischen Vokale und Töne bringen kann, ist auch dem Verf. klar.

M. Romportl

²⁾ Ch. Velder, *Tonsilbenanalyse des Thai*, Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft u. Kommunikationsforschung 15, 1962, S. 177—206.

Knihy, ktoré došli do redakcie
Books Received for Review

- A. Ellegård, *A Statistical Method for Determining Authorship*. Gothenburg Studies in English 13. University of Göteborg, 1962. 47 pp.
- A. Ellegård, *English, Latin, and Morphemic Analysis*. Gothenburg Studies in English 15. University of Göteborg, 1963. 20 pp.
- E. F. Haden — M. S. Han — Y. W. Han, *A Resonance-Theory for Linguistics*. Mouton and Co., Janua Linguarum XXII. 'S-Gravenhage, 1962. 51 pp.
- G. Herdan, *The Calculus of Linguistic Observations*. Mouton and Co., Janua Linguarum IX. 'S-Gravenhage, 1962. 271 pp.
- J. P. Hughes, *An Introduction to Linguistics*. Random House, New York 1963. XIV + 305 pp.
- S. R. Levin, *Linguistic Structures in Poetry*. Mouton and Co., Janua Linguarum XXIII. 'S-Gravenhage, 1962. 64 pp.
- Psycholinguistics*. A Book of Readings. Edited by S. Saporta. Holt, Rinehart and Winston. New York 1961. 551 pp.
- W. O. Quine, *Word and Object*. The M. I. T. Press, New York 1960. 294 pp.
- S. Savage, *A Dictionary of the Maori Language of Rarotonga*. The Dept. of Island Territories, Wellington 1962. 460 pp.
- Studies in New Guinea Linguistics*. Edited by Members of the Summer Institute of Linguistics, New Guinea Branch. Oceania Linguistic Monographs No.6. University of Sydney 1962. 148 pp.
- Universals of Language*. Edited by J. H. Greenberg. The M. I. T. Press, Cambridge 1963. 269 pp.

Иноязычные рецензии

А. Эллегард, Английский и латинский языки и морфемный анализ. Г. Альтманн	89
Психоллингвистика. В. Крупа	90
С. П. Левин, Лингвистические структуры в поэзии. Г. Альтманн	90
Э. Ф. Хадэн, М. С. Хан, И. В. Хан, Теория резонанции в лингвистике. В. Крупа	91
А. С. Абрамсон, Гласные и тоны в литературном тайском языке. М. Ромпортл	93

CONTENTS

Miloslav Darovec, Concerning the Relation of the Semantic Structure and the Syntactical Construction of Language Units	3
Viktor Krupa, Morpheme as a Linguistic Unit	21
Róbert Štukovský, Letter Entropy in a Special Vocabulary	27
Ladislav Dvonč, On Development of Diphthongs in Literary Slovak	35
Jozef Škultéty, Hispanisms in Kukučín's Work „Punta Arenas“	49
Rudolf Kuchar, Several Terms in Mediaeval Slovak Juridical Terminology	53
Josef Skulina, Dialectal Differentiation of the Northern Part of the Moravian-Slovak Region with Regard to the Wallachian Colonization (Some Notes to the Problems of the Czech-Slovak Borderland)	64

News and reviews

The Fifth International Congress of Slavists in Sofia by V. Blanár	76
S. B. Bernštejn, An Outline of the Comparative Grammar of Slavonic Languages by Š. Ondruš	82
Arnošt Lamprecht, A Dictionary of the Central Opavian Dialect by A. Habovštiak	84
Josef Beneš, On Czech Surnames by M. Majtánová	86

Reviews in foreign languages

A. Ellegård, English, Latin, and Morphemic Analysis by G. Altmann	89
Psycholinguistics by V. Krupa	90
S. R. Levin, Linguistic Structures in Poetry by G. Altmann	90
E. F. Haden, M. S. Han, Y. W. Han, A Resonance-Theory for Linguistics by V. Krupa	91
A. S. Abramson, The Vowels and Tones of Standard Thai by M. Romportl	93

Z NOVÝCH KNÍH VYDAVATEĽSTVA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE VII

Siedme číslo Jazykovedných štúdií obsahuje materiál z konferencie o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku. Táto konferencia bola v dňoch 2. až 4. apríla 1962 v Bratislave. Usporiadal ju Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied za spolupráce Katedry slovenského jazyka a literatúry Univerzity J. A. Komenského v Bratislave a Ústavu pre jazyk český Československej akadémie vied v Prahe.

V referátoch a diskusných príspevkoch sa rokovalo najmä o zásadách jazykovej kultúry (referáty Š. Peciara, akademika ČSAV B. Havránka a doc. K. Hausenblasa), o jazykovej kultúre a jazykovej praxi na Slovensku (referát J. Horeckého), o jazykovej výchove na Slovensku (referáty F. Mika, doc. V. Blanára a doc. F. Daneša), o vývinových tendenciách v súčasnom spisovnom jazyku (referáty prof. E. Paulinyho a doc. J. Ružičku), o štýloch spisovnej slovenčiny (referáty M. Šalingovej, M. Darovca a prof. A. Jedličku), ďalej o základných problémoch reči umeleckej literatúry (referáty J. Mistríka a L. Doležela), potom o problémoch odbornej terminológie (referát F. Buffu) a napokon o vzťahu spisovnej slovenčiny k nárečiam (referáty A. Habovštiaka a prof. J. Béliča).

Aby vynikli najzávažnejšie teoretické otázky z prebraných okruhov, uverejňujú sa aj dôležitejšie diskusné príspevky celého radu popredných jazykovedcov a iných kultúrnych pracovníkov z rozličných pracovísk v ČSSR.

Výsledky rokovania sú zhrnuté v troch statiach. Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny, ako aj ďalšie teoretické otázky podávajú sa v zhustenej forme v záverečných zhodnocujúcich príspevkoch Š. Peciara a akademika B. Havránka.

Štúdie prinášajú cenný jazykovedný materiál i nové riešenie páčivých otázok jazykovej kultúry. Budú mať veľký význam nielen pre slovenskú jazykovedu, ale aj pre celú slovenskú kultúru.

VSAV 1963, str. 248, brož. Kčs 24,—.

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
Ročník XV, 1964, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. prof. dr. Eugen Pauliny

Výkonný redaktor kand. filol. vied Izidor Kotulič

Redakčná rada:

doc. dr. V. Blanár, prof. dr. E. Jóna, kand. filol. vied. I. Kotulič, prom. filol. V. Krupa,

doc. dr. Š. Ondruš, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička

Adresa redakcie: Bratislava, Klemensova 27

Redaktor časopisu Vincent Laca

Technický redaktor O. Betko

Povolené výmerom Pov. kultúry č. 959/58. — K — 15*41115

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

Ročné predplatné Kčs 20,—, jednotlivé číslo Kčs 10,—

Tlačia Polygrafické závody, n. p., Bratislava, závod 02

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964